

RECENZNÍ ČLÁNEK

Zamyšlení nad Jarauschovými
„modernizačními“ dějinami Evropy 20. století

JIŘÍ PEŠEK

JIŘÍ PEŠEK: A consideration of Jarausch's "modernization" history of Europe of the 20th century¹

The synthesis of the European history of the "long" 20th century from the pen of Konrad H. Jarausch, *Out of Ashes: A new history of Europe in the twentieth century* (2015), became the impetus for the author of the presented text for consideration of the possibilities of the comprehension of the contemporary history of the diverse and very dynamic European continent. In the USA and Great Britain, a number of "European" syntheses have been written in the past decades. The originality of Jarausch's work, which does not aspire to be a descriptive factual handbook, lies in that the author focused on the problem of widely conceived modernization, not only with a positive connotation as the leading phenomenon. At the same time, he placed the history of Germany and Russia/the Soviet Union in the centre of the description. He sees the interwar period and Second World War as the collision of the Nazi and Soviet models of modernization. The author interprets the post-war period of European history as competition

1 Konrad H. JARAUSCH, *Out of ashes. A new history of Europe in the twentieth century*, Princeton, Princeton University Press 2015, IX + 744 s., ISBN 978-0-691-15279-0.

between the modernizations of the Soviet and US-American types. The problem of this conception is the relatively drastic spatial and thematic reduction of the view of the rich phenomenon of European history.

Key words: Contemporary history – history of historiography – Konrad H. Jarausch – history of Europe – 20th century – paradigm of modernization

Velká syntéza evropských dějin „dlouhého“ dvacátého století není v anglosaské historiografii ničím unikátním.² Jarauschova rozsáhlá práce přichází po velkých – mezi tím již klasických – knihách britského marxisty Erica Hobsbawma o „krátkém“ 20. století mezi výbuchem první světové války a rozpadem Sovětského svazu roku 1991 (1994)³, po svém postojem vyhoceně polemické syntéze britského, v USA působícího odborníka na drastické moderní dějiny Balkánu Marka Mazowera o Evropě jako „temném kontinentu“ let 1919–1997 (1998)⁴ a po rozsáhlé brilantní práci o „poválečné Evropě“ let 1945–2005 (2005)⁵ opět z pera britského, do USA přesídlivšího kritického socialisty Tony Judta. Připočíst bychom mohli jednak řadu dalších britských, australských a amerických syntéz, o nichž se Jarausch zmiňuje v úvodní části práce,⁶ jednak některé podstatné syntézy evropské – z nichž přinejmenším knihy moderního klasika komparativních sociálních dějin Hartmuta Kaelble.⁷

Tradiční pohled nejen britsko-amerického dějepiscectví na Evropu regionálně akcentuje, resp. v podstatě se omezuje na – faktograficky podané, převážně politické – dějiny klíčových evropských mocností Velké Británie, Francie a Německa, zatímco ostatní i velké státy nebo evropské regiony bývají vnímány jen prostřednictvím konfliktů nebo kooperace těchto velmocí, případně jsou „odbyty“ nějakou okrajovou

2 Tento text vznikl v rámci programu FHS UK Progres Q 22.

3 Eric HOBSBAWM, *Age of extremes. The short twentieth century, 1914–1991*, London 1994; TÝŽ, *Věk extrémů. Krátké dějiny 20. století 1914–1991*, Praha 2010.

4 Mark MAZOWER, *Dark Continent. Europe's Twentieth Century*, London 1998.

5 Tony JUDT, *Postwar. A history of Europe since 1945*, New York 2005; TÝŽ, *Poválečná Evropa. Její historie od roku 1945*, Praha 2017.

6 V podstatě jako faktografické přehledy evropských dějin Jarausch připomíná knihy: Richard VINEN, *A history in fragments. Europe in the twentieth century*, Cambridge Mass. 2001; Robert O. PAXTON, *Europe in the twentieth century*, Fort Worth 2002 (další vydání: New York 2011); Eric DORN BROSE, *A history of Europe in the twentieth century*, New York 2005; Spencer DI SCALA, *Twentieth century Europe. Politics, society, culture*, Boston 2004; Bernard WASSERSTEIN, *Barbarism and civilization. A history of Europe in our time*, Oxford 2007. K nim pro pořádek připojme ještě: Dan STONE, *The Oxford Handbook of Postwar European History*, Oxford 2012.

7 Hartmut KAELEBLE, *Sozialgeschichte Europas: 1945 bis zur Gegenwart*, München 2007, resp. americké vydání této vlivné knihy: *A Social History of Europe 1945–2000: Recovery and Transformation after Two World Wars*, New York 2013, ale také TÝŽ, *Kalter Krieg und Wohlfahrtsstaat. Europa 1945–1989*, München 2011.

zmínkou. Tento specifický „velmocenský“ přístup ostatně není doménou jen komplexních syntéz. Dominoval též v 90. letech 20. století mezinárodním týmem zpracovanou syntézu dějin evropského vysokého školství, kde z „Evropy“ zbylo jen problematické – v principu výběrově západoevropské – torzo.⁸ Tento teritoriálně reduktivní přístup s sebou ovšem nese i tematické důsledky, protože řada posléze celoevropských trendů, inovací a pro Evropu podstatných modernizačních kroků se ustavila nebo projevila nejprve v některých z malých nebo okrajových států nebo oblastí a teprve posléze získala kontinentální charakter.

Reflektovaná znalost komplexní (nadto co do celoevropského dosahu hierarchizované) problematiky dějin všech zemí Evropy ovšem přesahuje možnosti jednoho lidského mozku. A mezinárodní týmy v podstatě mohou předložit jen „skládačku“ regionálně i tematicky paralelních dějinných příběhů. Možnost proměnit prostřednictvím společných diskuzí jejich dílčí práce v celoevropsky reflektující „superintelekt“ bohužel zatím nebyla naplněna. Velké syntézy jsou proto svým způsobem funkčně odkázány na kombinaci makropohledu (zejména v oblasti líčení „velké“ mocenské politiky) a (z hlediska kontinentu) regionálních „mikroanalýz“, přičemž významné práce posledních dvou dekad pochopily, že je nutno přihlídnout i k (relativně) malým národům na periferii mocenských center. Prakticky každá z nových „směrodatných“ syntéz proto měla nějaký specifický – západoevropské velmocenské těžiště kompenzující – akcent. Odborník na moderní francouzské dějiny, Tony Judt, zvolil malé státy střední Evropy, naučil se za tím účelem česky a posunul českou (a polskou) problematiku cíleně do popředí pozornosti celých velkých kapitol své knihy.⁹ Mark Mazower obdobně akcentoval Řecko, které bylo a dlouhodobě zůstává předmětem jeho analytických výzkumů.

Konrad H. Jarausch, který je v USA dlouhodobě působícím klíčovým odborníkem na německé soudobé dějiny, logicky posunul do centra výkladu německou problematiku, která se stala jádrem celého výkladu. Oproti tomu líčení vnitřních francouzských a zejména britských dějin bylo zredukováno na minimum. Obě velmoci se objevují hlavně jako hráči v celoevropských kontextech. Originální

8 Walter RÜEGG (ed.), *Geschichte der Universität in Europa. Band III. Vom 19. Jahrhundert zum Zweiten Weltkrieg (1800–1945)*, München 2004; TÝŽ, *Geschichte der Universität in Europa. Band IV. Vom Zweiten Weltkrieg bis zum Ende des 20. Jahrhunderts*, München 2010, resp. v anglické mutaci: *A history of the university in Europe. 3. Universities in the nineteenth and early twentieth centuries (1800 – 1945)*, Cambridge 2004; *A history of the University in Europe. Universities since 1945*, Cambridge 2011. Srovnej polemicky: Jiří PEŠEK, *Jak psát dějiny moderních universit? Polemika nad IV. dílem Dějin universit v Evropě*, ČČH 112, 2014, s. 7–39.

9 Srovnej: Jiří LACH, *Tony Judt a jeho přístupy k soudobým dějinám*, ČČH 112, 2014, s. 70–84.

na Jarauschově pojetí je, že do syntézy zabudoval také nadstandardně rozsáhlé pasáže o střední a východní Evropě a zejména o Sovětském svazu. Celkově autor položil důraz na mezinárodní politiku a na modernizační procesy, nahlížené především fokusem zejména německých a sovětských dějin, resp. zobecnované pro celý kontinent, případně (poválečná doba) pro jeho dvě železnou oponou oddělené části.

V obecné rovině je nahlíženo také na široce – hlavně prostřednictvím populární zábavy – zprostředkovanou kulturní problematiku. Jí je pro meziválečné období věnována kapitola „Modernist provocations“ (s. 181–206). Zde je v rozmáchlé perspektivě probrána modernizace masové kultury od rozhlasu a kina po G. B. Shawa a F. Kafku, od fotbalu po Bauhaus. Kupodivu tu autor netematizoval nacistickou a sovětskou instrumentalizaci kultury a zásahy obou režimů proti „zvrhlé“ kultuře, odpor proti avantgardě omezil na církev. Pro poválečné období autor omezil výklad o kultuře na část kapitoly „Pop and Prosperity“ (s. 533–558), věnované především utváření moderní konsumpční společnosti. Zde je na s. 552–558 pojednáno o explozi populární kultury, inspirující příklon většiny – zejména mladé části – společnosti k modernitě. Zdůrazněna je role elektronických médií, nových hudebních směrů a amerikanizace Evropy.

Opření výkladu dějin Evropy dominantně o pohled na Německo a Sovětský svaz ovšem nebyla jediná konceptuální inovace jeho práce. Jarausch se pokusil soustavně a s oporou ve svých celoživotních výzkumech nahlédnout hlouběji do procesů, které ve sledované době přetvářely evropský kontinent. Chceme-li porozumět autorské motivaci a konceptu Jarauschovy knihy, bude užitečné věnovat alespoň stručnou pozornost tomuto v USA i v Evropě respektovanému historikovi, narozenému roku 1941 v Magdeburku, a pokusit se porozumět jeho způsobu nahlížení na dějinné procesy. Oporou nám v tom může být k Jarauschovým sedmdesátinám vydaný výbor jeho statí, nazvaný „Současné dějiny jako transatlantický projekt: Německý problém 1960–2010“.¹⁰ Zde nalezneme jednak soubor třinácti klíčových statí, předcházejících nebo provázejících autorovy nejvýznamnější knihy, dále bibliografii jeho knižních publikací, především však Jarauschovu autobiografii, jejíž název byl pak dán i celému svazku.¹¹

Díky této autobiografické retrospektivě je možno sledovat cestu sportovně i jazykově nadaného mladého muže, jehož otec, evangelický teolog, zemřel jako

10 Konrad H. JARAUSCH, *Contemporary History as Transatlantic Project: The German Problem 1960–2010*, Historical Social Research. Supplementum 24, 2012.

11 V odkazech, umístěných přímo v textu bude odkazováno na tuto autobiografii: *Contemporary History as Transatlantic Project*, s. 7–49.

voják wehrmachtu a matka se synem zakotvila v porýnském Krefeldu,¹² k historiografii. Jarausch si to hned po maturitě (vlastně spíše zkusmo) namířil přes Atlantik. Finanční podpora německo-amerického varhaníka a komponisty Gerharda Krapfa ho vedla na západ USA, na univerzitu ve Wyomingu, poté na University of Wisconsin v Madison, kde se mladý adept historiografie (s oporou v univerzitních sportovních stipendiích) úspěšně zabýval „Paktem čtyř mocností“ (Francie, Británie, Itálie a Německo) z roku 1933.¹³ Po získání magisteria se historik roku 1964 pokusil o návrat do Německa a o studium v Kolíně nad Rýnem nebo v Západním Berlíně. Náráz na – v podstatě ještě postnacistickou – dějepisnou školu a na německou nechut formálně uznávat zahraniční akademickou kvalifikaci vrátil Jarausche zpět za Atlantik, kde napsal disertaci o německém kancléři let 1909–1917 Bethmannu Hollwegovi a jeho odpovědnosti za rozpoutání „prakatastrofy“ evropského 20. století, tedy první světové války.¹⁴

V 70. letech ale už úspěšného „postdoca“, nyní z Princetonu, zlákala kvantitativní historiografie a prosopografie. Navázal kontakt s bielefeldským centrem teorie „historické sociální vědy“ a stal se přes Atlantik pravidelně pendlujícím průkopníkem těchto pracovně náročných, ale ve výsledku celý obor do základů proměňujících konceptů a metod. Sborník, resp. odborná čítanka: „Kvantifikace v historiografii – problémy a možnosti“,¹⁵ kterou v tomto rámci připravil roku 1976, zásadním způsobem otevírala dveře výzkumu zejména (akademických) elit v moderní společnosti. Jeho do velké míry zakladatelská role byla přitom významná a s respektem uznávaná jak pro Spolkovou republiku, resp. širší Evropu, tak pro USA (předseda AHA Committee on Quantitative Methods). Nešlo ovšem o plané teoretizování o „New Social History“. Jarausch v 80. letech, již jako profesor *University of North Carolina at Chapel Hill*, vedle řady studií a editování klíčových sborníků napsal tři zásadní monografie o proměnách německého studentstva, profesorstva a svobodných povolání v 19. a první polovině 20. století.¹⁶ Tento výzkum nebyl

12 Jarausch se k otcově „odkazu“ vrátil rozsáhlou edicí jeho válečných dopisů: Konrad H. JARAUSCH – Klaus Jochen ARNOLD (eds.), „Das stille Sterben...“: *Feldpostbriefe von Konrad Jarausch aus Polen und Russland 1939–1942*, Paderborn – München – Wien – Zürich 2008.

13 K. H. JARAUSCH, *The Four Power Pact*, Madison 1966.

14 K. H. JARAUSCH, *The Enigmatic Chancellor. Bethmann-Hollweg and the Hubris of Imperial Germany. 1856–1921*, New Haven 1973.

15 K. H. JARAUSCH, *Quantifizierung in der Geschichtswissenschaft. Probleme und Möglichkeiten*, Düsseldorf 1976.

16 K. H. JARAUSCH, *Students, society, and politics in imperial Germany. The rise of academic illiberalism*, Princeton 1982; TÝŽ, *Deutsche Studenten: 1800 – 1970*, Frankfurt a. M. 1984; TÝŽ, *The unfree professions. German lawyers, teachers, and engineers, 1900–1950*, New York 1990.

samoúčelný: Jarausch si kladl otázku po podstatné roli německých (také intelektuálních, resp. akademických) elit při rozpoutání obou světových válek, resp. při vzestupu nacismu.¹⁷ Možná podobně závažná ale byla i jeho otázka po vztahu a genetické závislosti evropského (hlavně německého) a amerického akademického školství do první světové války.¹⁸

Zájem o nové metody, jejich zprostředkování a vytvoření transatlantické sítě spolupracujících historiků s tímto badatelským zaměřením přivedlo Jarausche také mezi „otce zakladatele“ dějepisných platforem H-Net a H-Soz-Kult, resp. Clio-Online, bez nichž si dnes už (přinejmenším v USA a západní polovině Evropy) nelze představit aktuální historiografický provoz.

Již koncem 80. let se ovšem otevřela další tematická kapitola Jarauschových zájmů: historie současnosti aneb nejaktuálnější kapitola soudobých dějin. Od roku 1987 předsedal za americkou stranu společné bilaterální komisi historiků USA a NDR (finančně sponzorována IREX čili International Research and Exchange Board) a zažil v Berlíně řadu podstatných okamžiků zániku, resp. přerodu východního Německa v součást Spolkové republiky. Jeho reflexe – dosud jen velmi schematicky reflektovaných – dějin a dějepisectví diktatury samozvaných antifacistů záhy vyústila v zajímavý sborník.¹⁹

Od počátku 90. let pak Jarausch soustavně a opět průkopnický bádá v náhle otevřených archivech, prováděl interview, editoval zásadní materiály²⁰ a v Německu i USA publikoval práce o tématech z dějin NDR, o utváření občanského hnutí i par-tajní opozice, převratu a spojení obou německých států.²¹ Stal se spoluzakladatelem

17 Konrad H. JARAUSCH – Gerhard ARMINGER, *German Teachers and National Socialism. A Demographic Logit Model for Party Membership*, Journal of Interdisciplinary History 22, 1989, s. 229–259; K. H. JARAUSCH, *Perils of Professionalism: Lawyers, Teachers and Engineers in Nazi Germany*, German Studies Review 9, 1986, s. 107–137.

18 K. H. JARAUSCH, *American Students in Germany. 1815–1914: The Structure of German and U.S. Matriculants at Göttingen University*, in: Henry Geitz – Jürgen Heideking – Jürgen Herbst (eds.), *German Influences on Education in the United States to 1917*, Cambridge 1995, s. 195–212.

19 K. H. JARAUSCH (ed.), *Zwischen Parteilichkeit und Professionalität. Bilanz der Geschichtswissenschaft der DDR*, Berlin 1991

20 Hans-Hermann HERTLE – Konrad H. JARAUSCH (eds.), *Risse im Bruderbund. Die Krim-Gespräche Honecker – Brezhnev 1974 bis 1982*, Berlin 2012.

21 Volker GRANSOW – Konrad H. JARAUSCH (eds.), *Die deutsche Vereinigung. Dokumente zu Bürgerbewegung, Annäherung und Beitritt*, Köln 1991; TÍŽ, *Uniting Germany: Documents and Debates, 1944–1993*, Providence – Oxford 1994; K. H. JARAUSCH, *The rush to German unity*, New York 1994. Vzhledem k tomu, že prakticky všechny Jarauschovy knižní publikace (monografie, sborníky, edice) k tomuto tematickému okruhu vyšly nejprve německy a poté zkrátko v USA, budu nadále uvádět jen první – německá – vydání.

a po osm let spolutvůrcem postupimského Zentrum für Zeitgeschichtliche Forschung a v této pozici věnoval řadu studií otázkám integrace východního Německa do Spolkové republiky, ale také komplikované popřevratové transformaci východoněmeckého vysokého školství, zejména berlínské Humboldtovy univerzity.²² Zároveň Jarausch usiloval o nalezení způsobu, jak historiograficky integrovat dějiny NDR do společných poválečných dějin Německa,²³ dosud plně dominovaných západoněmeckou „success story“. ²⁴ Výsledkem studií a diskuzí na toto téma se staly na počátku nového století dvě jeho syntetické a zároveň konceptuálně provokativní práce o – velmi nelineárních – německých poválečných dějinách.²⁵

Zájem o německou poválečnou historiografii však Jarausch neomezoval na bývalou NDR – už jen proto, že téma role německých historiků na profesorských postech v nacistickém Německu a poté ve Spolkové republice výrazně korespondovalo s jeho staršími výzkumy struktury a politické role intelektuálních elit do poloviny 20. století. „Historiografický skandál“ na frankfurtském sjezdu německých historiků roku 1998 (autobiografie s. 35) se pro něj stal podnětem pro velký a obdivuhodně rychle publikačně završený orálně historický projekt o „zamlčených otázkách“. ²⁶ Pojednával o poválečných čelných a mocných německých historících s nacistickou minulostí (exemplárně „mandaríni“ Theodor Schieder a Werner Conze) a o jejich – od přelomu 70. a 80. let do předních pozic oboru a „politiky vzpomínání“ nastoupivších – levicových a liberálních, záhy taktéž mocných a vlivných, namnoze

22 V řadě svazků: *Geschichte der Universität Unter den Linden 1810–2010. Biographie einer Institution* publikoval jeho tým knihu: Konrad H. JARAUSCH – Matthias MIDDELL – Annette VOGT, *Sozialistisches Experiment und Erneuerung in der Demokratie. Die Humboldt-Universität zu Berlin 1945–2010*, Berlin 2012.

23 Srovnej inspirativní sborník: Konrad H. JARAUSCH – Martin SABROW (eds.), *Die historische Meistererzählung. Deutungslinien der deutschen Nationalgeschichte nach 1945*, Göttingen 2002.

24 Velmi intenzivně se to projevilo (a následně bylo diskutováno) v posledním – poválečném – svazku ohromných, dvě století německých dějin zahrnujících Wehlerových Dějin německé společnosti: Hans Ulrich WEHLER, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte, Bd. 5. Bundesrepublik und DDR 1949 – 1990*, München 2008. Slavný autor tu dějiny východního Německa pojednal jako pouhý méněcenný a samostatné interpretace nehodný přívěsek západoněmeckých dějin. Nemluvě o tom, že i v pasážích o „staré“ Spolkové republice sedmdesátiletý bielefeldský velíkán mnohé již samostatně neformuloval, nýbrž jen specificky zkráceně parafrázoval cizí studie, nejednou bez relevantních odkazů.

25 Michael GEYER – Konrad H. JARAUSCH, *Shattered past: reconstructing German histories*, Princeton 2003; K. H. JARAUSCH, *Die Umkehr: Deutsche Wandlungen 1945–1995*, München – Bonn 2004.

26 K dramatické diskuzi na frankfurtském sjezdu historiků srovnej Jiří PEŠEK, *Německá historiografie soudobých dějin a velké historicko-politické kontroverze*, in: TÝŽ, *Setkávání s Klio. Studie z dějin dějepisectví*, Praha 2014, s. 109–552, zde s. 141–145.

vůči německé společnosti a politice radikálně kritických žáků, kteří se však nikdy neodvážili položit „svým“ profesorům otázky po jejich působení v hnědé epoše.²⁷

V 90. letech se uvolnilo Jarauschovo pouto k bielefeldské škole, podle jeho mínění, vyjádřeného v autobiografii (s. 32), ustrnulé na překonaných pozicích a odmítající (zejména H. U. Wehler) otevřít se impulsům „kulturního obratu“, obdobně lingvistickému obratu, multiperspektivitě narativů, výzkumu moderní každodennosti a tematizování subjektivity zakoušení „dějin“.²⁸ Jarausch odmítl bielefeldskou ideu německého „Sonderwegu“, čili zvláštní cesty dějinami 19. a 20. století, a rozhodl se provést důkaz formou zkoncipování vlastní syntézy německých poválečných dějin. Výsledkem byla kniha o „Obratu: německých proměnách v období 1945–1995“ z roku 2004.²⁹

Jarausch tu hledal „odpověď na otázku, jak se země, která spáchala barbarství holocaustu, mohla po roce 1945 opět zcivilizovat“ (s. 38). Jeho tezí bylo, že „tato transformace politické kultury byla výsledkem procesu sociální výchovy, vedené západními spojenci a minoritou demokratických Němců“. Proces podle něj probíhal ve třech stádiích: po poválečné demilitarizaci, denacionalizaci³⁰ a dekartelizaci bylo (západní) Německo těmito silami modernizováno a jako takové přijato evropským západem. Následně internalizovalo demokracii a naučilo se užívat občanského protestu. Ve třetím stadiu v pozdních osmdesátých letech se k rebelii proti diktatuře propočali i východní Němci a spojené Německo se tváří v tvář velkým výzvám migrací a multikulturalismu stalo „normální“ zemí. Jarausch celý půlstoletý historický proces německého demokratického přerodu metodologicky chápal jako „kritickou transformační historii“.

Na počátku druhé dekády našeho století se pak Jarausch pustil do reinterpretaace evropských dějin 20. století, autorem pracovně nazvané „Ochočená modernita“. V autobiografii (s. 46) o tom napsal: „Po desítkách let výuky jsem byl frustrován problematickými syntézami Marka Mazowera a Tonyho Judta a cítil

27 Konrad H. JARAUSCH – Rüdiger HOHLS (eds.), *Versäumte Fragen. Deutsche Historiker im Schatten des Nationalsozialismus*, München 2000.

28 Konrad H. JARAUSCH – Martin SABROW (eds.), *Die historische Meistererzählung. Deutungslinien deutscher Nationalgeschichte nach 1945*, Göttingen 2002.

29 K. H. JARAUSCH, *Die Umkehr*.

30 Zatímco autor v autobiografii z roku 2012 hovořil o pouhé „denacionalizaci“ (s. 38) a mínil tím zřejmě spojenci provedenou důslednou federalizaci poválečného Německa a oslabení meziválečného vypjatého nacionalismu rozbitím, resp. eliminací s odstupem největší říšské země Pruska, v recenzované knize Jarausch na s. 416 již „standardně“ uvádí „denacifikaci“, kterou konkretizuje jako zákaz NSDAP, diskreditaci její ideologie a přezkoumání všech členů a zejména funkcionářů strany civilními komisemi a soudy.

jsem nutnost představit vlastní pojetí. Východiskem se mi stala evropská výjimečnost. Ta vedla ke globální imperiální dominanci, vyústivší v katastrofu dvou světových válek a holocaustu, ale po roce 1945 získala překvapivou míru uznání. Měnil se koncept, který současníci užívali, aby vyjádřili pocit dynamiky epochy, byl „moderní“. Místo abych oživoval diskreditovanou modernizační teorii, jsem ovšem zkoumal soutěžení „moderní“ liberálů, komunistů a fašistů, abych vysvětlil, proč nakonec triumfovala právě ta ztrestaná verze demokracie.“ Již tato slova dávala tušit a četba knihy tento pocit potvrdila, že Jarauschův koncept syntézy je v podstatě didaktický. Vznikl z jeho univerzitních přednášek na okraji velkolepé, v dobrém slova smyslu horečné, trvale hodnotné badatelské, metodologické a publikační aktivity, zaměřené na německé – stále více výhradně poválečné či dokonce aktuální – dějiny.

Autor se odvážně pustil do této syntézy bez opory v badatelské zkušenosti s jinou než německou oblastí a bez koncepčního polemického vyrovnání se s bohatou – v jeho očích „problematickou“ – literaturou k evropským dějinám. Jeho cílem zřejmě bylo vysvětlit americkým, poznáním německých ani evropských dějin prakticky nedotčeným čtenářům dramatické obraty soudobé evropské historie. Chtěl vysvětlit historicky až neuvěřitelně krátkou epochu zásadní proměny kontinentu: během půlstoletí se Evropa jako kontinent svět ovládajících koloniálních impérií do základů proměnila, cestou kataklysmat dvou světových válek, resp. jedné gigantické dvojvátky, vybavena zkušeností diktatur a holocaustu vstoupila na poválečnou cestu poměrně rychle se ustavivší, vnitřně stále silněji provázané Evropy, dříve nebo později sestávající z převážně demokratických států. Tato silná a životná (dodejme „amerikanizovaná“) nová Evropa po roce 1989 dokonce integrovala středoevropské a východoevropské fragmenty, odpadnuvší od ruského komunistického impéria, definitivně se (až na „ruské“ historické jádro) rozpadnuvšího roku 1991.

Jarausch se v knize cíleně pokusil ukázat „moderní“ Evropu jako – přes vnitřní kulturní i politickou rozrůzněnost – do velké míry integrovaný demokratický a progresivní celek, jako relevantního atlantického partnera Spojených států. Můžeme tu tušit opozici transatlanticky zaměřeného levicového liberála vůči nacionálně neokonzervativním, na počátku tisíciletí i v American Historical Association halasně proklamovaným historickým konceptům imperiální Ameriky, která coby světový hegemon údajně již zpretrhala veškeré genetické i aktuální vazby se „starou Evropou“, s oním nemoderním, „dožívajícím“ kontinentem (srovnej s. 759).

Syntéza vydaná v roce 2015 vzbudila svým konceptem „mnohočetné modernizace“ velký zájem – pochopitelně především německých historiků. Není

divu, že se roku 2018 objevil také německý překlad tohoto díla.³¹ Jen na okraj a spíše mezi britskými či irskými recenzenty se ozývaly připomínky, že až příliš velkorysě a málo vyhraněně uplatnění konceptu všeobsahující modernizace na konkrétní historickou matérii není bez problémů. Autor sice v úvodní pasáži (na s. 11) sám upozornil na ambivalentnost „modernity“,³² pak se ale na různých místech knihy objevují poněkud překvapující spojení typu: „antimoderní modernita“, „hybridní postkoloniální modernita“, „vražedná modernita“ nebo také „postmoderní modernita“. Speciální pozornost věnoval Jarausch nacistické antimoderní modernitě (s. 284n.), kterou doboví „západní intelektuálové denuncovali jako reakční utopický antimodernismus“. On ale v rámci sociologického modelu „mnohočetné modernity“ usoudil, že „nacionální socialisté vyvinuli jejich vlastní verzi modernity“. Centrálním aspektem této „organické modernity“ bylo podle něj biopolitické úsilí o očistění a posílení „Volkskörper“, tedy mytizovaného rasově národního organismu v gigantickém sociálně inženýrském projektu.

Problém je samozřejmě širší: autorovo nalézání „modernity“ v masově vraždících, dílem cíleně antimoderních nebo pokrokem a modernizací se pouze zaklínajících (Sovětský svaz) diktaturách 20. století není jednoznačně průkazné. Takřka nezmníněna zůstává v knize např. španělská diktatura Francisca Franca, která se s vražednou důsledností i v sociální oblasti až do přelomu 60. a 70. let inscenovala jako antimoderní. Velmi komplikované je takovéto připsání ale i v případě technologicky a organizačně sice v mnohém moderní Hitlerově diktatury, která však v ideologii, cílech i v sebeprezentaci široce chápanou (mj. urbánní) modernu okázale zavrhovala. Jarausch se k tématu opakovaně vrací a na s. 366 hovoří o tom, že je již překonána představa, že by se Němci za nacismu „vydali zvláštní cestou antimoderním směrem“ a v kontextu s nacismem soudí, odvolává se na Zygmunta Baumana, že „vinna byla modernita“, poněvadž kreace i destrukce jsou jen dvě tváře civilizace.³³

31 Konrad H. JARAUSCH – Martin SABROW (eds.), *Die historische Meistererzählung. Deutungs-
linien deutscher Nationalgeschichte nach 1945*, Göttingen 2002.

32 Na to, jak klíčové je toto téma pro jeho knihu, pojednal autor stávající literaturu tématu pouze povrchně. Nezmníněny a necitovány zůstaly klasické práce: Zygmunt BAUMAN, *Modernity and the Holocaust*, Ithaca 1989; TÝŽ, *Moderne und Ambivalenz. Das Ende der Eindeutigkeit*, Frankfurt am Main 1995; Leszek KOLAKOWSKI, *Die Moderne auf der Anklagebank*, Zürich 1991. K tématu srovnej přehledně: Jiří PEŠEK, *Modernita a modernizace západoněmecké společnosti v německé historiografii od 60. let 20. století*, in: J. PEŠEK, Setkávání s Klio, s. 456–481.

33 Zygmunt Bauman, *Sociology after Holocaust*, British Journal of Sociology 39, 1988, s. 469–497. K tématu problematice modernity nacismu: Riccardo BAVAJ, *Die Ambivalenz der Moderne im Nationalsozialismus. Eine Bilanz der Forschung*, München 2003, resp. srovnej recenzi Jiřího Peška, ČČH 105, 2007, s. 452–459, shrnující i další literaturu k tomuto tématu.

Problémem hodným diskuze ale není jen teoretická konstrukce rozsáhlé knihy. Někteří recenzenti připomněli, že v této syntéze není vždy právě spolehlivá ani dílčí faktografie. Jarausch sice v úvodu knihy říká: „Místo aby kniha nabízela detailní narativ, prezentuje konsistentní interpretaci zkoumaných zápasů mezi konkurujícími si koncepcemi modernity“, ale přesto se čtenáři vnučuje přesvědčení, že autorem pro syntézu jako typické nebo důležité vybrané příklady dějinných situací a událostí by měly „sedět“ i v konkrétních „detailech“.

Jarausch zvolil „protihobsbawmovský“ koncept „dlouhého“ 20. století. Začíná svoji knihu obdobím „intenzifikace modernizace, která produkovala apogeuem evropské imperialistické moci okolo roku 1900“. Po teoretizujícím úvodu (kritické vypořádání se s rozsáhlou literaturou tématu však čtenář hořce postrádá) autor knihu rozdělil do čtyř chronologicky nestejně obsáhlých a především většinou neobvykle vymezených (dále na kapitoly dělených a chronologický rámec velmi nedůsledně dodržujících) částí po zhruba 180 až 190 stránkách: „Příslib pokroku 1900–1929“, „Obrat k sebestrukci 1929–1945“, „Překvapivé zotavení 1945–1973“, „Konfrontující globalizace 1973–2000“. Poté následuje ještě patnáctistránkový postskript „Vytřesaná modernita“, kde je výklad doveden až do roku 2012. Poznámkový aparát (s. 791–850) je pojat velmi stručně a obsahuje odkazy prakticky jen na anglo-americkou a německou literaturu. Bibliografii kniha postrádá, ukončuje ji smíšený rejstřík.

Přiznám se, že mne toto strukturování 20. století nepřesvědčilo. Když si odmyslíme vzletné názvy jednotlivých oddílů, vidíme, že autor bez hlubšího zdůvodnění zavrhl dominantně (v širokém smyslu) politické členění látky, tj. počátek nebo konec první světové války, nástup nacismu roku 1933, světová revolta mládeže roku 1968, resp. definitivní evropská ztráta víry v socialismus po sovětském nájezdu do Československa v srpnu 1968, rozpad sovětského impéria roku 1989/1991 a obrat zemí středovýchodní Evropy k západu, završený jejich přijetím do NATO a EU. Místo toho preferoval členění ekonomické. Snad nejzřetelnější je to při „degradaci“ mezníku roku 1989, resp. 1991. Čtenář nabude dojmu, že autor přenesl východoněmecké retrospektivní vnímání „Wende 1989“ coby pouhé – ne právě přátelské – anexe NDR Spolkovou republikou na celou východní Evropu. V jeho očích byla „mírová revoluce“ pouhým přechodem východoevropských zemí od komunistické k liberálně demokratické verzi modernity (s. 696). Otázku, zda tato událost bezprostředně nebo ve svých důsledcích podstatně neovlivnila také západní část kontinentu (obdobně jako spojení obou německých států mělo podstatné důsledky i pro „starou“ Spolkovou republiku), si autor nepoložil.

Přednost dostaly coby „evropské mezníky dějinných zlomů“ roky 1929 a 1973. U tohoto členění se ještě zastavíme, již teď však poukážme na skutečnost, že obě zmíněná data nejsou mezníky „evropské“, nýbrž body obratu, viděné spíše z „US-americké“ perspektivy!

Uveďme markantní příklady: když už za klíčový bod obratu prvé poloviny 20. století zvolíme nástup světové hospodářské krize, je pak třeba se zeptat, proč tu máme pro Evropu aplikován americký mezník roku 1929? Důsledky říjnového krachu na newyorské burze sice zasáhly Evropu drasticky, ale až s více než ročním zpožděním. Vinu na transferu hospodářské krize z USA do Evropy měla rigidně izolacionistická krizová politika prezidenta Hoovera a návazně na „starý kontinent“ dopadly důsledky toho, že americké banky, dosud pilně investující v konjunkturou pozeňované Evropě, rychle stahovaly zejména z Francie, Německa a Rakouska ohromné objemy krátkodobého kapitálu, nyní akutně potřebného pro vlastní záchranu. Skutečným bodem obratu směrem k hospodářské, sociální a sekundárně i politické katastrofě se tak pro (zejména střední) Evropu stal až rok 1931.³⁴

Připomeňme v tomto kontextu, že navzdory plnému úderu krize od letních měsíců 1931 dosáhla německá exportní ekonomika v meziválečném období největších přebytků právě v tomto roce.³⁵ Zmíněný, poměrně drobný chronologický posun není nepodstatný. Např. nástup nacismu bývá totiž často vykreslován jako logická, sociálně podmíněná, konsekvence úderu krize. Uvědomíme-li si však, že první úspěchy nacisté v Německu zaznamenali již před koncem 20. let (mj. v době, kdy se Německu do velké míry podařilo vyřešit problém válečných reparací), bude třeba hledat kořeny úspěchu hnědé revoluce v daleko komplexnějších předpokladech. Zrod radikálních – nejednou v jistém ohledu „quasi-socialistických“, svou podstatou ale pravicových – diktatur, silně mocensky konkurujících demokraciím, byl ostatně takřka celoevropským (a nejen evropským) fenoménem meziválečné doby. Bylo by užitečné osvětlit tuto klíčově závažnou problematiku (snad i v kontextu „modernizace“ evropské společnosti) poněkud šíře.

Jarauscha datuje do roku 1929 také počátek „stalinistické modernizace“ (kapitola na s. 235–260 kupodivu sleduje sovětské modernizační téma až do nástupu Leonida Brežněva v polovině 60. let) v podobě pětiletého plánu. Jeho

34 Je ovšem samozřejmé, že velká hospodářská krize bude jako *světový* fenomén definována desetiletím od roku 1929: Jan-Otmar HESSE – Roman KÖSTER – Werner PLUMPE, *Die Große Depression. Die Weltwirtschaftskrise 1929–1939*, Frankfurt – New York 2014. Něco jiného je však použití pro členění *evropských* dějin.

35 Friedrich FORSTMEIER – Hans-Erich VOLKMANN, *Wirtschaft und Rüstung am Vorabend des Zweiten Weltkrieges*, Düsseldorf 1981, s. 85.

výsledky – dosažené s pomocí amerických a německých odborníků – nalézá autor sice menší, než určovaly vysoko nadsazené státní plány, ale přesto pozitivní. Novější, autorem bohužel nekonzultovaná, literatura oproti tomu považuje již rok 1928 za počátek komplexního „válečného stavu“, trvajícího až do Stalinovy smrti.³⁶ Jarausch nezamlčuje hrůzy stalinismu, ale pokouší se přesto najít v této epoše pozitivní společensko-modernizační prvky. Ty totiž v další části knihy potřebuje pro výklad druhé světové války, kde na s. 384 tvrdí: „Rudá armáda koneckonců triumfovala, protože komunisté vyvinuli neporazitelnou verzi vojenské modernity.“ To je přesně jeden z klíčových problémů knihy. Modernita je účelově nacházena i tam, kde evidentně absentovala. Vydávat ruskou válečnou taktiku lidských mas, ve vlnách hnáných přes minová pole proti nepříteli (jak např. po Stalingradu hrdě vysvětloval maršál Žukov americkým generálům) za projev at již jakékoliv modernity, je více než problematické. Nepomohou pak ani výpočty koeficientů ztrát, opřené o již antikvaná sovětská přiznání počtů padlých. Tvrzení o údajné vyšší vojenské eficienci Rudé armády ve srovnání s wehrmachtem jsou tak v rozporu s aktuálním stavem vojensko-historického poznání.³⁷ Válku na východě nerozhodla modernost Rudé armády, ale větší rezervoár lidských sil, nasazovaných s krajní bezohledností – a ovšem ohromné americké dodávky výzbroje, logistiky i výstroje, poskytované v rámci Lend and Lease Act.

Ještě větší problém než rok 1929 ovšem představuje o necelé půlstoletí později náhrada poměrně vžitého periodizačního mezníku poválečných dějin,

36 Srovnej: Dietmar NEUTATZ, *Träume und Alpträume. Eine Geschichte Russlands im 20. Jahrhundert*, München 2013, s. 247–251. Ten toto období charakterizuje jako dobu otevřené Stalinovy „mobilizující diktatury“. Nešlo přitom pouze o jeho neomezenou osobní vládu, o radikalizaci vnitřní politiky, systematickou fyzickou eliminaci potenciálních konkurentů a nespolehlivých nebo a priori podezřelých skupin obyvatelstva. Stalin, hluboce přesvědčen o zaostalosti Sovětského svazu, nařídil radikální „revoluci shora“, neohlížející se na sociální a ekonomické deformace, které způsobila. Kolektivizaci Neutatz považuje za zásah významnější, než byla Říjnová revoluce. Až v ní byly dlouhodobě zničeny historicky rostlé struktury venkovské společnosti ruské říše. Po ní se z venkovanů stali „nuceně nasazení bez perspektiv“. (Srovnej: J. PEŠEK, *Nové Dějiny Ruska ve 20. století jako inspirace i výzva. Nad knihou: Dietmar Neutatz, Träume und Alpträume: Eine Geschichte Russlands im 20. Jahrhundert*, ČCH 114, 2016, s. 735–755.)

37 V. N. ZEMSKOV, *K voprosu o masštabach ljudskich poter SSSR v Velikoj Otečestvennoj Vojne*, in: Igor V. Pychalov (ed.), *Umylis krovju? Lož i pravda o poterjach v Velikoj Otečestvennoj Vojne*, Moskva 2012, s. 242–259. Zde se již nehovoří o ztrátách „jen“ 27 milionů osob (viz Jarausch s. 403), jak bylo zvykem v 80. letech, nýbrž o 21 milionech padlých rudoarmějců a bezmála 18 milionech zahynuvších civilistů.

bouřlivého roku 1968, za rok počátku světové energetické krize 1973.³⁸ Evropská generační, politická a kulturní revolta – mj. akcelerovaná slábnutím velikostí i délkou unikátní poválečné konjunktury – samozřejmě „nezvítězila“ ve smyslu změny mocensko-politických poměrů na kontinentu. Zásadním způsobem ovšem změnila a internacionalizovala politickou i žitou – každodenní, genderovou, sociální, vzdělanostní i komunikační – situaci a kulturu západní i východní části železnou oponou rozděleného kontinentu. I v USA se ovšem rok 1968, poznamenaný vražednými atentáty na Martina Luthera Kinga a Roberta F. Kennedyho, stal bodem vyvrcholení ohromných rasových, sociálních i protiválečných hnutí a veřejných protestů. Ty sice zdánlivě vyzněly do ztracena (v lednu 1969 nastoupil do Bílého domu po snad všech stránkách problematický Richard Nixon), jejich stopa v americké společnosti byla však již nezahladitelná.

Energetická krize, nastartovaná válkou Jom kipur, samozřejmě měla ohromné, hospodářskou rovinu masivně překračující důsledky, dlouhodobě a hluboce ovlivňující život společností na obou březích Atlantiku. Tyto důsledky byly dále zesílené druhou světovou ropnou krizí roku 1979.³⁹ Jarausch na s. 614 vysvětluje, že krize nevyznačila jen definitivní konec poválečného boomu, ale stala se i počátkem postindustriální ekonomiky. Měla však tato krize – pro Evropu – také onu symbolickou roli zásadního zlomu, podobnou jako revolta roku 1968? A nede-graduje ji jako obecný evropský mezník skutečnost, že vzhledem k moskevské energetické politice vůči vazalským státům východní poloviny Evropy dopadla na „tábor míru a socialismu“ – s ohledem na odsunuté restrukturalizační inovace o to drastičtěji – až s desetiletým zpožděním? Oba mezníky (1929 a 1973) tak jsou daleko podstatnější pro americké vnímání proměn světa 20. století než pro pochopení vnitřních proměn kontinentální Evropy.

Celá situace je o to komplikovanější, že Jarausch zařadil „osmašedesátý“ až do oddílu o Evropě od roku 1973 (s. 587–612), a to jako podkapitolu, nazvanou „Revolta proti modernitě“.⁴⁰ Byly ale studentské bouře ve Francii nebo Německu

38 Nezpochybnuji ovšem zásadní význam (ostatně již třikrát vydané) chytré – útlé – knížky: Anselm DOERING-MANTEUFEL – Lutz RAPHAEL, *Nach dem Boom. Perspektiven auf die Zeitgeschichte seit 1970*, Göttingen 2008; s respektem beru na vědomí také příspěvky rozsáhlého mezinárodního sborníku: Anselm DOERING-MANTEUFEL – Lutz RAPHAEL – Thomas SCHLEMMER – Andreas BOES (eds.), *Vorgeschichte der Gegenwart. Dimensionen des Strukturbruchs nach dem Boom*, Göttingen – Bristol 2016.

39 David S. PAINTER, *Oil and Geopolitics: The Oil Crises of the 1970 s and the Cold War, Historical Social Research*, Bd. 39, Köln 2014.

40 Jen na okraj uvedme, že na s. 588 zmiňovaná „revolta“ se roku 1968 v Polsku nekonala v Poznani, jak míní autor, nýbrž v březnu šlo o rozsáhlý, tvrdě potlačený protest především varšavských stu-

opravdu „protesty proti nespravedlnosti liberální modernity“ (s. 588n.)? Sám autor nadto připomíná, že velmi různorodé hnutí evropských „osmašedesátníků“ mělo charakter akcí „občanské společnosti“, resp. že úhrnně nahlíženo, „tyto různorodé kulturní proudy vyjadřovaly hledání humánnější formy politiky za hranicí vysoké modernity, tedy hledání, které dominovalo poslední čtvrtinu 20. století“ (s. 590). Jako by tu autor pod pojmem „modernita“ najednou akcentoval již jen její válečnickou „odvrácenou tvář“, tedy technicistní, odlidštěný a protiobčanský moloch „odcizené civilizace“, o níž se ale celoevropsky diskutovalo právě v kontextu roku 1968. Jako by západoevropské i východoevropské, roku 1968 protestující mladé generaci (a nejen mladé generaci) šlo o pouhý útěk z konzumní civilizace po vzoru hippies, tedy o anarchickou utopii, a nikoliv o protest proti paternalistickému, jen omezeně liberálnímu, ba namnoze vysloveně konzervativnímu státu a jeho politické reprezentaci. A jako kdyby v protestech (zejména ve Francii) nezazněly také sociální akcenty...

Za zcela problematickou pak pokládám charakteristiku celého období 1973 (1968) až 2000 jako historicky kompaktního času „konfrontační globalizace“. Cožpak odstranění (přízněji, že již velmi prorezavělé) železné opony roku 1989 a (přínejmenším dočasný) zánik mocenské nukleární bipolarity po roce 1991 zásadně nezměnil řadu klíčových parametrů fungování celé, tedy i západní, evropské politiky, ekonomiky, sociální reality, kultury i vztahu našeho kontinentu k ostatnímu světu? A byl teroristický útok na New York roku 2001 také Evropu zásadně proměňující událostí?

Podobné otázky si ale čtenář klade vlastně od počátku knihy. Jako problém vidím kupříkladu již zahrnutí celé první světové války pod nadpis „příslib pokroku“. Tak se počínající krvavý konflikt snad někomu mohl jevit při – ostatně namnoze uměle žurnalistikou a státní mocí vyvolaném – militárním nadšení (resp. ve vlně mocenského strachu z vojensko- mocenského opoždění vůči konkurentům) za červencových dní 1914. Velmi záhy a prakticky v celé Evropě se jakékoliv nadšení proměnilo v zoufalý, léta trvající boj mas obyvatelstva evropských zemí o prosté přežití – v zákopech a zajateckých lágrech, při nuceném pracovním nasazení stejně jako v hladovějících městech. Válka přece neskončila nějakým válečnickým triumfem, nýbrž zhroucením (všestrannou implozí) centrálních mocností a Ruska.

Jarauschi kupodivu „Velké válce“, tomuto „počátku všech béd 20. století“, věnoval jen relativně málo prostoru. Zatímco válku bezprostředně přecházející

dentů proti cenzurním zásahům do kultury. Na to navázala na podzim drastická antisemitská či antisionistická čistka ve vedení strany, státu, armády a samozřejmě ve školství, kultuře a médiích.

krizi pojednal na sedmadvaceti stranách, válku se vším všady jen na třiceti (!) stránkách, což nápadně kontrastuje s druhou světovou válkou, které se v knize dostalo 110 stránek. Světový konflikt, v letech 1914–1918, do základů změnil podobu a charakter života Evropy, sociální, genderovou i politickou skladbu jejich elit, vymazal hmotné opory její kultury a zdevastoval společenské i hodnotové hierarchie, tak dostal přidělen bezmála stejný textový rozsah, jaký autor přidělil samotné bolševické revoluci v Rusku v závěru roku 1917.

Při kritice tohoto rozdělení akcentů samozřejmě nejde o nárok rozsáhlejšího popisu válečných operací, spíše o otázku, zda autor nepodcenil hluboké strukturální i civilizační – mj. sociálně modernizační – změny v evropské společnosti, které si v celé řadě států vynutila válečná, mj. ekonomická krize a krajní sociální nouze. Společnost stabilizující opatření, přijatá státem (např. v Německu a Rakousku) pod tlakem extrémní nutnosti během války v součinnosti s vysoce nacionalizovanými socialistickými stranami a odbory, přežila v řadě oblastí rok 1918 i poválečné pokusy navrátit jednotlivé evropské společnosti k volnějším předválečným standardům.⁴¹ Jako na „příslib pokroku“ se nedá s čistým svědomím hledět ani na pětiletí, následující po příměří z podzimu 1918, tedy na dobu, postihnoucí řadu evropských zemí občanskými válkami, nacionálními konflikty a hyperinflací. Tato charakteristika skutečně platí až o fascinujících, ale příliš „krátkých“ dvacátých letech.

Třetí část knihy je věnována periodě „obratu k sebedestrukci“ kontinentu let 1929–1945. Je tu vykreslena „ničivá deprese“, stalinistická modernizace, nástup Hitlerova režimu, rozpoutání druhé světové války a její podrobné líčení až k „hořkému vítězství“. Ponecháme-li stranou „velkou mezinárodní politiku“, zůstanou nám z této epochy jen líčení vývoje dvou hlavních evropských diktatur, války a holocaustu, resp. vyvražďování východoevropských národů. Do jedné podkapitoly je tu shrnut výklad o pachatelích, kolaborantech a odbojářích. To, co v této části knihy nenajdeme, je vysvětlení vnitřního vývoje především (ale nejen) Francie a Velké Británie, jejich pasivity a s postojí po roce 1918 krajně kontrastujícího nezájmu o osud kontinentu, resp. nakonec appeasementské vstřícnosti vůči Hitlerovi. Byly by bez této „vstřícnosti“ možné evropské triumfy nacistů? Proměny vnitroeuropejské situace jsou tu pak jen stručně naznačeny nebo vyřízeny pouhými –

⁴¹ Srovnej rozsáhlý projektový sborník: *Im Epizentrum des Zusammenbruchs. Wien im ersten Weltkrieg*, (ed.) Alfred Pfoser – Andreas Weigl, Wien 2013, resp. k tématu šíře: Jiří Pešek, Varšava, Vídeň a další středoevropská města za první světové války ve světle nové literatury, ČČH 115, 2017, s. 1098–1120.

nejednou pro čtenáře málo pochopitelnými – zmínkami.⁴² Sumární soudy typu: „Není pochyb, že Francie zkolabovala v důsledku vnitřní slabosti a britský appeasement sotva připravil Spojené království na útoky luftwaffe a nájezdy ponorek“ (s. 394), nemohou taková vysvětlení nahradit. Otázka, zda a jak evropské národy přispěly k závěrečné porážce nacismu, pak není v kontextu „ruského dobytí východní Evropy“ (s. 411) a angloamerického „osvobození“ kontinentu od západu vlastně vůbec položena.

Čtvrtá část knihy o „překvapivém zotavení“ Evropy v období 1945–1973 je věnována onomu – v titulu knihy připomenutému příměru s ptákem fénixem, vstávajícím z popela. Autor tu hovoří o poválečné „konzervativní modernizaci“ západu kontinentální Evropy (s. 401) a při líčení osudů východní části kontinentu a zejména Sovětského svazu kolísá mezi oprávněnou kritikou, resp. líčením sovětských excesů, a idealizací socialistické „modernizace“. Sovětizaci východní Evropy je věnována kapitola o „diktuujícím komunismu“ (dictating communism). Tento proces autor vnímá jako transformaci střední a východní Evropy v rámci a podle modelu „komunistického projektu modernizace“ – jako protějšek způsobu, jímž byl „amerikanizován“ evropský západ. (s. 429 a obdobně s. 451).

Je jasné, že nemá smysl „utopit“ tento diskuzní text v jednotlivostech. Právě ve zmíněných pasážích se ovšem často setkáváme s velmi nespolehlivou fakticitou. Připomeňme jen, že historiograficky poněkud archaická (v podstatě o diskurs jeho autobiografie opřená) je autorova idealizace Nikity Chruščova (exemplárně s. 441), jehož reálnou biografii a lví podíl na „stalinských“ zločinech zejména 30. let autor zřejmě nezná. V tomto kontextu stojí za zmínku, že tábory GULAGu po Stalinově smrti roku 1953 (omezeně) neotevřel Chruščov (s. 443), nýbrž jeho krvavý konkurent Lavrentij Berija.

Podobné zkratky nalezneme u dalších epizod jednotlivých zemí impéria. Exemplárně: Władysław Gomułka nenastoupil roku 1956 na polský stranický „trůn“ v důsledku červnových, maršálem Rokossovským tvrdě potlačených poznaňských

42 Srovnej např. obvinění polského ministra zahraničí Becka z podílu na rozpoutání druhé světové války v podstatě na stejné úrovni s Hitlerem a Stalinem (na s. 288 se o něm v jedné větě s právě jmenovanými praví: „absence flexibility polského ministra zahraničí Józefa Becka přispěla k zhroucení míru“). Na jedné straně je to přílišná „pocha“ pro tohoto málo inteligentního antidemokratického, mezinárodně nevýznamného politika, na druhé straně je to výraz hledání alibi pro Stalinovu dlouhodobě pronacistickou politiku. A skrývá se za tím i zásadní nepochopení polské politické reality meziválečné doby: Jakákoliv větev polské reprezentace si ve 30. letech opravdu nemohla, a to pod jakoukoliv záminkou, dovolit vpustit do země Rudou armádu. Na tom ale evropská kolektivní bezpečnost – celý rok po Mnichovu – opravdu nezkolabovala.

nepokojů (s. 444), nýbrž až o půl roku později v rámci daleko nebezpečnější rusko-polské varšavské konfrontace. Kremlem nařízené odstavení tohoto „nacionálního komunisty“ (jak Gomulku občas jmenuje polská literatura) po – na jeho rozkaz vojskem a policií spáchaných – masakrech sociálně protestujícího dělnictva v přístavech na pobřeží Baltu v prosinci 1970 pak už autor kupodivu nezmiňuje. Některé autorovy teze pak nelze dost dobře dešifrovat. Jarausch tak např. (s. 448) soudí v kontextu s Chruščovovým pádem v říjnu 1964, zosnovaným sovětskou generálskou lobby, vyčerpanou diktátorovými militárními extravagancemi a stranickým aparátem, neurotizovaným neustálými destabilizujícími, všemoc centra zdůrazňujícími reformami, že „v důsledku relativní modernizace Moskva pomalu ztrácela ideologickou kontrolu nad komunistickým táborem“. Čím se to ale mělo konkrétně projevit?

Problémům s fakticitou se ovšem nevyhnuly ani kapitoly, věnované západní části kontinentu v poválečné době. Například o jedné z nejdramatičtějších a zároveň z hlediska francouzské historické reflexe nejproblematictějších kapitol poválečných francouzských dějin, tedy o válce v Alžíru a jejích důsledcích pro metropolitní Francii, autor napsal: „Když se nevyhlášená válka protahovala, zinscenovala francouzská armáda ve Francii puč, dosadila k moci hrdinu druhé světové války Charlese de Gaulla a ten vytvořil prezidentskou Pátou republiku“ (s. 489). Co z toho je ale realitou? Bohužel takřka nic. Puč alžírských Francouzů z 13. května 1958, resp. vytvoření „Výboru veřejného blaha“, do něhož poté vstoupili též v Alžíru přítomní reprezentanti armády pod vedením generála Jacquese Massu, byl zaměřen proti – slabé – vládě republiky, která chtěla vyjednávat s alžírskou FLN. Puč neproběhl ve Francii, nýbrž v Alžíru. Charles de Gaulle s ním neměl nic společného. Za následné zostřující se státní krize (vláda se důvodně obávala výsadku pučistů, posílených některými metropolitními armádními jednotkami, v Paříži) pouze 27. května deklaroval ochotu převzít vládu. De Gaulle se výslovně přihlásil k demokracii a ihned započal jednání se socialistickou stranou. Na návrh prezidenta republiky byl pak 1. června Národním shromážděním (takřka jednomyslně – s výjimkou prosovětských komunistů), zvolen premiérem vlády národní jednoty.⁴³ V ní zasedli i tři předchozí ministerští předsedové. Vláda, parlamentem na půl roku vybavená řadou mimořádných zmocnění, pak mj. iniciovala novou ústavu, kterou připravil výbor pod vedením Michela Debré a která byla v referendu přijata čtyřpětinovou voličskou většinou. V prosinci 1958 byl

43 Ernst WEISENFELD, *Geschichte Frankreichs seit 1945. Von de Gaulle bis zur Gegenwart*, München 1997, s. 122–126; Wilfried LOTH, *Von der IV. zur V. Republik*, in: Adolf Kimmel – Henrich Uterwedde (eds.), *Länderbericht Frankreich*, Bonn 2006, s. 63–83, zde s. 67n.; Marcel MERLE, *Institute a politický život 1945–1980*, in: Georges Duby a kol., *Dějiny Francie od počátků po současnost*, Praha 2003, s. 735–753, zde s. 743–746.

pak de Gaulle v nepřímých volbách většinou 78 % hlasů zvolen prezidentem. Pátá republika tak – v krizové situaci – vznikla v důsledku celé řady jednoznačně demokratických kroků a de Gaulle (ať už byl vzbouřencům v mnohém názorově blízký a hlavně ať ho máme v oblibě nebo ne) byl do jejího čela zvolen většinou voličů. Proč ho Jarausch v knize inscenoval jako loutku povstaleckých generálů, zůstává nevyjasněno. Snad proto, že autor k tématu nekonzultoval francouzskou nebo německou literaturu, nýbrž jen dvě starší americké práce o Alžíru.⁴⁴

Proč připomínat tuto epizodu? Protože vnitřní problémy západoevropských zemí poválečné doby nejsou – s výjimkou Německa – v knize prakticky vůbec tematizovány. Je samozřejmé, že syntéza tohoto rozsahu a koncepce nechce a nemůže suplovat roli informativní příručky o celku i částech evropských dějin. V důsledku této koncepční redukce však nebyla celá řada témat a problémových celků v knize vůbec zmíněna. To se týká např. velmi komplikované a jen nesnadno postupující vnitřní demokratizace klíčových hráčů evropského příběhu – mj. právě Francie a Velké Británie. Autorův zájem platí problémům s dekolonizací, ale ne podstatným vnitřním proměnám obou (a mnohých dalších) zemí. Přitom právě v tomto směru by bylo možno hovořit o komplikovaném, ale jednoznačném postupu společenské modernizace západní Evropy.

Událostem přelomu 80. a 90. let věnuje Jarausch ve IV. části knihy poměrně rozsáhlý prostor (kapitoly o Mírové revoluci a o Transformaci východu, s. 666–720). Výklad, opět jako v celé knize opřený o německou a americkou literaturu přináší množství zajímavých postřehů, neposkytuje však celkový obraz situace.⁴⁵ Především prakticky úplně vynechává základní podmínku rozpadu sovětského impéria a zakrátko nato i Sovětského svazu – hlubokou hospodářskou, konkrétně pak zásobovací a zdravotní krizi. V ní dlouhodobě kolabující a Gorbačovými reformami již zcela rozvrácená velmoc nejprve vzdala vliv na pás satelitů a posléze připustila i vnitřní rozchod sovětské říše. Bez tohoto fenoménu náhle vzniklého mocenského vakua, v němž se ve středovýchodní Evropě i na dosud sovětském území prosadily svou podstatou nacionálně demokratické mírové revoluce, nelze situaci pochopit. Skutečnost, že se tak na počátku 90. let uvnitř Evropy náhle objevila ohromná oblast, která v rámci privatizace, východo-západního obratu celé řady ekonomik a jejich otevření se západním investicím i odbytu zboží na řadu let

⁴⁴ Franz FANON, *A Dying Colonialism*, New York 1967; Benjamin STORA, *Algeria 1830–2000. A Short History*, Ithaca 2001.

⁴⁵ Stranou ponechme opět řadu nepřesností. Např. Václav Havel nepodleh v prezidentských volbách roku 2003 svému rivalovi Václavu Klausovi (s. 701), nýbrž po dvou funkčních obdobích již vůbec nekandidoval. Václav Klaus ve třetím volebním kole porazil Jana Sokola.

podstatně ovlivnila také vnitřní hospodářskou a sekundárně sociální situaci nejen Německa a Rakouska, ale celé západní Evropy, nebyla v knize prakticky vůbec reflektována.

A ještě jedna skutečnost stojí za připomenutí: Současné dějiny Evropy nelze vysvětlit bez US-amerického kontextu řady klíčových událostí. Exemplárním příkladem je transatlantická finanční krize, nastartovaná na podzim roku 2008. Jarausch ji (aniž by konkrétně datoval) zmiňuje v kontextu s evropskými úvahami počátku 21. století o možnosti dosáhnout ohromným skokem úrovně evropského super státu (s. 767). „Jiným vážným problémem byla neshoda o trvalém řešení krize státního zadlužení, která postihla euro jako společnou měnu. Nouzová opatření jako např. slib Evropské centrální banky, že – bude-li třeba – zasáhne, zapůsobily a uklidnily finanční trhy, redukovaly přehnaně vysokou cenu kreditů pro zadlužené země na zvládnutelnou úroveň. Ale neoliberalní úsporný program způsobil sekundární recesi, která v některých postižených zemích vyhnala míru nezaměstnanosti na úroveň přes 20 %. Ti Evropané, kteří odmítali přijmout odpovědnost za své chyby, dávali za svoji špatnou situaci vinu německé kancléřce Angele Merkelové, zatímco euroskeptici volali po zrušení eura jako měny.“ Tato – velmi nepřehledně a pro nezasvěcené čtenáře v podstatě nepochopitelně popsaná – krizová situace ovšem nevznikla v důsledku nějakých politických operací uvnitř EU. Byla ve své vyhraněnosti nastartována za Atlantikem coby důsledek (po otřesech roku 2003 definitivního) dramatického prasknutí americké nemovitostní bubliny, resp. s tím spojené ohromné finanční a následně ekonomické, sociálně více než bolestivé krize v USA, zároveň zesílené zhroucením v podstatě velkolepě podvodného (globálního) investičního programu bankovních derivátů (tzv. „subprime krize“, zřetelně se rýsující již od konce roku 2007).

Stačí připomenout 15. září 2008 a pád „systémově významné“ newyorské banky Lehman Brothers (vedené hystericky agresivním investorem do nemovitostí Richardem S. Fudem, který úvěrové podnikání banky opíral o pouhých 2,5 % jejího vlastního kapitálu). Hrozily „dominové“ důsledky pro americký, resp. světový bankovní sektor. To, co umožnilo udržet kontrolu nad situací, bylo následně dramatické, ale ve výsledku úspěšné vyjednávání německé kancléřky Angely Merkelové, jejího ministra financí Peera Steinbrücka a francouzské šéfky financí Christine Lagarde s prezidentem G. W. Bushem a jeho ministrem financí Henry Paulsonem o nutnosti, aby vláda USA urychleně poskytla garance největší americké pojišťovně AIG, nenechala ji padnout jako Lehman Brothers a nevyvolala tím řetězovou reakci. Následně Merkelová se Steinbrückem politicky riskantním,

odvážným veřejným slibem státní garance vkladů stabilizovali situaci v Německu, aby opět spolu s Francií a záhy již v úzké kooperaci s novým prezidentem USA Obamou iniciovali – ve výsledku antikrizově úspěšná – kolektivní transatlantická opatření. Krize dolehla na Evropu těžce, byla provázena řadou krachů či spíše státních přejímek finančních institucí, nenabyla však díky – historicky unikátnímu – společnému transatlantickému managementu přinejmenším v Evropě ničivých sociálních důsledků, srovnatelných s krizí z počátku 30. let. V zemích, neschopných rozpočtové disciplíny nebo vysoce zadlužených v důsledku předchozí nezodpovědné populistické rozpočtové politiky (exemplárně Řecko, ale do velké míry celá mediteránní oblast), ovšem krize vedla k dramatickým problémům státních financí. To ale již rozhodně nebyl důsledek evropského centralismu ani německé šetřivosti.

Jarauschova – jak napsal v autobiografii, univerzitní poptávkou iniciovaná – syntéza je nesmírně zajímavým výsledkem autorovy disciplinované snahy, podřídit výklad i interpretaci evropských dějin dlouhého 20. století jednomu, důsledně dodržovanému, výkladovému konceptu konkurujících si – hodnotově nejednoznačných – modernizací. Otázkou ovšem zůstává, zda je takovýto model historiograficky produktivní. Situaci dále zkomplikovalo, že – jazykově bohatě vybavený – autor se v knize omezil v podstatě jen na oporu anglo-americké a německé literatury. Obdobně nebylo zcela šťastné, že při chvályhodné snaze postavit syntézu nejen na narativu západoevropských velmocí, ale i na zprostředkování dějin Sovětského svazu a vybraných malých států, např. Československa, autor konzultoval jen velmi úzký segment v USA dostupné literatury. Znamená to, že autor v podstatě zůstal mimo aktuální úroveň evropské historiografické diskuze o dějinách oblastí, ležících východně od poválečných německých hranic. Knize neprospěla ani skutečnost, že z výkladu i interpretací v podstatě zcela vypadla též středomořská a adriatická oblast.

Obávám se, že koncepční diskuze o tom, jak historiograficky produktivně uchopit velmi heterogenní celek vysoce dynamického evropského kontinentu, budou vedeny ještě dlouho, než dostaneme do rukou interpretačně přesvědčivou a při vší faktografické výběrovosti (nehovořím o datových a přehledových příručkách) spolehlivou syntézu, v níž by se dokázala „najít“ většina obyvatel Evropy. Bez odvážných, pracných a inspirativních autorských pokusů, však na této cestě nelze pokračit. Konradu Jarauschovi patří dík za to, že na vrcholu své obdivuhodné kariéry čelného znalce německých moderních dějin podnikl velkorysý experiment a nabídl nám tuto v celé řadě ohledů poučnou knihu.

RECENZE

Libor JAN a kol.

Osmičky. Osudová výročí českých a československých dějin končící na jednu číslici

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2018, 318 s., ISBN 978-80-7422-640-3.

Události předcházející (osmičkovým) výročím sice mohou být důsledkem náhody a tedy představovat svým způsobem neočekávaný a dramatický zlom, ale často se jedná spíše o vyvrcholení dlouhodobých a širších společenských či politických procesů. Zasazení významných historických milníků do obecnějšího kontextu patří mezi podstatné přínosy recenzované kolektivní monografie určené svým základním charakterem především laické veřejnosti. Publikace, výsledek společného úsilí odborníků z Historického ústavu Masarykovy univerzity vedených Liborem Janem, chronologicky sledující jedenáct významných milníků českých dějin (roky 1158, 1278, 1348, 1378, 1458, 1618, 1848, 1918, 1938, 1948, 1968), si tedy neklade za cíl přinést nové vědecké poznatky či dramaticky odlišný výklad již známých faktů, ale využívá v celé společnosti rezonující šum související s nedávno uplynulým rokem 2018 k oslovení širšího publika. Historická témata totiž sice přednáší popularizační formou, ale vykládá odborným způsobem.

Historické milníky s číslovkou osm na konci tvoří podle Libora Jana nedílnou součást národního vědomí, často ovšem obtíženého mytizací či politicky ideologickými nánosy z předchozích období. I z toho důvodu publikaci provází snaha o co nejobektivnější a umírněnou interpretaci národní minulosti, jejíž poznání může napomoci k přesnějšímu zorientování se v dynamických výkyvech současného globalizovaného světa a euroamerické civilizace, ovlivněné mimo jiné rozpadem obecných hodnot a postmoderním popřením obecné pravdy zvláště. Vznesená otázka (s. 7), nakolik z duchovní nejistoty společnosti těží politické body populisté a nejrůznější radikální hnutí, se zdá být zcela na místě.

Skutečnost, že se většina příspěvků zabývá významem popisovaných historických milníků pro současnost, tedy nepřekvapí. Kniha, zabývající se výročími, se vztažnosti k dnešním dnům může vyhnout pouze obtížně. Úvodní větu příspěvku Tomáše Dvořáka („1948: Konec svobody v poválečném Československu“), tedy že „přemýšlení o únoru 1948 je na počátku roku 2018 neodbytně doprovázeno také uvažováním o aktuální politické a společenské situaci“ (s. 239), lze vztáhnout i k mnoha dalším pojednávaným milníkům. Jiří Malíř („1848: Vítězi revoluce v habsburské monarchii byli sedlák a byrokrat“) tak představuje dědictví revolucí roku 1848, kterými byly mj. modernizace, zrušení roboty, kapitalizace zemědělství nebo rozvoj obecní samosprávy jakožto průprava k výchově obyvatele k občanství (s. 173–179). Libor Vykoupil („1918: Vznik samostatného československého státu“) při promýšlení roku 1918 zdůrazňuje, že vznik Československa jako republiky a občanskoprávní základy, na kterých byla vybudována, nebyly samozřejmostí, a nesmíme je za samozřejmost v žádném případě považovat ani v dnešní době (s. 181–183,

203). Radikalizace národních témat v důsledku hospodářské krize přelomu 20. a 30. let 20. století sledovaná Jiřím Němcem („1938: Potopení demokratického ostrova“) k hledání možných paralel s nedávno uplynulými roky přímo vybízí (s. 207, 209), stejně jako způsob, kterým Adolf Hitler zneužíval všeobecné referendum ke zdánlivé legitimizaci svých diktátorských ambicí.

Kniha zároveň nenásilným způsobem předkládá skutečnost, že české země nikdy nebyly izolovaným horami uzavřeným středoevropským ostrůvkem, ale nedílnou součástí širokých sociálních i politických procesů působících oběma směry; z Evropy i do Evropy. Dělo se tak nejen ve 20. století, ale i dříve, v raném novověku, dokonce ve středověku. Martin Wihoda („1158: Záhady královského titulu Vladislava II.“) proto zasazuje (ne) korunovaci Vladislava II. do širokých souvislostí, čímž odhaluje složité politické procesy, propojující středověkou Evropu hlouběji, než si značná část laické veřejnosti uvědomuje. Myšlenky k současné evropské integraci a pozici České republiky se nabízejí i u Tomáše Borovského („1348: Rozkvět v čase katastrof“), který navzdory skutečnosti, že i v dnešní době je Karel IV. vnímán především coby český král, připomíná Karlovo vědomí si nezbytnosti navázání českých zemí na širší politické struktury v Evropě (s. 47). Jiří Němec zase zdůrazňuje, že k pádu první republiky výrazně napomohla destabilizace mezinárodního řádu (s. 208) a mnichovskou zradu předkládá jako připomínku nebezpečí neohraňovaného mírem zastřešeného ustupování ambiciózním autoritativním vůdcům (s. 229). Pozornost si zaslouží i popis vývoje SdP, načrtávající obraz místní politické síly postupně podléhající a radikalizující se na základě utajeného područenství vůči zahraniční mocnosti.

Kniha „Osmičky“ se také v duchu obecného zaměření Historického ústavu Masarykovy univerzity více či méně dotýká dějin Moravy. Tomáš Borovský v příspěvku o Jiřím z Poděbrad („1458: Sjednotitel rozdělené země“) ukazuje rozdílnou moravskou a českou politiku v dynamickém období po husitských válkách (s. 88). Obdobně píše Tomáš Knoz („1618: České povstání jako evropská krize“) o výrazně odlišném přístupu ke konfesním otázkám českých a moravských stavů (s. 109–110). Jiří Malíř zdůrazňuje, které procesy okolo roku 1848 Čechy a Moravu spojovaly (s. 143) a které naopak odlišovaly (s. 147–151). Tím nepřímo naznačuje historickou rozdílnost obou zemí.

Ačkoliv *Osmičky* vystupují především jako popularizační publikace, lze poznat, že jednotlivé příspěvky píšou odborníci, tématy se dlouhodobě zabývající. Jako příklad můžeme zmínit Tomáše Knoze, věnujícího se osobnosti Karla staršího ze Žerotína,¹ nebo Libora Vykoupila, sledujícího pohnuté osudy jednoho z mužů 28. října, Jiřího Stříbrného.² Kniha má tedy nespornou odbornou hodnotu. Jednotlivé příspěvky mnohdy dokáží na malém prostoru překvapit hloubkou podávaných informací. Alespoň letmo zmiňme Tomáše Knoze, který využívá bitvu na Bílé hoře k provedení nápadité sondy do vojenské kultury přelomu 16. a 17. století (s. 117–118), nebo Jiřího Malíře a jeho poukaz na význam nových technologií 19. století pro vývoj celoevropských politických procesů (s. 135). Konceptně zcela ojedinělým je příspěvek Denisy Nečasové a Jiřího Hanuše („1968: Pražské jaro a co

1 Tomáš KNOZ, *Karel starší ze Žerotína. Don Quijote v labyrintu světa*, Praha 2008.

2 Libor VYKOUPIL – Jiří STRÍBRNÝ, *Portrét politika*, Brno 2003.

bylo dál... Příběh Jaroslava K.“), kteří čtenáře provází rokem 1968 s pomocí imaginární postavy, čímž mimo jiné přispívají k odborné diskuzi reflektující vztah mezi historií jako vědou a literaturou.³

Zdařilá publikace oslovuje i mimořádně bohatou obrazovou přílohou, přičemž odborné úrovni dává zadost poznámkovým aparátem, seznamem pramenů a literatury i anglicky psanými anotacemi. Kritický čtenář může namítnout, že „Osmičky“ vlastně nepřinášejí nic nového. Publikace ale předkládá nejnovější odborné historické poznatky, vypořádává se s rozšířenými mýty spojenými s národními dějinami a to vše nabízí populární a snadno uchopitelnou formou. Kolika takovými knihami se dokáže domácí historická obec skutečně pochlubit?

Jakub Marša

Elisabeth GRUBER – Christina LUTTER – Oliver Jens SCHMITT

Kulturgeschichte der Überlieferung im Mittelalter. Quellen und Methoden zur Geschichte Mittel- und Südosteuropas

Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag 2017, 510 s., ISBN 978-3-8252-4554-2.

O publikace, deklarující nový pohled na (zdánlivě) známá témata, není nouze. Ani na poli medievistiky není nutno mít na mysli jen rozličné „tajné“ či jinak z komerčního hlediska lukrativní dějiny, ale i práce seriózní, předkládající „jiný středověk“, „středověk v nás“ apod. Anotovaná kniha nic z toho (explicitně) nenabízí, pozornost přesto vzbuzuje již svým názvem: spojení „Kulturgeschichte der Überlieferung“ totiž není právě obvyklé, a knihu je tak nutno vzít do ruky, abychom se dověděli, co vlastně autoři měli tímto obratem na mysli.

Nezvyklý je rovněž teritoriální záběr publikace, odrážející se v podtitulu – poplatný odbornému zaměření tří hlavních členů autorského kolektivu, dvou specialistek na dějiny rakouské, resp. středoevropské (velkým dílem v teritoriálním rozsahu někdejší monarchie), a specialisty na dějiny jihovýchodní Evropy. Jakkoli lze poukazu na geografické těžiště v prostoru někdejší římské říše přiznat oprávněnost maximálně pro nejstarší období (oddíl 2, léta 500–900), nepůsobí teritoriální záběr publikace rušivě ani pro následující staletí. Není ovšem pochyb o tom, že země v obvodu (pozdější) monarchie ve středověku měly k zemím německým, stejně jako Slezsku či Polsku minimálně stejně tak blízko jako k Balkánu a Osmanské říši. Soustředíme-li se ovšem spíše na tematický než geografický záběr knihy, tedy „Kulturgeschichte der Überlieferung im Mittelalter“, je evidentní, že se před námi otevírá neotřelý pohled, resp. nabízí se možnost netradičního vnímání zdánlivě navzájem odtaziťých aspektů středověkého vývoje.

Kniha je rozčleněna do čtyř základních oddílů. První přináší obecný metodický rámec, z něhož výklad vychází, další tři potom primárně představují chronologicky a sekundárně, případně ještě v dalších úrovních tematicky členěné etapy historického

3 Carlo GINZBURG, *Threads and Traces: True, False, Fictive*, Berkeley – Los Angeles – London 2012. Dále Jan HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním*, Praha 2009 a Hayden WHITE, *Tropika diskursu: Kulturně kritické eseje*, Praha 2010.

vývoje. Je sotva překvapující, že oddíly 2–4 nemají identickou, a to ani rámcově identickou vnitřní strukturu, vycházejí však z jediné logiky koncepce kulturních (a s nimi namnoze nedílně spjatých sociálních) dějin jako širokého proudu prolínajících se aspektů: písemné pořízení a písemnictví, právo, architektura, umělecké řemeslo a hmotná kultura i mnoho dalšího. Listina či právní kodex tu přicházejí ke slovu stejně jako stará mapa, nápisová deska či vykopávky zaniklé středověké vesnice. Velmi zřetelně tak v podtextu vystupují i specifické možnosti uchopení dějinného vývoje v jednotlivých časových obdobích.

Úvodní oddíl není celistvým přehledem bádání, a tuto ambici nemá ani ve velmi stručném přehledu: je daleko spíše komentářem k předkládané „nadregionální“ koncipované knize, s naznačením historických souvislostí zakotvených v dějinách vlastního oboru (jedním ze základních aspektů je národní a národnostní moment – na tomto místě ani ne tak v dějinách, jako v dějepisectví, a tedy i fenomén syntéz „národních dějin“ a jejich tematické výstavby, stejně jako proporcí či teritoriálního záběru).

Oddíly 2–4 vycházejí z rámcové chronologické periodizace (léta 500–900; léta 1000–1300; léta 1300–1500) a v tomto rámci tematických kapitol a exkurzů. Mezi třetí a čtvrtý oddíl je vloženo deset rekonstrukčních map, které zachycují identické území (to, jež je centrem pozornosti v celé knize) a dovolují sledovat jeho územněsprávní vývoj v několika časových vrstvách. To ostatně odpovídá i členění knihy; po jedné mapě je věnováno zachycení nejvýznamnějších obchodních cest a sítě středověkých univerzit.

Obrátíme-li pozornost k tematické struktuře jednotlivých částí, v druhém oddílu lze zmínit integrační roli církve (na poli víry i písemnictví), pestrou škálu hmotných památek a jejich výpovědi, stejně jako sociální rozměr epigrafických studií. Oddíl 3 je již „klasicky medievistický“ (stejně jako oddíl následující). V jeho záhlaví se k chronologickému vymezení připojuje také tematické (v oddílu 3 je akcentováno především prostředí dvorské, šlechtické a klášterní, zatímco v oddílu 4 stojí v centru pozornosti prostředí městské). V oddílu 3 je výklad zaměřen k budování mocenských struktur, ke genezi a praktickému fungování práva, k historiografickým, hagiografickým i dalším literárním textům, jimž je společná vazba k líčení (konstrukci) historie, a na závěr pak vzhledu do výpovědních možností pramenů z oblasti (hradní) architektury, epigrafiky a sfragistiky (symbolika nápisů a pečeti) anebo obrazu a textu.

Oddíl 4, který je převažující měrou „městský“, zahrnuje výklad sociálního kontextu formování městské společnosti ve 14. a 15. století, speciálně potom je zaměřen k roli písemného pořízení, unifikací a institucionalizací v životě městské společnosti. Každodenní život ve městě je ilustrován vzhledem do fungování charitativních a zbožných nadací, počítaje v to i procesy a další projevy zbožnosti a milosrdenství v městském prostředí. „Město jako prostor“ je zamyšlením nad ranou fází textových i obrazových reprezentací měst a nad jejich významy. Přesah mimo sociální sféru měst potom mají kapitoly věnované univerzitní vzdělanosti, ale také pasáže, vztahující se k vybraným aspektům dvorského života v pozdním středověku (představeno na příkladu české knižní malby doby lucemburské, s výhledem do doby husitské, druhá sonda je potom zaměřena k výpovědní hodnotě známých pamětí Heleny Kottannerin). Vděčné, a často téměř bezbřehé téma „komunikace“ oddíl uzavírá. Je zaměřeno na roli korespondence a vybraných typů písemného pořízení (včetně tzv. pragmatického

pisemnictví) v pozdním středověku. Vedle sebe tu najdeme témata sociálně i teritoriálně odlehlá a přece související, spadající do téže kategorie role psaného textu v životě středověké společnosti.

Konstatování, že předkládaná publikace nepřináší převratná zjištění ani nečekané závěry, je svým způsobem nevyhnutelné – na 500 stránkách by něco takového bylo sotva možné, a pokud snad přece, potom by se tak nezbytně dělalo na úkor celistvosti a vyváženosti výkladu; s tím není v rozporu celá řada dílčích, ba i drobnohledných exkurzů, jež knihou průběžně procházejí a ilustrují možnosti tematického i metodického uchopení rozličných aspektů historického vývoje v jednotlivých etapách, stejně jako úhlů pohledu na ně. Čtenář má tak možnost zamýšlet se nad pojetím dějin, ať již v širších, ale i regionálních rámcích, v nových souvislostech, zvažovat, co a jak v historickém vývoji spolu mohlo souviset, a jaký to má, může mít nebo snad dokonce mělo by mít dopad na strukturu a podobu jeho vlastních prací. Autoři nepředkládají hotový koncept, ale množství inspirací, naznačují potenciální souvislosti – to vše bez nutnosti souhlasit, polemizovat nebo rovnou odmítat. Právě v rovině inspirace, námětů k úvahám jak o historickém vývoji, tak i o možných koncepcích jeho „re-konstrukce“ (spojitost problematiky probírané na různých místech knihy explicitně naznačují průběžně revokace), vidím nepochybný přínos knihy.

Robert Šimůnek

Katalin SZENDE

Trust, Authority and the Written Word in the Royal Towns of Medieval Hungary

(= Utrecht Studies in Medieval Literacy /USML/ 41)

Turnhout, Brepols Publishers 2018, XX + 416 s. + 50 čb. vyobrazení a 12 čb. tabulek

ISBN 978-2-503-57881-1.

O tom, že středověké města představují významný a taktiež složitý fenomén netreba pochybovat. Situáciu v Uhorsku nám na nasledovnom priestore predstavuje maďarská medievistka Katalin Szende, pôsobiaca na CEU v Budapešti, ktorá sa zaoberá osídlením a vývojom uhorských stredovekých miest. Hoci predložená práca nesie titul *Dôvera, autorita a písané slovo v kráľovských mestách stredovekého Uhorska*, autorka v nej podrobne rozoberá vývoj správy a najmä spisomňovania v uhorských mestách. Práca je rozdelená na šesť kapitol a obohatená o obrazové prílohy a taktiež o súpis najstarších uhorských mestských písomností, zoznamy mestských notárov a mestských kníh. Autorka kladie do pozornosti to, ako sa postupne formoval koncept dôvery nielen v mestských písomnostiach.

Už v úvode konštatuje aké môže byť náročné zaoberať sa stredovekým Uhorskom a jeho písomnosťami. V prvom rade je to často terminologický problém spojený nielen s názvami miest. Autorka sa preto rozhodla na niektorých miestach používať stredoveké pomenovania (napr. Pressburg namiesto moderného názvu Bratislava, Fehervár namiesto Székesfehérvár a pod.) Pre prehľadnosť je medzi prílohami zaradený zoznam miest s aktuálnymi názvami a taktiež v maďarčine, nemčine a latinčine.

Prvá kapitola je predovšetkým úvodom do dejín Uhorska 13. storočia, ktoré je spojené s udeľovaním výsad hostom žijúcich v uhorských mestách. V období vrcholného

stredoveku a novoveku boli tieto výsady chápané už ako mestské výsady. Nutné je však podotknúť, že pred rokom 1241 boli výsady udeľované osobám teda hosťom a to niekedy dokonca len v ústnej forme. Uhorské stredoveké mestá sa dokonca navzájom výrazne líšili, inak sa totiž vyvíjali mestá, ktoré boli sídlom biskupa alebo arcibiskupa, prípadne významnej cirkevnej inštitúcie. Pri vývoji miest mohla však autorka podotknúť, že tu existovala istá kontinuita osídlenia, ktorá mohla mať dopad i na ďalší vývoj. Niektoré uhorské mestské sídla totiž vznikli na mieste rímskych miest (Šopron, Ráb, Pátkostolie, Szombathely) či prípadne i na slovanských hradiskách (Ostrihom).

Ako Szende konštatuje, vznik mestskej autonómie či vlastnej administratívy odštartoval masívnejší príchod cudzích etník do Uhorska v 13. storočí. Medzi prvými hosťami, a to ešte v staršom období, boli najmä cudzinci hovoriaci románskymi jazykmi a od 13. storočia pribudli Nemci, ktorí najmä po tatárskom vpáde tvorili mestskú elitu. V období vrcholného stredoveku dochádza aj k diferenciácii uhorských miest, predovšetkým Budín sa profiluje ako neoficiálne hlavné mesto Uhorska a tu sa formuje i tzv. budínske mestské právo, ktoré bolo rozšírené vo viacerých mestách. V tejto kapitole autorka rozoberá aj vývoj skúmania uhorských mestských písomností.

Druhá kapitola už bližšie skúma mestské písomnosti. Vznik mestských písomností bol podmienený najmä výsadami pre tamojšiu hostovskú komunitu. Uhorskí králi zrejme spočiatku udeľovali výsady len ústne, až bezprostredne na začiatku 13. storočia (1201) kráľ Imrich udelil výsady hosťom z Potoka (dnes Sárospatak). 13. storočie sa tak stalo dobou udeľovania výsad, hoci uhorskí králi už začiatkom 12. storočia udeľovali resp. skôr potvrdzovali staršie výsady (práva) mestám v Dalmácii. Na s. 70–71 sa nachádza i mapa uhorských miest s výsadami. Autorka sa tu žiaľ nevyhla chybe. Pred tatárskym vpádom na Slovensku získalo výsady päť miest – Trnava, Krupina, Starý Tekov, Banská Štiavnica a Zvolen a nie len tri, ktoré sú uvádzané na mape.¹

Problematické sú aj výsady Stoličného Belehradu (potvrdené alebo udelené Belom IV. v roku 1237), hoci pečať hostí pochádza pravdepodobne už z rokov 1220–1230.² Tento fenomén používania pečate ešte pred udelením výsad autorka už bližšie neanalyzuje. Takisto mesto Bihać (Bosna a Hercegovina) získalo výsady od kráľovnej Márie v roku 1262, podľa predmetnej mapy sa tak malo stať až po roku 1301.³ Najstaršie mestské písomnosti sa objavujú krátko po tatárskom vpáde, konkrétne ide o listiny z roku 1244 (Dubica, Chorvátsko) a 1255 (Ostrihom).

Na nasledujúcich stranách autorka podrobne rozoberá tzv. inštitút hodnoverných miest (lat. *loca credibilia*, *loca testimonalia*, maď. *hiteleshely*), jednalo sa o cirkevné inštitúcie,

1 K najstarším výsadam stredovekých miest na Slovensku viď predovšetkým Lubomír JUCK, *Výsady miest a mestieček na Slovensku I (1238–1350)*, Bratislava 1984, s. 35–38.

2 „Hospites Latini Albenses“ sú doložení už v roku 1226. György SZÉKELY, *Wallons et Italiens en Europe Centrale aux XIe – XVIe siècles*, Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis, Sectio Historica, 6, 1964, s. 11–12; k výsadam taktiež Attila ZSOLDOS, *Výsadná listina Stoličného Belehradu*, Forum Historiae 2, 2008, č. 1, s. 1–8.

3 Lajos THALLÓCZY – Sándor HORVÁTH (eds.), *Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum (comitatum Dubicza, Orbász et Szana)*, Budapest 1912, č. 7, s. 8–9.

ktoré v Uhorsku vykonávali verejno-notársku činnosť. Tieto inštitúcie disponovali autentickou pečatou a vydávali listiny, ktoré boli považované za hodnoverné. Dokonca existuje predpoklad, že mestské kancelárie boli inšpirované práve týmito inštitúciami, ktoré začali svoju činnosť v 80. rokoch 12. storočia. Prítomnosť hodnoverného miesta bola atraktívna i pre usídľovanie nového obyvateľstva. Autorka na tomto mieste uvádza ako príklad Pátkostolie, kde ako hodnoverné miesto pôsobila katedrálna kapitula. Vydávanie mestských listín by sa nemohlo zaobiť bez spečatenia. Pečať slúžila najmä ako symbol identity. Autorka si všima aj mestské pečate, ktoré boli chápané ako autentické, podobne ako pečate hodnoverných miest. Veľmi prekvapujúcim je však kruhopis pečatí niektorých uhorských miest, menovite Ostrihomu a Stoličného Belehradu. Kruhopis oboch pečatí začína slovami SIGILLVM LATINORVM etc. Bol tu teda kladený veľký dôraz na primárnu etnickú zložku mesta.

Ďalšia kapitola skúma mestské knihy a ich typológiu. Je zjavné, že existuje rozdielny stupeň zachovania týchto písomností a ako aj ich typ. Vedenie mestskej knihy však nasledovalo potom ako mesto permanentne zamestnalo svojich pisárov či notárov, ktorí sa starali o inštitucionalizovanie mestských kancelárií. Samotné mestské knihy mali byť predovšetkým kartulárium mestských písomností, tak to konštatovalo Budínske mestské právo, hoci prax bola často odlišná. Najstaršie zachované uhorské mestské knihy pochádzajú z Bratislavy, Banskej Štiavnice a Záhrebu. V 14. storočí sa väčšinou jedná o *libri mixti*, hoci v Záhrebe už v roku 1355 vznikla špeciálna súdna kniha. Autorka si všima aj pomerne neskorý vznik resp. vedenie mestských kníh v Transylvánii. Napríklad v Brašove začala mestská kancelária viesť súdnu knihu až v roku 1558 a to v dôsledku aktivity mestskej kancelárie ako hodnoverného miesta (s. 175), ako to tvrdí Júlia Derzsi, editorka dotyčnej mestskej knihy. Išlo by teda o veľmi ojedinelý jav, ktorý si určite žiada širší priestor.

Nasledujúca kapitola skúma najmä jazyk mestských písomností. Uhorské mestá pozostávali z viacerých etnických zložiek. Ako konštatuje autorka, práve táto etnická heterogenita bola kľúčová pre utváranie uhorských miest. Vzájomné vzťahy týchto etník však boli rôzne. Katalin Szende ako príklad uvádza mesto Sibiu, (s. 208) ktoré vo vrcholnom stredoveku dbalo na etnickú homogenitu mešťanov, s tým, že mesto bolo založené okolo roku 1150 nemeckými osadníkmi. Toto tvrdenie sa však nezakladá úplne na pravde: Prví hostia, ktorí sem prišli počas panovania Gejzu II. (1141–1162) boli Flámi a taktiež Valóni.⁴ Hoci Uhorsko bolo multietnické, primárnym jazykom prameňov je však latinčina. Ďalším jazykom bola nemčina. Autorka však nereflektuje napríklad to, že termín *Saxones*, nemusí označovať nemecky hovoriace osoby, ale môže sa vzťahovať na ich právne postavenie, v tomto prípade teda na to, že to boli napríklad hostia žijúci pod saským právom zrejme na území Sibinskej kolegiátnej kapituly.⁵

4 O flámskych hostoch hovorí aj listina pápežského legáta Gregora datovaná 1191–1196. Zsigmond JAKÓ (ed.), *Codex diplomaticus Transylvaniae* I., Budapest 1997, č. 22, s. 129. K flámsko-valónskym hostom aj Jean-Paul VAN DER ELST, *The Low Counries in Transylvania. The Dutch, the Flemings and the Walloons in the history of Transylvania*, Revista Transilvania 3, 2013, s. 37–43.

5 Ako „naši verní saskí transylvánski rytieri“ sú označení Daniel a Konrád, synovia Jána, v prameňoch označeného ako „Latinus“. Gusztáv WENZEL, *Codex diplomaticus arpadianus continuatus* XI., Pest 1873, č. 164, s. 237–238.

Nemčina a nemecký patriciát sa však stal postupne dominantným vo väčšine uhorských miest. Možno konštatovať, že sa tak stalo najmä kvôli tatárskemu vpádu v rokoch 1241–1242, ktorý v mnohých prípadoch prakticky eliminoval románsky patriciát uhorských miest a do mestotvorného procesu sa tak zaradili nemecké hostia. Vývoj bol však rôzny, ako sama autorka udáva: Napríklad v Transylvánii, ktorá sa stala primárne nemeckojazyčnou oblasťou, sa nemčina v mestských písomnostiach objavuje až v 15. storočí. Maďarčina, slovenčina či chorvátčina prichádzajú v prameňoch až v 16. storočí. Uhorskí mešťania pozostávali aj z etnik označených termín *Latini* (v maďarčine *Olaszi*), jednalo sa o Valónov a Talianov, tí však po sebe nezanechali žiadne písomnosti vo vlastných jazykoch.

Autorka si všíma aj problematické vzťahy rôznych etník v uhorských mestách. Na prelome 70. a 80. rokov 14. storočia došlo k výraznej emancipácii nemeckých mešťanov Žiliny, ktorí chceli vylúčiť Slovákov z vedenia mesta, čo napokon vyústilo k vydaniu kráľovského dekrétu (1381) o zachovávaní rovnakého počtu prisázných z oboch etnických zložiek. Čitateľ sa dozvie, že k podobným roztržkám došlo i v Budíne a v Kluži. Napriek všetkému multietnicita uhorských miest fungovala, jedným z dokladov sú aj viacjazyčné účtovné knihy, kde sa v jednom zápise vyskytuje latinčina, nemčina i maďarčina. Záverom tejto kapitoly autorka hodnotí úlohu jazykov v stredovekom Uhorsku. Zatiaľ čo v hodnoverných miestach bola latinčina jediným jazykom, v mestách sa postupne začali používať aj ďalšie jazyky za rôznym účelom. Znalosť nemčiny bola záležitosťou prestíže, pričom maďarčina bola zrejme nutnosťou.

Piata kapitola mapuje vzťahy židovského a kresťanského obyvateľstva. Židia žili na území Karpatskej kotliny už v 10. storočí a zrejme sa už od počiatku Uhorského kráľovstva zapájali do obchodných záležitostí. Uhorský kráľ Koloman v rámci svojich dekrétov vydal aj niekoľko nariadení, ktoré upravovali vzťahy Židov a kresťanov, ale i to kde majú Židia žiť, v tomto prípade, len v biskupských mestách. Pri obchodných záležitostiach boli kresťan a Žid považovaní za rovnocenných. Dokladom týchto vzťahov je aj zachovaný prameň – *cartula sigillata* z 12. storočia. Uhorskí Židia napokon získali aj vlastné privilégium v roku 1251, čo vzbudilo istú nevôľu v očiach Svätej Stolicy. V uhorských mestách mali dokonca Židia i vlastnú správu. Pri citácii listu mestečka Vrbové židovskému richtárovi do Trnavy (s. 263) však autorka pri označení jazyka ako „Slavic dialect“ mohla zvoliť iný termín, nakoľko sa prakticky jedná o češtinu resp. jej slovakizovanú verziu.

V závere práce autorka skúma mestské archívy, najmä ich vývoj. Uhorské mestá zrejme i v tomto smere sledovali prax hodnoverných miest v uchovávaní a zabezpečovaní svojich písomností. V 14. storočí sa v Uhorsku začínajú stavať radnice, ktoré už slúžili i na uskladnenie listín. Niektoré archívy uhorských miest boli však úplne zničené, zatiaľ čo iné pretrvali takmer nedotknuté. Medzi najzachovalejšie v tomto prípade patria archívy Bratislavy, Bardejova či Šoprone. Autorka medzi týmito mestami spomína i Budín, hoci v prvej kapitole, okrem iného hovorila i o deštrukcii budínského mestského archívu. Katalin Szende výborne ilustruje koreláciu dejín mesta a jeho archívu resp. písomnosti na príklade Šoprone (tabuľky na s. 307). Znova sa však vracia i dôvere, ktorá bola zastúpená už pri vzniku mestských archívov. Stredoveké listiny museli byť v ustálenej forme a zachované i v registroch či archívoch – tento precedens v Uhorsku vytvorili hodnoverné miesta (*loca*

credibilia), nesúce dôveru vo svojom pomenovaní. Práve tieto cirkevné inštitúcie vytvorili tak pre uhorské mestá výborný príklad ako funguje koncept dôvery v písomnostiach. Autorka taktiež rozdelila uhorské mestá do tabuľky podľa typu (staré kráľovské, biskupské, banícke a pod.) a sumarizuje vydávanie písomností, vedenie mestských kníh, archívov a ďalšie aspekty v rámci mestskej administratívy.

Katalin Szende sa vo svojej štúdii podujala na neľahkú úlohu predostrieť dejiny písaného slova v uhorských stredovekých mestách. Každá kapitola pritom zasahuje do oblastí, o ktorých by sa dali napísať ďalšie obsiahle medievistické práce. Hoci sa autorka nevyhla drobným chybám, v tomto prípade sa jedná o veľmi záslužnú prácu, ktorá zhrňuje a analyzuje značné množstvo vedeckých prác a prichádza s novým pohľadom na kráľovské mestá v stredovekom Uhorsku.

Peter Bučko

Kristýna SOLOMON

Tristan-Romane: Zur spätmittelalterlichen

Rezeption von Gottfrieds Tristan in den böhmischen Ländern

(= Göppinger Arbeiten zur Germanistik, Nr. 782)

Göppingen, Verlag Kümmerle 2016, 260 s., ISBN 978-3-86758-037-3.

Medievistům se nestává právě často, aby dostali k dispozici ucelené pojednání o středověké literární látce, která bývala doslova bestsellerem, vypovídala o zálibách a mentalitě doby, akcentovala muže i ženy v často stejně vlivných rolích či mocenském postavení, a to i přesto, že hlavní zápletku rozvíjel cizoložný, mimomanželský vztah, jenž zůstával z hlediska křesťanského učení a dohledu církve nepřipustný. Řeč je o eposu/eposech na tristanovské téma. Nebývalý zájem, který si příběh o Tristanovi po staletí udržel, našel navíc ohlas v několika verzích i jazykových mutacích onoho textu. České země středověku nezůstaly stranou a mohou se doslova pyšnit jeho dvěma verzemi – německou z konce 13. století a staročeskou z druhé poloviny 14. věku. Díky knize germanistky Kristýny Solomon dostali jsme nyní do rukou první srovnání (nejen) těchto dvou zpracování.

Ve čtrnácti kapitolách před námi vyvstávají různé verze příběhu i doklady o přídavcích dílčích autorů. Nejprve se ovšem dozvídáme o původu látky a postav. Tristan jako historická postava totiž spadá až do keltské tradice. Jako jeho domovina přichází v úvahu Irsko, Wales, Cornwall nebo Bretaň. Prapůvod literárního tématu je ale třeba hledat ve Francii, přičemž jeden z klíčových zápisů – fragment příběhu od autora Berola (datovaný po roce 1190) se odvolává na starší předlohu *Estoire* (nejstarší francouzsky psanou kroniku z doby kolem 1130).

Pozdější zpracování Tristana vzešlo z iniciativy Thomase von Britannien (1155–1170), Francouze, který působil v Anglii. Thomasova verze čítá 3000 veršů a představuje první článek k následující, již mladší dvorské linii příběhu. Nejstarší německé zpracování pochází od Eilharta von Oberg (* okolo 1100). Ten do své verze ovšem začlenil část vyprávění, jež vzniklo před prací Thomase von Britannien. Export látky do německé oblasti se následně přisuzoval snatku vévody Jindřicha Lva (1129–1195) s Matyldou Saskou

(1172–1209/10) a vazbám welfské dynastie s anglonormanským dvorem. Eilhart, jehož dílo se datuje k roku 1170 (dnes dochované z opisu), využil jako předlohu francouzský text. Kristýna Solomon vysvětluje, že Eilhartova koncepce se od Thomasovy podstatně lišila v pojetí Minne/Lásky. Například i moc nápoje lásky považoval autor za hřích. V součinnosti s tím nastínil, že také smířlivý konec příběhu nemusí být vnímán jako přimluva či ospravedlnění milenců. Další adaptace Tristana vznikla okolo roku 1210. Složil ji Gottfried von Strassbourg a vycházel z Thomasova podání. Jeho opus představuje vrcholné zpracování tristanovského tématu v literatuře vůbec.

Ve druhé kapitole autorka mj. konstatovala, že Gottfriedův Tristan, postavený na piedestal literárního ztvárnění, odkázal básnické následovníky 13. století do role druhořadých tvůrců. Toto epigonství se mělo týkat zejména dvou děl: Tristana od Ulricha von Türlin a německého Tristana z českého prostředí od Heinricha z Freibergu. Ulrichovo dílo zkritizoval zejména Gerhard Meissburger (1954). Heinrichův Tristan byl hodnocen o něco lépe, ale až koncem 20. století. Například podle Silke Grotheus vytvořil Heinrich integraci artušovského světa do starého příběhu zcela novou knihu, ve které rytíř Tristan vystupoval bez poskvrny v kontrastu s Tristanem milencem. Podle Solomon ovšem koncepce lásky – resp. řešení lásky jako ústředního tématu – převládá ve valné většině všech verzí díla (s. 24).

S ohledem na otázku epigonství přidala autorka i mladší tvůrce, kteří s tématem pracovali obdobně (s. 34–39): zmínila se například o Heinrichovi Valdeke a jeho dvoustrofé písni o Tristanovi ze sedmdesátých let 12. století, která je dokonce vnímána jako doplněk ke Gottfriedovi s předlohou v Eilhartovi. Jako dalšího uvedla Konrada z Würzburgu a jeho *Herzmäre*, dílo, jež vzniklo několik desetiletí po Gottfriedově opusu. Úvahy o epigonství v resultátu Kristýny Solomon zůstávají ovšem záměrně podané tak, abychom si uvědomili, že toto nemuselo nutně znamenat devaluaci tématu, hraničící se ztrátou invence.

Ve třetí kapitole otevřela Solomon další zajímavé téma – význam prologu v literatuře na příkladu středověké epiky. Nejprve se soustředila na rozbor prologu od Gottfrieda, který bývá v klasické německé literatuře charakterizován coby „nejafinovanější“ (s. 30). Na úvod tematizuje pojetí dobra a zla s apelem na recipienty, včetně nastínění vlastního určení koncepce Minne. To se stalo součástí lidské existence/bytí, jehož podmínkou a cílem bylo utrpení – žal – zármutek, který podtrhoval a formoval hodnoty jako čest a ctnost (s. 31). Následně autorka představila obdobné pasáže také z děl Ulricha von Türlin a Heinricha z Freibergu. Kapitulu zakončilo srovnání, z čeho a jakým způsobem autoři vycházeli.

Dvě následující kapitoly byly věnovány rozboru dějové stavby obou klíčových děl 13. století, tedy skladeb od Ulricha von Türlin a Heinricha z Freibergu, coby chronologických předchůdců staročeského Tristana. Autorka analyzovala jednotlivá jednání a klíčové momenty (zejména manželství s Isoldou Bělorukou), porovnála syžety jako nápoj a jeho moc, láska, smrt, Tristan coby Artušův rytíř apod.

Druhou polovinu publikace Solomon věnovala rozboru Tristanovské látky v českých zemích 14. století. Konstatovala, že se těšila mimořádné oblibě (s. 153), přičemž uvedla, že staročeská verze reprezentuje i nejdelší text celé matérie, jenž se zachoval ve stejném věku. Na úvod této části autorka čtenáře seznámila s popisem stavu výzkumu:

v kontextu bádání byla látka hodnocena sporadicky a na základě dílčích pohledů. Cenný zůstává přehled prací, které se Tristanovi věnovaly. Za výjimečný a klíčový lze označit i rozbor vlivu předchůdců na staročeskou skladbu (s. 163–166). Z něho je patrné, že počátek eposu byl líčen podle Eilhartova vyprávění, verše 2262–3592 dle Gottfrieda, následně opět Eilhart, po něm autor využil text Heinricha z Freibergu, dále opět a v širší míře Eilharta a zase Heinricha.

Díky podrobnému srovnávání dokládá Solomon redukcí zejména Gottfriedova stylu a ukazuje dva směry práce s textem, jež vytvořil anonymní staročeský tvůrce. Spočíval zvláště ve využívání Eilhartovy linie, které se v první části držel poměrně věrně, ve druhé však již s námětem zacházel volně. Solomon nicméně vyhodnotila, že tohoto autora nelze i přesto plně považovat za následovníka Eilharta, neboť není možné pominout vliv mladších prací. Akcent na Eilhartovu předlohu zůstává ale zřetelný. Právě to ukazuje na neméně důležitý fakt, že staročeského anonymního autora není možné považovat za epigona Gottfrieda von Strassbourg – autora nejslavnějšího podání o Tristanovi.

Knize Kristýny Solomon lze vytknout přílišné segmentování textu na drobné kapitoly, které zbytečně tříští čtenářský dojem. Přesto je zřejmá snaha o přehlednost srovnávacích analýz a textologických rozborů. Jinak se jedná o příkladnou práci nejen z hlediska textologie a germanistiky, ale především o práci, jež zcela samozřejmě vychází z kontinuity vzniku literární látky (od anglo-francouzské, přes německé po staročeské). Nesoustřeďuje se na jazykově-nacionální hledisko. Neupřednostňuje pouze staročeský význam v kontextu dějin české literatury, na který jsme jinak v podstatě dodnes odkazováni jak medievisty, tak bohemisty se zájmem o staročeskou tvorbu. Kontext dějin staré české literatury by totiž zůstával bez německých děl 13. století neúplný.

Kniha K. Solomon, jež přinesla filiace, analýzy i komparativní shrnutí, tak nabízí další cestu, podněcuje k hlubší mezioborové spolupráci. I proto by bylo žádoucí vydat knihu rovněž v českém jazyce. Nejde jen o to, poskytnout informace širšímu okruhu čtenářů, ale i o to, aby se do povědomí dostaly závěry, že staročeská literatura má jednoznačné předchůdce ve starších německých předlohách. České země totiž tvořily „společný organismus“ – jeden středověk (sic). Ten nebyl ani pouze německý a němý, ani jen staročeský a „náš“. V českých zemích vrcholného a pozdního středověku se psalo latinsky, německy i česky (rozuměj v podobách, jež odpovídaly jednotlivým fázím vývoje jazyků). Z pohledu překladatelství bude snad nakonec možné také doufat, že německé verze Tristana dojdou i převodů do češtiny, a to ať už v prozaické, nebo umělecké (veršované) formě.

Dana Dvořáčková-Malá

Martina MAŘÍKOVÁ

Finance v životě pražské metropolitní kapituly.

Hmotné zabezpečení kanovníků optikou účetních rejstříků z let 1358–1418

(= Documenta Pragensia Monographia, sv. 35)

Praha, Archiv hlavního města Prahy 2018, 783 s., ISBN 978-80-86852-77-5.

Správa majetku pražské sídelní kapituly a hmotné zabezpečení jejích členů bylo na okraji zájmů domácí medievistiky, i když v jiných ohledech bádání v poslední době přineslo pozoruhodné výsledky. Tuto mezeru plně zacetila rozsáhlá publikace Martiny Maříkové, jež do jednoho knižního svazku propojila vlastní monografii (s. 11–198), tónovaným papírem odlišenou kritickou edici (s. 199–486) a jmenný rejstřík se sumarizujícími tematickými tabulkami (s. 587–782). Úvodní monografie je přepracovanou a doplněnou verzí disertace z roku 2014, kterou autorka zpracovala pod vedením nedávno zesnulé prof. Zdeňky Hledíkové.

Východím zdrojem zkoumání byl unikátní soubor pěti kompletních rejstříků a dvou zlomků z let 1358–1419. Jedinečnost těchto interních evidenčních pomůcek zvyšuje jejich obsahová různorodost, která zčásti nahrazuje nedochované písemnosti. S výjimkou kodexu 8/2, do něhož byly z větší části zaznamenávány úroky z vesnic, náležejících ke kapli sv. Václava, rejstříky obsahují zápisy o podělování kanovníků a služebníků metropolitního chrámu tzv. porcemi, které měly podporovat jejich rezidenci. Dva rejstříky (cod. 27/1 a 28/1) byly výhradně určeny pro každodenní podělování členů pražského kostela porcemi ze 14 obediencí a Týnského dvora. Do všech ostatních rejstříků byly společně zapisovány různé příjmy a vydání bez ohledu na jejich věcnou příslušnost. Z příjmů je třeba zmínit sumy ze stříbrných dolů u Kutné Hory, platy od nájemců Týnského dvora a jeho váhy, ofěry a výnosy lesního hospodářství. Ve vydáních se objevují práce na vinicích, liturgické předměty, kápě, superpelice a opravy relikviářů, hrobu sv. Václava a kaple sv. Zikmunda.

Monografii autorka rozčlenila do sedmi kapitol, z jejichž sledu je zřejmé dokonalé zvládnutí výzkumného úkolu. Po historiografickém a metodologickém Úvodu následuje pojednání o správě majetku pražské metropolitní kapituly. V dalších dvou kapitolách přehledně rozčleněných do věcných úseků přicházejí na řadu jednak společně spravované příjmy, jednak výdaje ve prospěch kapituly jako celku a rezidujících kanovníků. Zatímco v páté kapitole autorka pojednala o hmotném zabezpečení kanovníků a jeho vlivu na rezidenci, v šesté připojila reflexivně zaměřený výklad o významu společně spravovaného majetku pro soudržnost kapitoly jako celku.

V poměrně stručném, avšak naprosto přesvědčivém Závěru Martina Maříková položila důraz na řadu rozdílů mezi převažujícími názory poválečné literatury a obrazem každodenního života kapituly, který vyplynul z rozboru účetních pramenů. Sám jsem patřil k badatelům, kteří se domnívali, že kanovníci a jiní držitelé nekurátních obročí své rezidenční a jiné povinnosti často zanedbávali. Jelikož porce vyplácené kanovníkům byly vázány na jejich osobní rezidenci, neměli na ně podle normativních statut nárok jejich vikáři. Dokonce i v předrevolučním dvacetiletí 1398–1418 se společné liturgie v katedrále zúčastnila naprostá většina kapitulního sboru (70–89 %). Ze srovnání s vybranými

anglickými a polskými sídelními kapitulami navíc vyplynulo, že pražská kapitula představovala v tomto ohledu ve své době poměrně výjimečný případ. Autorka vysvětlení této anomálie spatřuje v intenzivním zapojení členů pražské kapituly v centrálních úřadech nejen církevní správy, ale i královského dvora a panovníkovy kanceláře. Za zahraničními kolegy kanovníci pražské metropolitní kapituly nezůstávali pozadu ani svým vzděláním a intelektuálními aktivitami, což autorka dokládá jejich působením na obou pražských univerzitách, bohatstvím jejich soukromých knihoven a v několika případech i literární činností.

Kniha přináší mnoho dalších poznatků a zjištění, z nichž mne zvláště zaujalo nadání tzv. služebných duchovních (ministři), mezi něž patřili vedle kleriků s různým stupněm svěcení chlanci, vychovávaní pro službu v katedrále, dále též prostí laici i ženy (matronae ecclesiae). Nejlépe zajištěné služebnictví náleželo kustodovi a faráři svatovítského chrámu. Podobně jako kanovníci měli oba tito ministři do roka od nastoupení úřadu odevzdat ve prospěch novostavby katedrály polovinu všech ročních požitků svého benefícia, v případě rezidence pak předem určené částky. Právě tak se i na služebníky kostela vztahovalo ustanovení, že po jejich úmrtí plynula polovina z ročního příjmu jejich benefícia do pozůstalosti, aby bylo možné uhradit náklady pohřbu a případné dluhy. Na vše bylo pamatováno, ať již šlo o rozdělení porcí hned po skončení mši, ať již o týdenní dávky bílého chleba. K pomocným sborům katedrály dále náleželo 24 psalteristů, 30 choralistů a 12 bonifantů. Hierarchickému uspořádání odpovídal i rozdílný objem prostředků, získaný prostřednictvím jednotlivých podělování. Samotné příjmy z podělování rezidujících kanovníků významně přesahovaly důchody většiny církevních beneficií v pražské diecézi. Tolik výběrem z bohatého spektra poznatků, jež vzešly z rozboru účetních rejstříků a přidružených pramenů.

Stejnou akribii se vyznačuje edice, ocenění si zaslouží i podrobný, dobře typograficky řešený jmenný rejstřík a blok statistických tabulek, které mohou být oporou při dalších výzkumech komparativní povahy. V mimořádně rozsáhlém textu není jedno slovo zbytečné, ryze odborný sloh může sloužit za příklad čirého a obsažného vyjádření. Kniha Martiny Maříkové ve všech jejích třech částech přináší cenné poznatky, jež namnoze opravují, doplňují či upřesňují představy dosavadní literatury. Současně však nepřímo posiluje mínění o přebujelosti církevního aparátu, který se z národohospodářského hlediska stal pro zemi neúnosným břemenem.

František Šmahel

Vladimír SPÁČIL – Libuše SPÁČILOVÁ

České překlady Míšeňské právní knihy

Olomouc, Memoria 2018, 909 s. ISBN 978-80-85897-76-9.

V roce 2010 Libuše a Vladimír Spáčilovi vzorně vydali Míšeňskou právní knihu (dále MPK), jeden z nejvydatnějších zdrojů středoevropského a v řadě českých a moravských měst platného soukromého práva, soudního řízení, trestního práva, městského práva, městského zřízení, říšského práva a práva říšských měst (viz H. Pátková, ČČH 108, 2010, s. 678–679). Základem kritické edice se staly čtyři rukopisy ve vztahu k Olomouci, kde byla

MPK užívána od konce 14. stol. do roku 1709. Shodou okolností se pro Litoměřice a její vrchní stolicí dochovaly rovněž čtyři rukopisy MPK, avšak v českém překladu. Jeho potřebu dokládá 15 dalších exemplářů z Roudnice, východočeské Přelouče a ze tří dalších českých měst (Horažďovice, Třeboň, Klatovy). Český překlad se stal nezbytností všude tam, kde během husitských válek přešly radnice a správa obce do rukou měšťanů, kteří nebyli s to porozumět německému textu stále platného práva. Podstatné přitom je, že po všech fundamentálních změnách, které postihly takřka všechny oblasti života v Litoměřicích i v dalších městech využívajících MPK, jejich nové městské rady nepovažovaly za potřebné měnit dosavadní osvědčený a dobře fungující systém práva a správy. Tím jsme již nahlédli do edice a jejího Historického úvodu.

Členění obsahu knihy odpovídá povaze vydávaných pramenů. Po předmluvě a Historickém úvodu s německým shrnutím následují Vybrané lexikální jevy v českých překladech MPK, opět se samostatným německým resumé, dále edice s rejstříky a Porovnání jednotlivých rukopisů s Parlamentním rukopisem (P) a užitečným Stručným glosářem. Historický úvod je koncipován natolik široce, že ho lze považovat za úvod do studia počátků magdeburského městského práva, partikulárně platného zejména na severu Čech a Moravy, dále v Horní i Dolní Lužici a ve Slezsku. Litoměřice, jež se nejpozději od roku 1282 řídily psaným právem, poskytnutým jim z Magdeburku, se postupně staly vrchní stolicí českých měst, spravujících se podle stejného práva. Otázkou přitom podle autora Historického úvodu zůstává, jakým právním svodem se Litoměřice řídily do roku 1421. Užívání Saského zrcadla, tzv. Vikpildni vulgaty a jejich výtahů je velmi nepravděpodobné, spíše šlo po dlouhou dobu o drazé zaplacená právní poučení magdeburské vrchní stolice. Totéž však platí i pro MPK, k níž se magdebursí kmeti postavili odmítavě, i když ji výslovně nezavrhli. Oprávněně je zatím možno předpokládat, že se jí Litoměřice řídily, i když se to spolehlivě nepodařilo doložit. Mohlo to ovšem být až po roce 1387, kdy byl sepsán nejstarší datovaný rukopis MPK. Počtem 77 úplných německy psaných rukopisů a 15 fragmentů šlo o nejužívanější sepsání městských práv na územích, která se řídila saským magdeburským právem.

Dalo by se očekávat, že po změnách na radnicích, k nimž došlo během husitské revoluce, Litoměřice spolu s jinými městy stejného právního okruhu spěchaly s pořízením českého překladu MPK. Dochované rukopisy to nepotvrzují, neboť nejstarší z nich je datován „až“ rokem 1469. Naopak nepřekvapuje, že nejvíce opisů vzniklo přímo v Litoměřicích, a to zásluhou školeného písaře Jakuba Koženého z Krbové, který snad byl městským písařem či syndikem. I když král Václav IV. již roku 1387 zakázal odvolání z městských soudů mimo území Čech, jeho nařízení se v oblasti magdeburského práva nedodržovalo. Spornou otázkou zůstává, v jakém jazyce se vedla korespondence mezi Litoměřicemi a Magdeburkem před rokem 1421 a po něm.

Úsilí Starého Města pražského potlačit v Čechách všechna jiná městská práva vedlo roku 1523 ke zřízení sněmovní komise, která měla připravit unifikaci platných práv. Trvalo však třináct let, než Mistr Briek z Licska z pověření krále Ferdinanda I. sestavil a tiskem vydal „Práva městská“, která se převážně opírala o brněnsko-jihlavské právní knihy. Česká města v čele s Prahou odmítla tuto kodifikaci uznat, dříve však, než panovník mohl naléhání pražských měst a českého zemského sněmu vyhovět, porážka protestantské strany v roce

1547 jejich iniciativu zhatila. Po králově zákazu odvolávání z Litoměřic do Magdeburku následovalo roku 1548 zřízení ryze úřednické apelační komory. Koncept nového zákoníku sestavený Pavlem Kristiánem z Koldína vyvolal sice na sněmu roku 1570 odpor zástupců Litoměřic a dalších měst na jiném než pražském právu, ten však nebyl nic platný, neboť usnesením sněmu z roku 1579 se Koldínova Práva městská stala závazná pro celé Čechy. Tolik v hrubém výtahu z Historického úvodu, který mimo jiné obsahuje popisy a porovnání všech dochovaných rukopisů a závěrem i soupis edic a literatury.

Jako samostatné pojednání je též koncipována rozsáhlejší filologická část o vybraných lexikálních jevech v českých překladech MPK. Výklad je členěn do osmi oddílů, které jsou vesměs dále strukturovány. První, jenž se zabývá germanismy v českých překladech MPK, je pro historika zvláště přínosný, neboť jednak podává vývoj trilingvismu v českých zemích, jednak podle věcného třídění porovnává českou a německou terminologii. Těchto zhruba čtyřicet stran může archivářům a studentům středověku posloužit jako úvod do studia středohorno-německých pramenů. To však může platit i o podkapitole o frazémeh v českém překladu MPK a konec konců též o podkapitolách zabývajících se z různých hledisek právní terminologií, porovnáním sémantických polí a vlastními jmény. Po „Závěru“ opět následují soupisy pramenů, literatury a zkratek.

Edici předchází sdělení, že jejím základem je rukopis „P“ uložený v pražské Parlamentní knihovně, který vznikl v letech 1469–1470 v Litoměřicích, kde byl až do roku 1945 uložen v tamějším městském archivu. Pak byl zřejmě zcizen, zavlčen do ciziny a za vládní peníze od antikváře vykoupěn. Dále se zde jen dočteme, že transkripční pravidla byla převzata ze Směrnice, sestavené Jiřím Daňhelkou. Stručnost těchto jindy obšírných edičních zásad či pravidel si lze vysvětlit tím, že editoři na zvolené postupy upozorňují již v Předmluvě a na několika místech obou Úvodů. Transkripci dali přednost před transliterací s ohledem na uživatele, mezi nimiž mají naprostou převahu historici, zejména pak historici práva. Pozornosti si rovněž zaslouží, že v aparátu edice pominuli různorodé právněhistorické komentáře, jimiž by text neúměrně narostl, aniž by v řadě případů mohl poskytnout obecně platné vodítko.

Více než polovinu knihy tvoří Porovnání jednotlivých rukopisů s rukopisem P. Tak jako celé dílo se i tato část vyznačuje zřídka vídanou akribií, kterou ocení zejména právní historici. Kdo si dá práci s obtížným vyhledáním textových variant, může nalézt pozoruhodné nesrovnalosti. Hned na první straně pod označením I.4.9 se v rukopise P mluví o „příteli židu“, zatímco rkp. H uvádí jen „přítele“. V ostatních rukopisech však k této změně nedošlo, takže může jít o písarovo opomenutí. V každém případě uživatelé budou žehrat, že strany s různocněním jednotlivých rukopisů nejsou vyznačeny v obsahu. Žádoucí by bylo rozvedení obsahu i v případě obou úvodů, které jsou vnitřně členěny podle tematických oddílů, rukopisů či lexikálních jevů. Orientaci by prospěla i tzv. živá záhlaví, jež jsou jen u vlastní edice.

Toto kompendium právní dokumentace, osvětlující působnost saského magdeburského práva v řadě českých měst, by nemělo chybět v žádné odborné knihovně. Jde o další znamenitý počín z dílny neobyčejně erudované a výkonné dvojice navzájem se doplňujících specialistů. Obdivuhodné rovněž je, že dílo tak náročné a rozsáhlé je výsledkem tříletého grantu. Kéž by tomu tak bylo častěji i v jiných případech.

František Šmahel

Jindřich MAREK

Václav Koranda mladší. Utrakvistický administrátor a literát

Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Národní knihovna České republiky 2017, 260 s., ISBN 978-80-7422-586-4, 978-80-7050-693-6.

Václav Koranda mladší patří k vůdčím osobnostem utrakvismu druhé poloviny 15. století. V obecném povědomí ale Korandu zastihuje volený arcibiskup Jan Rokycana, jenž na rozdíl od Korandy mnohem výrazněji zasahoval do soudobého politického dění a svými autoritativními rozhodnutími zásadně určoval další směřování pohusitského utrakvismu. Příčiny onoho polozapomenutí Václava Korandy, jenž byl o generaci mladší než Rokycana, však netkví pouze v jiných mocenských souřadnicích, v nichž oba působili, ale především v přetrvávajícím nezájmu českého bádání o druhou polovinu 15. století. Možná i z tohoto důvodu působí Korandova biografie méně barvitě než Rokycanova.

Jindřich Marek však nechtěl napsat Korandův životopis. Jako badatele spjatého s knihami a knihovnami ho naopak primárně zajímal Koranda coby autor teologických i úředních pojednání, popřípadě coby „sběratel knih“, jenž pro svoji praktickou činnost shromáždil ohromné množství do dnešní doby dochovaných rukopisů. Na první pohled může Markova monografie působit poněkud suše. Avšak ne všechna témata v sobě skrývají esejistický rozměr. Předností Markovy monografie je precizní a vyčerpávající heuristika, týkající se jak Korandova života, tak textů, za jejichž autora ho můžeme považovat.

Z Korandova života autor po právu věnuje největší pozornost jeho činnosti administrátora utrakvistického kléru, jež Korandu s největší pravděpodobností zcela odcizila univerzitnímu provozu. Otázku, zda byl Koranda laikem, či zda získal nějakým podvodem kněžství, jak ho obviňovali někteří soudobí katolíci, nemohl ani Marek na základě pramenů vyřešit jednoznačně. Přiklání se však k interpretaci, že Koranda i jako administrátor zůstal laikem, což, pokud tomu tak bylo, je jedním z mnoha důkazů, jak zásadně se v pohusitských Čechách proměnil vztah světské moci k církvi. Ostatně Koranda byl podle Starých letopisů českých zvolen správcem na zemském sněmu, tedy pouze z vůle světských stavů. V každém případě byl Koranda mezi utrakvistickými administrátory jako laik, stojící v čele v této instituce do roku 1489, výjimkou.

Konec jeho působení v konzistoři v roce 1489 Marek vyvozuje ze skutečnosti, že v Korandově dochované korespondence po tomto roce mizí jakékoli písemnosti, které by se vztahovaly k této instituci. Kdo Korandu v čele konzistoře nahradil, jaké byly v osmdesátých letech 15. století jeho vztahy s biskupem Augustinem Luciani, jak se křížily jejich kompetence apod., to vše známe v jen velmi omezené míře. Důkladný výzkum pramenů, které Jindřich Marek objevil, nám sice osvětluje mnohé především o vztahu konzistoře s biskupem Augustinem, jen v omezené míře však odráží Korandovy osobní postoje. Jediné, co je zcela zřejmé, je skutečnost, že Koranda na sklonku 15. století opět působil na pražské alma mater. To by mohlo svědčit o tom, že byl ze své administrátorské funkce vskutku vyvázán dříve než v roce 1497, kdy je jako administrátor utrakvistické konzistoře uváděn Jakub ze Stříbra.

Praktickou činnost konzistoře za Korandova předsednictví zachycuje 201 dokumentů, jež se Markovi podařilo zachytit buď v úplnosti, nebo ve fragmentech. Ostatně

jejich registový soupis tvoří podstatnou část práce (s. 153–205). Většinou se jedná o zcela obvyklé úřední kompetence, jež se týkaly obsazování beneficií, sporů mezi duchovními a laiky a manželských sporů. Pokud Koranda vskutku nebyl knězem, pak ono souzení manželských sporů konzistorním soudem pod jeho vedením odpovídalo výtkám katolíků, kteří považovali za nepřipustné, ba přímo skandální, aby kauzy, týkající se manželství, soudili pouzí laici. Ojediněle pronikly do akt konzistoře i ozvuky střetů se stoupenci Jednoty bratrské, v Korandově pojmovém světě „pikartů“. Vůči nim byl administrátor negativně naladěný, zcela v duchu rokycanovského utrakvismu.

Pokud však společně s Jindřichem Markem přehlédneme Korandovy teologické spisy, jež mají povětšinou polemický charakter (s. 57–98, 99–107), pak administrátor konzistoře považoval za důležitější vyrovnávat se spíše s katolíky než s pikarty. Těžko sice mohu souhlasit s Markovým názorem, že Koranda vyjadřoval oficiální doktrínu utrakvistické církve (při mnohosti názorů mezi učenými utrakvisty ve druhé polovině 15. století není podle mne o oficiální doktríně možné mluvit, neboť utrakvismus nikdy neměl na rozdíl od katolické církve striktně doktrinální povahu), avšak shodují se s ním v soudu, že reprezentantům utrakvistické církve šlo o vymezování a ukotvení svobod, jež byly Čechům uděleny basilejským koncilem a císařem Zikmundem.

Ve dvou kapitolách, věnovaných Korandovým polemikám, postupuje Marek systematicky text od textu, aniž by se pokoušel rekonstruovat Korandovy teologické názory. Ostatně při nesystematičnosti Korandova myšlení a při jeho spíše časovém a účelovém sahání po peru (jediným rozsáhlým Korandovým spisem je *Traktát o velebné a božské svátosti oltářní*, vydaný v roce 1493 česky tiskem) to ani není možné. Marek přitom jen výjimečně vyjadřuje nějaké své stanovisko ke Korandovým názorům. Svědčí to o autorském naturelu, jenž u pramenů vytýká před závorku některé administrátorovi polemické postoje vůči klerikalismu, pikartství apod., avšak nechává je mluvit bez komentáře a izolovaně. Jedinou výjimku činí v případě Korandova – dle Markova soudu otevřeného – hájení užití násilí, a to ve vztahu k pražskému povstání v roce 1483. Autor Korandovy postoje interpretuje jako sektářskou mentalitu (domyšleno, katolíky nepovažuje za křesťany) a obecně „odklon od zdůrazňování křesťanského milosrdenství“ považuje za „projev zesvětštění české utrakvistické církve“ (s. 79). Otázkou však zůstává, zda je takovýto přístup vskutku specifický pro utrakvistickou církev a zda bychom za zesvětštělé v tomto ohledu neměli považovat též soudobé katolíky či členy Jednoty bratrské, kteří věřící nabádali, aby milosrdenství v podobě almužen dávaly najevo jen uvnitř vlastní církve.

Do odvážnějších interpretací se Marek překvapivě pouští až v závěru práce. Výstižně zde říká, že Koranda jen sekundárně reagoval na cizí spisy. To mu dávalo možnost své náboženské protivníky slovně dehonestovat a zároveň vyjadřovat dosti radikální názory. Názor, že Koranda byl mnohdy velmi radikální, však v knize po mém soudu zpochybňuje mnohokrát předkládané tvrzení, že Koranda byl konzervativním utrakvistou. Marek zde myšlenkově navazuje na tradici bádání, nastolenou Hrejsou či Urbánkem, avšak právě myšlenkové postoje zaujímané v textech Korandou takové užívání pojmu konzervativní poněkud relativizují.

Záleží totiž na tom, jak budeme celý problém pojímat. Ano, z hlediska univerzitní výuky a přehlížení humanistických podnětů byl Koranda konzervativcem. Avšak existovali v té době vůbec jiní utraktivisté než „konzervativní“? Myslím, že nikoli. Ti, kdo přešli k Jednotě bratrské, se rozhodně již nepovažovali za ryzí utraktivisty a sami sebe traktovali jako výlučné náboženské společenství. Ostatně Koranda tuto výlučnost bratří na cestě ke spasení vehementně kritizoval a striktně odmítal. Jistě, mezi utraktivisty najdeme osoby, které byly velmi nakloněné smíru s katolickou církví, které sice lpěly na přijímání pod obojí, ale jinak byly s to slevit ve všem ostatním. K nim Koranda rozhodně nepatřil. V tomto ohledu byl tedy radikální, nikoli konzervativní. Obecné hodnocení Korandovy osoby je tudíž podle mne komplikovanější a s kategoriemi konzervativní, resp. umírněný či radikální si dnes již nevystačíme. Jeho postoje jak vůči katolíkům, tak vůči členům rané Jednoty bratrské je vhodné pojímat spíše jako konfesionální, v duchu konfesionálního myšlení a konání, jak bylo praktikováno v nábožensky uzavřeném Starém i Novém Městě pražském 50. až 80. let 15. století.

Jako problematická se mi jeví i autorova úvaha na téma, zda byl Koranda mužem středověku, či mužem novověku. Podle Marka byl mužem středověku v tom, že preferoval scholastickou učenost, naopak individualismus jeho komentářů stejně jako jeho politický pragmatismus ho prý řadí spíše k novověku. Vůči tomu je možné namítnout, že všichni, kdo glosují cizí texty, již tím vystupují jako individua. V tomto ohledu by i Hus musel být pojímán jako muž novověku (a také tak v české historiografii od dob Františka Palackého traktován byl). A to samé platí i pro politický pragmatismus. Cožpak Tomáš Akvinský nebyl politický pragmatik, nemluvě o Viklefovi či v protipólu o Gersonovi, Pierru d'Ailly či Pavlu Włodkowiczowi na kostnickém koncilu? Politický pragmatismus přece nebyl mezi učenci a teology ničím novým. A rozhodně ho není možné spojovat s přelomem středověku a novověku.

Nejrozsáhlejší kapitolu knihy představuje Markův pokus o rekonstrukci Korandovy knihovny (s. 108–146, 206–213). Z ní se mu podařilo identifikovat 71 knih (46 rukopisů a 25 inkunábulí). Z rozboru jasně vyplývá, že v knihovně převažovaly teologické spisy, mezi nimiž dominovaly texty Husovy a Viklefovy. Na rozdíl od jiných autorů se Koranda příliš nezajímal o kazatelství, což mohlo souviset s tím, že jako laik neměl žádný podíl na farní správě. Rovněž církevní právo stálo téměř cele mimo jeho učenecský zájem, na rozdíl například od astronomie. Přestože Koranda rozhodně nebyl stoupencem humanismu, jsou v jeho knihovně doloženy spisy Lorenza Vally, pojednání o Konstantinově donaci dokonce s vlastními marginálními poznámkami. Ostatně marginálním poznámkám a drobným komentářům (pozoruhodné je, že marginální poznámky Koranda psal výhradně latinsky, a to i v době, kdy své polemiky črtal již výhradně česky) věnuje Marek v soupisu Korandovy knihovny zvláštní pozornost, přičemž se zároveň zamýšlí i nad tím, od koho a jakou cestou Koranda své rukopisy a tisky získával. Z vlastních prostředků si to rozhodně dovolit nemohl.

Tyto krátké autorovy poznámky a úvahy jsou velmi cenné pro naše poznání cirkulace rukopisů a tištěných knih v pozdním středověku. Srovnáváním knihoven podobných vlastníků několika desítek rukopisů v českém a polském prostředí dospěl Marek k závěru, že knihovna Václava Korandy mladšího byla velmi specifická a svým složením archaická.

Nejvíce se svým důrazem na scholastickou literaturu blížila známým knihovnám krakovských univerzitních profesorů před rokem 1480, samozřejmě s tím, že v krakovských knihovnách nenacházíme spisy Husovy a Viklefovy.

V průzkumu Korandovy knihovny, stejně jako v kapitolách věnovaných jeho spisům i církevní správní činnosti je Markova monografie velmi cenná. V mnoha ohledech obohacuje naše heuristické znalosti a otvírá možnosti nových interpretací geneze a podoby učeneckého pohusitského utrakvismu, v širším ohledu pak i zájmu o jagellonské období českých dějin jako takové.

Martin Nodl

Dariusz KUPISZ

*Od Piotrkowa do Warszawy. 550-lecie polskiego sejmu dwuizbowego /
From Piotrków to Warsaw. 550th anniversary of the Polish bicameral sejm*
Warszawa, Wydawnictwo Sejmowe 2018, 128 s., ISBN 978-83-7666-575-7.

Dějiny polského sněmovnictví mají velmi rozsáhlou literaturu, která zdůrazňuje starobylost, význam, specifiku a tradice tamního parlamentarismu. Nejnovější publikace nehodlá konkurovat velkým syntézám, podává však aktuální shrnutí tematiky spolu s ukázkami z pramenů a navíc je doprovázena rozsáhlou, výtvarně atraktivní ikonografickou dokumentací.

Autorem textu je historik raného novověku a profesor na Univerzitě Marie Curie-Skłodowské v Lublinu Dariusz Kupisz, žák významného polského bohemisty a emeritního profesora téže univerzity Henryka Gmiterka. Kupisz se zabývá politickými, vojenskými a sociálními dějinami 16. a 17. století se zvláštním zaměřením na šlechtu, což mu vytváří dobré zázemí pro dějiny sněmovnictví. Jde ostatně o téma, které polští historici pojímají v evropském komparativním záběru, o čemž svědčí i starší vydání publikace, vzniklé ve spolupráci s českými odborníky (*Sejm czeski od czasów najdawniejszych do 1913 roku*, ed. Marian J. Ptak, Opole 2000).

Kupiszův výklad je zasazen do procesu konstituování pozdně středověké Koruny Království polského, jeho královské rady složené z vysokých úředníků a zároveň početně i politicky vlivného rytířského stavu. Na rozdíl od českých zemí se v rozlehlejších polském státě utvořily na přelomu 14. a 15. století regionální sněmíky („sejmiki“), které sehrávaly koordinační úlohu pro nižší šlechtu, a centrální valný sněm, někdy nazývaný „parlamentum generale“. Mocenské soupeření mezi vyšší a nižší šlechtou vyústilo ve vznik dvoukomorového centrálního sněmu, v němž se královská rada přetvořila do podoby senátu, zatímco šlechtičtí zástupci jednotlivých provincií získali poslaneckou sněmovnu („izba poselska“). Tím vznikla parlamentní instituce, která reprezentovala polský stát – ve vztahu ke králi i v konkurenci s ním – po celý raný novověk. V návaznosti na výzkum Wacława Uruszczaaka určuje D. Kupisz počátek této instituce k 9. říjnu 1468, kdy bylo zahájeno zasedání polského sněmu v městě Petrkov (Piotrków Trybunalski, jihozápadně od Varšavy); toto nevelké město bylo zvoleno pro své centrální postavení v Polském království, avšak sejm se někdy scházel i v excentricky položeném Krakově, v Lublinu či v jiných městech.

Polský sejm je zpravidla srovnáván s anglickým parlamentem, což příležitostně činí také D. Kupisz. Sejm však vykazuje dílčí paralely i s vývojem českého zemského sněmu, mj. na prahu novověku, kdy se v sejmu vedle vyšší šlechty (magnátů) postupně prosadila nižší šlechta. Převládají však rozdíly, neboť váha regionálních sněmů byla daleko větší než českých krajských sjezdů a v senátu zaujímali významné místo preláti; rovněž základní skladba sněmu se lišila, neboť od roku 1505 se uplatňovaly tři „sněmovní stavy“ – král, senátoři a poslanci. Zmíněna je rovněž agenda sněmu, jež byla zachycována v závěrečných usneseních zvaných „konstytucje“; jejich jazykem se stávala polština (místo dřívější latiny) kolem poloviny 16. století, což bylo z hlediska uplatnění obecně srozumitelného národního jazyka o několik generací později než v Čechách a na Moravě.

Publikace podává souhrnnou charakteristiku vnitřního vývoje sněmu, jeho kompetencí a reformních snah (zvláště v otázkách státních financí, majetkových práv, obrany a soudnictví), vztahů mezi komorami navzájem i v postoji k panovníkovi, ale také proměn mocenských konstelací pod vlivem rozšíření reformace a opětné rekatolizace Polska. Důležitý mezník ve vývoji sejmu představuje vytvoření reálné unie Polska a Litvy roku 1569, kdy se pravidelným místem zasedání stala Varšava a zároveň se rozšířil počet sněmovníků – formálně to bylo kolem 140 senátorů a 170 poslanců; vzhledem k velikosti unie (asi 900 000 km²) to nebyl počet zvláště vysoký, uvážíme-li, že v českém zemském sněmu tehdy zasedalo průměrně 140 účastníků z obou šlechtických stavů (navíc tam byli zástupci královských měst) a na sněmech s mimořádně přitažlivou agendou byl počet pánů a rytířů ještě podstatně vyšší. Kupisz bohužel podrobněji nerozbral způsob komunikace uvnitř právně jednotného „šlechtického národa“, reprezentujícího stát nazývaný „Rzeczpospolita Obojga Narodów“, ale užívajícího v prostoru dnes polsko-litevsko-bělorusko-ukrajinském a v inkorporovaných oblastech (Královských Prusech a Inflantech) několika rozdílných jazyků.

Výklad se přehledně zabývá procedurálními otázkami polského parlamentarismu, jakými byla volba poslanců, zastoupení regionů, (nepříliš) disciplinovaná účast na poradách, diety, slavnostní příjezd významných senátorů do Varšavy a jejich vítání či vlastní průběh jednání. Zvláštní úlohu – náboženskou, ale i politicko-propagandistickou – sehrávala úvodní mše ve varšavském kolegiátním chrámu sv. Jana v době, kdy se sněmu účastnili vedle katolíků také pravoslavní a protestanti. Zatímco čtení propozice bylo obdobné jako v českých poměrech, předchozí uvítání sněmovníků králem (prostřednictvím zvoleného maršálka) se lišilo od českého sněmu, na němž habsburský panovník zpravidla nebyl přítomen. Naproti tomu polský král v době jednání poslanců společně se senátory jednal o soudních přích a poskytoval audience.

Pro průběh sněmu byla směrodatná zásada, že každý poslanec má právo legislativní iniciativy a že usnesení mají být výsledkem kompromisu a všeobecné shody, docílené často ve vášnivě diskusi; pokud shoda nebyla dosažena, problém se odkládal na další sněm, což ovšem mohlo vést i k neblahým důsledkům. Přijatá usnesení byla vytištěna, ale zároveň komentována na následujících „relačních“ sněmících v jednotlivých regionech, a to ve zprávách navrátilých se poslanců; potenciál pro rozvinutí podobné praxe, podněcující rozvoj politické kultury, ovšem existoval na počátku 16. století i v Čechách, ale byl zmařen

radikálním omezením působnosti krajských sjezdů po nástupu Ferdinanda I. To vše jsou témata z dějin politické kultury, která se nabízejí k mezinárodnímu srovnání, ale z nichž některá nebyla dosud pro počátek novověku v českých zemích dostatečně prozkoumána.

Výrazem vospělé politické kultury polsko-litevské unie se stala některá sněmovní usnesení, resp. zákony, zčásti i blízké českému vývoji. Mezi nimi vyniká varšavská konfederace z roku 1573, která zajistila náboženskou toleranci a rovnoprávné politické postavení pro katolíky a evangelíky; třebaže se vztahovala pouze na šlechtu, sledovala tendenci souběžnou s jednáním českého zemského sněmu v roce 1575 a nebyla vzdálena ustanovením konfedační ústavy České koruny z roku 1619. Neboť hromadné vraždění jinověrců, spjaté s konfesijně politickými konflikty v západní Evropě, se stalo obdobným podnětem v polském i v českém prostředí a v obou státech byla hledána cesta k pokojnému řešení vztahů uvnitř konfesijně rozdělené společnosti.

Polské sněmovnictví mělo ovšem i své vážné slabiny, které se začaly projevovat na sklonku 16. století rostoucí převahou magnátů nad nižší šlechtou a manipulací členů poslanecké sněmovny; totéž lze v odlišných podmínkách pozorovat i v českých zemích v silici převaze panského stavu nad slábnoucím rytířstvem. Zásadní rozdíl však spočíval v dalším směřování, jež bylo určeno rozdílným politickým systémem. Zatímco v českých zemích zúžení společenské základny sil, které se mohly podílet na rozhodování o politických záležitostech, vyhovovalo celkové centralizaci habsburské monarchie, v polském případě mělo zatlačování nižší šlechty a oslabování jejího vědomí zodpovědnosti za společný stát zhoubné důsledky.

Uplatňování zásady „liberum veto“ vedlo počínaje rokem 1669 k rozpouštění sněmu bez zákonného usnesení, a to na základě protestu jediného poslance. Když se pak v letech 1736–1763 ani jednou nepodařilo zakončit sněm usnesením, parlamentní systém byl zablokovan. Kupisz tento ústavní kolaps právem vysvětluje nikoli formálními příčinami, ale jako důsledek politické, demografické a hospodářské krize dlouhotrvajících válek, jež Polsko vysilovaly a umožňovaly sousedním mocnostem – také prostřednictvím zkorumpovaných poslanců – zasahovat do vnitřních záležitostí až po samotný rozpad státu.

Problém parlamentarismu a jeho reformy se stal v Polsku předmětem koncepčního politického myšlení (Stanisław Konarski) na úrovni, jaká by byla v českých zemích 18. století těžko představitelná. Konvoční sněm roku 1764 byl schopen zavést jednací řád sejmu a omezit zásadu „liberum veto“, která se nadále neměla vztahovat na klíčové otázky státních financí. Polský parlament v době nejvyššího ohrožení prokázal schopnost přijmout reformní záměry a ústavou z 3. května 1791 zavedl v podstatě moderní konstituční monarchii; nemohl však zabránit pronikání destruktivních zahraničních vlivů (především agresivního ruského impéria, ale i pruského království a habsburské monarchie), vedoucích k trojímu dělení Polska. Tento vývoj se již odehrával v poměrech nesrovnatelných s českými zeměmi; určitou vzdálenou paralelu nabízí pouze model chování raně novověkého sněmu – šlo o mimořádně rychlé a alespoň v ideovém smyslu pozitivní řešení existenční krize státu – českého v roce 1619 a polského v roce 1791.

Kniha D. Kupisze se svým textem nedotýká dějin českého sněmovnictví, nepřímou však nabízí srovnání nejen tímto směrem, ale i k některým západoevropským parlamentním

institucím. Poskytuje na poměrně malém prostoru solidní zhuštěnou informaci o raně novověkém polském parlamentarismu (bohužel bez potřebné výběrové bibliografie), která je díky paralelnímu anglickému textu otevřena i širokému okruhu zahraničních čtenářů. Získá si je rovněž kvalitními reprodukcemi dobových vyobrazení sněmovních scén a klíčových osobností, stejně jako ukázek diplomatických a narativních pramenů.

Jaroslav Pánek

Pavel MAREK

***Pernštejnské ženy. Marie Manrique de Lara a její dcery
ve službách habsburské dynastie***

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2018, 498 s., ISBN 978-80-7422-641-0.

Volbou tématu dokázal Pavel Marek vystihnout jeden z vědecky velmi nosných směrů bádání o dějinách šlechty 16. a počátku 17. století, který zvláště v posledních desetiletích nezůstával stranou pozornosti historiček a historiků.¹ Autor recenzované monografie si byl dobře vědom skutečnosti, že nadnárodní sňatkové aliance, k nimž upřel svůj dlouhodobý vědecký zájem, otevírají badatelům dveře k poznání širších dějinných souvislostí mocenského, náboženského a kulturního významu urozených osob vstupujících do těchto manželských svazků. Aby mohl sledovat dopad sňatků v naznačeném společenském kontextu, musel uvážlivě vybírat mezi šlechtickými rody Království českého, které by splňovaly očekávaná kritéria výzkumu. Přitom nemohlo jít pouze o četnost nadnárodních manželských aliancí v jednom šlechtickém rodě, ale také o vypovídací hodnotu a jazykovou přístupnost dochovaných písemností, které doprovázely manželství urozených osob z různých evropských zemí. S ohledem na autorovu výtečnou znalost španělštiny a italštiny,

1 Aspoň výběrově srov. Charlotte FRITZOVÁ – Jindřich RŮŽIČKA, *Španělský sňatek Vratislava z Pernštejna (1555)*, Sborník prací východočeských archivů 3, 1975, s. 63–77; Margret LEMBERG, *Im Studel der böhmischen Ständekatastrophe. Das unvollendete Verlöbniß des Albrecht Johann Smiřický mit Amelie Elisabeth von Hanau und der Kampf um das Erbe*, Bohemia 35, 1994, s. 1–44; Jaroslav PÁNEK, *Der böhmische Vizekönig Wilhelm von Rosenberg und seine deutschen Eben*, in: Sabine Tanz (ed.), *Mentalität und Gesellschaft im Mittelalter. Gedenkschrift für Ernst Werner*, Frankfurt am Main 1994, s. 271–300; Petr VOREL, *Pernštejnská svatba v Prostějově roku 1550*, Časopis Matice moravské 114, 1995, s. 135–158; Václav BŮŽEK, *Aliance Rožmberků, Zrinských ze Serynu a Novohradských z Kolovrat na počátku 17. století*, Jihočeský sborník historický 65, 1996, 10–25; Václav BŮŽEK – Géza PÁLFFY, *Integrace šlechty z českých a uherských zemí ke dvoru Ferdinanda I.*, Český časopis historický 101, 2003, s. 542–581; Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA, *Schwäbische und badische Grafentöchter als Ehefrauen von südböhmischen Adeligen zu Beginn der habsburgischen Regierung im Königreich Böhmen*, Zeitschrift für Württembergische Landesgeschichte 71, 2012, s. 213–227; V. BŮŽEK, *Die Heirat Joßts III. von Rosenberg und Annas von Roggendorf. Zur Gestaltung übernationaler verwandtschaftlicher Verhältnisse des Adels aus den böhmischen und österreichischen Ländern*, Jahrbuch der Gesellschaft für Landeskunde und Denkmalpflege Oberösterreich 160, 2015, s. 119–137; TÝŽ, *Die Ungnads von Sonnegg – der lutherische Adel in der Habsburgermonarchie um die Mitte des 16. Jahrhunderts*, Opera historica 18, 2017, s. 221–237.

kterou prokázal již ve svých dřívějších vědeckých pracích,² bylo možné očekávat, že soustředí svou badatelskou pozornost ke sňatkům českých šlechticů a šlechtiček s urozenými protějšky, které pocházely z Apeninského či Pyrenejského poloostrova. Tomu odpovídalo tematické zaměření a obsahové pojetí několika nepřehlédnutelných přípravných studií, které Pavel Marek publikoval v nedávné době.³

Jestliže se autor rozhodl pro Vratislava z Pernštejna a Marii Manrique de Lara, kteří uzavřeli sňatek v září 1555, byla jeho volba neobyčejně šťastná přinejmenším ze dvou důvodů. Předně mohl využít dosavadních vědeckých poznatků zvláště o hospodářských a politických dějinách pánů erbu zubří hlavy, které uvedl do moderní historiografické tvorby Petr Vorel.⁴ Jelikož autor prvních synteticky pojatých dějin pánů erbu zubří hlavy pracoval zvláště s prameny uloženými v českých a moravských archivech, bylo možné předpokládat, že hledání odpovědi na další otázky spjaté s mocenským postavením tohoto šlechtického rodu nebude myslitelné, zvláště s ohledem na sňatky dcer narozených v manželství Vratislava z Pernštejna a Marie Manrique de Lara, bez výzkumu pramenů v zahraničí. Zatímco Marie Ryantová nedokázala v biografii o Polyxeně Lobkovické z Pernštejna nabízenou vědeckou příležitost využít, neboť v zásadě s výjimkou hospodářských záležitostí jen shrnula nebo upřesnila poznatky starší odborné literatury a naprosto rezignovala na vlastní výzkum v zahraničních archivech,⁵ postupoval Pavel Marek zcela odlišně. Heuristické těžiště svého výkladu o soužití Vratislava z Pernštejna s Marií Manrique de Lara a manželství jejich dcer opřel o doslova impozantní znalost pramenů uložených zvláště ve španělských a italských archivech. Svým heuristickým záběrem jednoznačně prokázal, že v současnosti je mezi českými historiky a historiky nejlepším znalcem písemností ke středoevropským dějinám 16. a počátku 17. století, které se nacházejí v archivních fondech a sbírkách především na Apeninském a Pyrenejském poloostrově.

Druhý důvod volby tématu Markovy knihy, který považují rovněž za velmi šťastný, nesouvisí pouze s heuristikou, ale s celkovou koncepcí práce a interpretačními schopnostmi jejího autora. Pavel Marek hledal odpovědi na otázky, které výrazně překračovaly tradiční půdorys svateb jako projevu šlechtické každodennosti v pojetí české historické vědy. S dobrou znalostí teoretické literatury, zvláště pak děl psaných v románských jazycích,

2 Pavel MAREK (ed.), *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna*, České Budějovice 2005 (= Prameny k českým dějinám, řada B, svazek 1); TÝŽ, *La embajada española en la corte imperial 1558–1641. Figuras de los embajadores y estrategias clientelares*, Praha 2013.

3 Pavel MAREK, *Dcery Marie Manrique de Lara. Pernštejnské ženy jako prostřednice mezi střední Evropou a románským světem*, Dějiny a současnost 34, 2012, č. 8, s. 36–38; TÝŽ, *Španělský královský dvůr očima české šlechtičky Luisy z Pernštejna v procesu politické a kulturní komunikace mezi Prahou, Vídní a Madridem*, Folia historica bohemica 27, 2012, s. 7–39; TÝŽ, *Ve službách císařovny. Jana z Pernštejna ve světle své korespondence uložené v archivu vévodů z Alby*, Český časopis historický 114, 2016, s. 919–940.

4 Petr VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 1999, 2012.

5 Marie RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic. Obdivovaná i nenáviděná první dáma království*, Praha 2016.

rekonstruoval prostřednictvím sňatkových aliancí v pernštejnském rodě cesty urozených žen k habsburským dvorům a jejich klientským sítím, katolické zbožnosti a novým kulturním podnětům. Jelikož pracoval především s korespondencí, mohl hluboko pronikat ke zvratům v myšlení Marie Manrique de Lara i jejich dcer a k poznání jejich jednání za konkrétních životních situací. To přivedlo autora k odhalování spleťtých vztahů ve fraucimorech habsburských dvorů a rezidencích španělských i italských vévodů, které se staly novým domovem mladých pernštejnských nevěst. Aby autor dokázal pochopit jejich chování v cizím prostředí, musel se vypořádat s neobyčejně složitými genealogickými souvislostmi příbuzenských vztahů, projevy mentality i zbožnosti a soukolím lokálních mocenských konfliktů ve Španělsku a italských státech.

Při studiu těch částí Markovy knihy, v nichž se znalostí pramenů velmi přesvědčivě vylíčil průběh lokálních mocenských konfliktů na Apeninském a Pyrenejském poloostrově v pojetí manželů pernštejnských nevěst, si recenzent nemůže odpustit otázku, proč česká historická věda stále ještě přinejmenším badatelsky a institucionálně rozlišuje to, co jsou české, evropské a světové dějiny, a nehledá jako východisko jejich interpretace obecně vymezená témata, která překračují pomyslné hranice? Pavel Marek znovu dokázal, že heuristicky široce ukotvená a metodicky i obsahově promyšlená interpretace nadnárodních sňatkových aliancí v jednom šlechtickém rodě může vtáhnout badatele z českého prostředí do dějin vzdálených evropských končin, jejichž původní výklad vysoce překračuje obvyklou faktografickou tříšť ve výpovědi standardních příruček, které vznikají v dílnách českých dějepisců evropských dějin.⁶ Vzhledem k volbě tématu a jeho uchopení autor současně představil jednu z badatelsky perspektivních cest, která přivádí historičky a historiky ke střediskům moci v obou větvích habsburské dynastie a poodhaluje projevy chování urozených osob, které patřily k podporovatelům jejich jednotné rodové politiky.

Přestože autor zcela logicky rozdělil svou práci do tří velkých oddílů, jež dále členil na dílčí kapitoly obdařené poněkud málo výstižnými nadpisy, není mi jasné, proč do knihy nezařadil aspoň stručný úvod, v němž mohl s kritickým nadhledem podrobněji seznámit čtenáře s dosavadním stavem poznatků ke zvolenému tématu, vypovídací hodnotou použitých pramenů a předestřít s teoretickou oporou směřodatných prací základní pilíře koncepce svého díla. Chybějící úvod nemohla po obsahové stránce nahradit krátká předmluva, v níž autor stručně objasnil motivy vedoucí k napsání knihy a poděkoval kolegyním a kolegům, kteří mu poskytovali odborné konzultace a byli mu nápomocni v archivech a knihovnách.

Stejně rozpaky bohužel vyvolává absence závěru knihy nebo aspoň autorova pokusu o shrnutí nových poznatků, kterých rozhodně nebylo málo. S ohledem na povahu nadnárodních sňatkových aliancí dcer Vratislava z Pernštejna a Marie Manrique de Lara bych očekával zvláště v závěru knihy vzájemné srovnání jednotlivých sňatků, hledání

6 Mám na mysli především pojetí raně novověkých dějin ve většině faktografických příruček zvláště evropských zemí, které vycházejí v ediční řadě Dějiny států v Nakladatelství Lidové noviny. Zcela odlišný vědecký přístup ukázala kupříkladu ve své studii Irena KOZMANOVÁ, „Čest a reputace tohoto státu“. *Nizozemská republika na fóru dvorské veřejnosti v polovině 17. století*, Opera historica 17, 2016, s. 178–200, v níž čerpala ze své disertační práce.

společných a protikladných rysů v chování a jednání hlavních akterek a jejich manželů či kupříkladu autorovu úvahu nad jejich místem v klientských sítích habsburských císařoven a španělských královen. Za úvahu by jistě stálo, pokud by mohl Pavel Marek shrnujícímu pohledu na téma knihy ve srovnávací perspektivě věnovat rozsáhlejší studii ve světovém jazyce, která by seznámila s pozoruhodnými výsledky jeho původního bádání evropské historičky a historiky.

Přestože v prvním oddíle knihy sehrály hlavní roli životní osudy Marie Manrique de Lara, shromáždil autor řadu zcela nových poznatků o politickém rozhledu, o mocenském vlivu na habsburských dvorech a o zahraničních cestách jejího manžela Vratislava z Pernštejna, jež nabízejí badatelům jedinečný pohled na dříve neznámé či skryté stránky jeho všestranně zajímavé osobnosti, které zůstávaly stranou dosavadní pozornosti badatelů. Pohled na politické kroky nejvyššího kancléře Království českého „z druhé strany“, který uplatnil autor recenzované knihy, vybízí k vážnému zamyšlení, zda již nedozrál čas k tomu, aby s oporou ve starší literatuře a nově představených poznatcích nezačal vznikat první moderní životopis Vratislava z Pernštejna. Jestliže by se chtěl role autora jeho biografie ujmout právě Pavel Marek, soudím, že má k této nelehké práci široké heuristické znalosti, jazykové předpoklady a potřebné vědecké schopnosti přemýšlet o životních skutečích této osobnosti v interpretačních souvislostech výrazně překračujících hranice dějin českých zemí a střední Evropy.

Vedle Marie Manrique de Lara a Vratislava z Pernštejna přivedl Pavel Marek v prvním oddíle své knihy čtenářky a čtenáře do bezprostřední blízkosti císařovny Marie Habsburské, manželky Maxmiliána II. Ačkoli fraucimor na jejím dvoře představoval pro Marii Manrique odrazový můstek ke sňatku a následné společenské kariéře, autor sledoval životní osudy patronky a její někdejší dvorní dámy až do jejich smrti. Velmi přesvědčivě vykreslil politické a duchovní poslání zbožné císařovny, jež byla v očích španělských Habsburků a Svatého stolce zárukou katolické víry na Maxmiliánově dvoře ve Vídni. Tím, že se autorovi knihy podařilo proniknout k obsahu komunikace císařovny a jejích klientek, podstatně rozšířil i poznatky o duchovním a politickém životě Maxmiliána II., které dosavadnímu bádání zůstávaly spíše utajeny. Stranou autorova zájmu však neměla zůstat stručná studie Alexandera Kollera, v níž autor sestavil obraz Marie Habsburské zejména podle výpovědí papežských nunciů. Jejich pohled výmluvně doplňují poznatky, které Pavel Marek získal především ze španělských pramenů.⁷ Lze s jistotou předpokládat, že budoucí tvůrci moderních biografí Maxmiliána II. či Marie Habsburské se neobejdou bez znalosti Markovy práce o perštejnských ženách, zvláště o Marii Manrique de Lara, jež

7 Alexander KOLLER, *Maria von Spanien, die katholische Kaiserin*, in: Bettina Braun – Katrin Keller – Matthias Schnettger (edd.), *Nur die Frau des Kaisers? Kaiserinnen in der Frühen Neuzeit*, Wien 2016 (= Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Band 46), s. 85–97. Souběžně s prací Pavla Marka publikovala závaznou rozpravu k tématu katolické zbožnosti na dvorech habsburských arcikněžů Julia HODAPP, *Habsburgerinnen und Konfessionalisierung im späten 16. Jahrhundert*, Münster 2018 (= Reformationsgeschichtliche Studien und Texte, Band 169).

neodmyslitelně patřily k jejich dvorům a zanechaly písemná svědectví o málo známých stránkách života císařské rodiny.

Úskalím pro některé čtenáře druhého a třetího oddílu recenzované knihy, v nichž autor představil životní osudy dcer, narozených v manželství Vratislava z Pernštejna a Marie Manrique de Lara, může být přesycenost textu líčením jejich složitých genealogických vazeb především se zahraniční šlechtou. Tyto části měly být přesunuty spíše do poznámkového aparátu nebo přehledů v přílohách. Navzdory nepřiliš jasným názvům je třeba naopak ocenit Markovo pojetí jednotlivých kapitol v těchto dvou oddílech knihy, v nichž upozornil na okolnosti sňatků perňštejnských nevěst, sledoval jejich měnící se místo v rodě pánů erbu zubří hlavy, věnoval pozornost mateřské roli manželek a politickému významu nevěst v klientských a komunikačních sítích jejich manželů a habsburských vládců.

Autor podle vlastního vyjádření nechtěl věnovat významnější pozornost Polyxeně z Pernštejna, která se provdala nejprve za Viléma z Rožmberka a později za Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic. Navzdory tomu tvoří její životní osudy a měnící se místo v perňštejnském rodě po smrti matky nosnou osu jeho líčení. Zevrubnější poznání jejích kroků a chování za českého stavovského povstání a po jeho porážce přinesou v nejbližší době nově vytěžená svědectví písemností uložených především v německých archivech, které zůstávaly prozatím stranou badatelského zájmu českých historiček a historiků.

Jestliže Pavel Marek může opřít svůj výklad o životních osudech dalších dcer narozených v manželství Vratislava z Pernštejna a Marie Manrique de Lara především o výpověď španělských a italských pramenů, přichází se zcela novými poznatky, které dokáže interpretovat v širokých politických a kulturních souvislostech. To platí ve druhém a třetím oddílu jeho práce o soužití Jany z Pernštejna a Fernanda de Aragón y Gurrea, pátého vévody z Villahermosy, Alžběty z Pernštejna a Albrechta z Fürstenberka, Františky z Pernštejna a Andrey Mattea Acquavivy d'Aragona, knížete z Caserty, Bibiany z Pernštejna a Francesca Gonzagy di Castiglione delle Stiviere či o osudu neprovdané Luisy z Pernštejna, která se rozhodla pro řeholní život. Pokud dochované prameny vypovídaly o mateřství mladých perňštejnských nevěst, o jejich manželském soužití nebo o politické roli po boku svých mužských protějšků příliš útržkovitě, dokázal si autor knihy poradit vhodným zařazením obecněji pojatého výkladu, údajů o příbuzenstvu nebo o aktuální politické situaci. To svědčí o tvůrčích schopnostech autora a jeho řemeslných dovednostech.

S dílčí výhradou k přemíře genealogických souvislostí a málo výstižným názvům kapitol ve druhém a třetím oddílu napsal Pavel Marek svou knihu čtivě, střídavě, srozumitelně, bez pravopisných, stylistických a faktografických prohrěšků. Pokud se rozhodl pro opakování již dříve v práci sdělených poznatků, šlo o zcela funkční přístup nezbytný k tomu, aby čtenáři neztratili potřebnou návaznost pro pochopení životních osudů jednotlivých perňštejnských žen, které autor líčil v chronologickém pojetí knihy s přestávkami. Pečlivě vybrané obrázky doprovodily věcné popisky, které přinesly nové poznatky nebo vizuálně potvrdily to, co autor napsal v textu. Kniha splnila vysoké nároky také po redakční a typografické stránce.

Přestože Pavel Marek chtěl ve své knize podat výpověď o perňštejnských ženách, jak uvádí hlavní nadpis jeho práce, podal především vynikající svědectví o politických vztazích

a klientských sítích mezi rakouskou a španělskou větví Habsburků ve druhé polovině 16. a počátkem 17. století očima Marie Manrique de Lara a jejích dcer narozených v manželství s nejvyšším kancléřem Království českého, které šířily představy jednotné habsburské politiky. Tím beze zbytku naplnil zvláště obsah upřesňujícího podtitulu svého díla. Nadnárodní sňatkové aliance se autorovi nestaly pouhým objektem ke zkoumání genderových kategorií, ale v jeho pojetí naopak představovaly velmi vhodně zvolenou cestu k interpretaci nových faktografických poznatků zásadního vědeckého významu z politických, náboženských a kulturních dějin. Předložené výsledky Markova vědeckého úsilí výrazně obohatily dosavadní stav bádání o urozených osobách a současně naznačily nové výzkumné cesty k dějinám habsburských dvorů jako střediskům moci, katolické víry, míst politické a kulturní komunikace i symbolické reprezentace vládců počátkem novověku.⁸

Václav Bůžek

Rudolf SVOBODA

Johann Prokop Schaffgotsch. Das Leben eines böhmischen Prälaten in der Zeit des Josefinismus

(= Beiträge zur Kirchen- und Kulturgeschichte, Bd. 25)

Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag 2015, 343 s., ISBN 978-631-65740-9.

Recenzovaná publikace je překladem českého vydání knihy z roku 2009.¹ Bohužel nebyl v této nové verzi aktualizován ani obsah, ani přehled bádání, ani bibliografie. Myslím, že kniha, která usiluje o úspěch na mezinárodním poli, by také neměla začínat větou „Der erste Bischof von Budweis, Johann Prokop Schaffgotsch (1748–1813), ist zweifellos eine grosse Gestalt der Geschichte Südböhmens“ (s. 11). Práce svým významem přesahuje regionální dějiny jižních Čech, ale tento přesah je třeba umět vyjádřit. Autor přece začlenil do biografie i přínosné pasáže o typologii josefinských biskupů, které překračují regionální kontext. Ty zůstávají cenné i po letech od prvního vydání.

Knihy je uvedena širokým výkladem obecnějšího kontextu josefinské církevní reformy, započaté již v epoše Marie Terezie. Zde je, dle mého názoru, nešťastné, že autor staví výklad na abstraktně pojatých duchovních proudech (konciliarismus, galikanismus, jansenismus, febronianismus), které jsou uměle vytvořené, a průběh reformní diskuze se s jejich pomocí nedá rekonstruovat. Klíčový proud jansenismus je pak pojat bez přihlédnutí k zásadní práci Petera Herscheho a jeho kritériím, což je škoda.² Při výkladu o josefinismu zůstává autor poplatný Maasseho tezi o zásadní úloze Milánska a Kounice. Je nekritický k Eduardu Winterovi a zřejmě neprohlédl ideologickou motivaci díla, které Winter vytvořil coby člen NSDAP v roce 1943 a posléze marxisticky přepracoval v době působení

8 Srov. V. BŮŽEK, *Drogi do poznania historii Habsburgów w czeskich naukach historycznych*, Kwartalnik Historyczny 125, 2018, s. 471–481.

1 Rudolf SVOBODA, *Jan Prokop Schaffgotsche: první biskup českobudějovický*, Brno 2009.

2 Peter HERSCHE, *Der Spätjansenismus in Österreich*, Wien 1977.

v NDR.³ Bohužel zde ani v dalších pasážích o duchovním klimatu josefinismu není věnována pozornost teologickému obsahu josefinské církevní reformy.⁴ U ideologických zdrojů josefinismu autor tvrdí, že zdrojem názorů o podřízení církve státu byly nauky přirozeného práva, jak je Josefu II. předal jeho učitel Christian August Beck, prý žák Samuela Pufendorfa (s. 70). Je záslužné, že je tu Beck zmíněn, ale nemyslím si, že by byl zdrojem oněch názorů, ani že by byl žákem Pufendorfovým. Beckovy přednášky byly pojaty spíš historicky⁵ a inspiraci k církevním reformám bylo možno hledat spíš u Thomasia a později u rakouských právníků Rieggera, Eybela a Martiniho.

K silnějším pasážím patří exkurz o josefinských biskupech a na něj navazující vylíčení mládí a studií Jana Prokopa Schaffgotsche. Zde se autor opřel o svou starší studii o typologii josefinských biskupů. Přiznám se, že by mě zajímalo, jaký je současný stav názorů církevních historiků na arcibiskupa Příchofského, který většinou za josefinistu považován není. K této otázce sice Svobodův krátký medailon odpověď nenabízí, ale další výklad o vzniku budějovické diecéze Příchofského profil výrazně obohacuje. Nabízí se přitom otázka, zda se biskupové josefinisti nevyznačovali větší měrou sekulárního vzdělání. Schaffgotsch sám byl zcela neobvykle absolventem vídeňského Tereziána, což autor uvádí, ale např. u Josefa Antonína Galla jen zmiňuje, že studoval „ve Vídni“.

Při rekonstrukci Schaffgotschova intelektuálního světa autor záslužně zjistil, že jeho původní knihovna se dnes nachází v knihovně kláštera Zlatá koruna a analyzoval její složení (s. 108 a 294–295).⁶ Alespoň tak může doložit, že biskup vlastnil knihy Jansena, Muratoriho a Opstraeta, kteří jsou významnými představiteli církevní katolické reformy. Ranou činnost hraběte Schaffgotsche v Hradci Králové a Olomouci rekonstruuje autor na základě materiálů z Biskupského archivu v SOA Třeboň. Schaffgotschově duchovnímu profilu se pak autor věnuje ještě v závěru knihy (s. 284), kde jej hodnotí na základě kritérií z obecně pojaté příručky církevního historika Klause Schatze a dochází k závěru, že svou činností odpovídá charakteristice josefinisty.⁷ Nicméně je škoda, že autor v otázkách intelektuálních dějin preferuje obecně pojaté příručky a syntézy před odborně zaměřenými monografiemi.

3 Srov. Ivo CERMAN, *Der Josephinismus und die Geistesgeschichte in Tschechien*, in: Franz Leander Fillafer – Thomas Wallnig (eds.), *Josephinismus zwischen den Regimen*, Wien – Köln – Weimar 2016, s. 213–239. Ze starší literatury čtené studie Jiřího Němce.

4 Srov. František KOPECKÝ, *Moraltheologie im aufgeklärten thesesianisch-josephinischen Zeitalter. Sittliche Bildung und Ausgestaltung der Morallehre zum selbständigen systematischen Fach*, St. Ottilien 1990; Jaroslav LORMAN, *Moral theology of Augustin Zippe, a moral theologian at the turn of the epoch*, in: Ivo Cerman – Rita Krueger – Susan Reynolds, *The Enlightenment in Bohemia. Religion, morality and multiculturalism*, Oxford 2011, s. 209–230; Alois KŘIŠŤAN, *Počátky pastorální teologie v českých zemích*, Praha 2004.

5 Srov. Hermann CONRAD (ed.), *Recht und Verfassung des Reichs in der Zeit Maria Theresias. Die Vorträge zum Unterricht Erzherzogs Joseph im Natur- und Völkerrecht*, Köln – Opladen 1965; Christian August BECK, *Specimen Juris publici austriaci*, Wien 1752.

6 Srov. Jindřich ŠPINAR, *Biskupská knihovna českobudějovická*, Jihočeský sborník historický 79, 2010, s. 180–220.

7 Srov. Klaus SCHATZ, *Kirchengeschichte der Neuzeit II.*, Düsseldorf³2003.

Na rozbor kontextu navazuje kapitola o zakládání budějovického biskupství 1783–1785. Ta je opět založena na původním studiu pramenů a znalosti celkového kontextu josefinské reformy, která sice oslabovala řeholní klérus (s. 165), ale posilovala diecézní církevní správu (s. 158) i farní organizaci (s. 164). Svoboda ukazuje, že rozhodovací pravomoci mělo zemské gubernium, ale odhaluje překvapivě aktivní úlohu arcibiskupa Příchovského, který žádost papeži o osamostatnění části arcidiecéze zdůvodnil nutností lepší správy (s. 140). Ve výkladu autor opravuje omyly starší historiografie.

V otázce Schaffgotschovy činnosti v novém úřadu Svoboda předkládá kontextuální prosopografii jeho spolupracovníků a kompletní seznam jeho reformních návrhů (s. 180–186), které zároveň dokládají jeho spolupráci s výše zmíněnými josefinskými biskupy. Na příkladu založení a činnosti kněžského domu a biskupského semináře (s. 188) autor ukazuje, jak pokračovala činnost absolventů generálních seminářů a jak vypadalo další vzdělávání kněží na regionální úrovni. Popisuje rovněž, jak se biskup snažil napravit škody, které v oblasti vzdělávací soustavy způsobily státní zákroky proti jezuitům a řeholním řádům. Je to velmi cenný doplněk k dosavadním znalostem o josefinské církevní reformě, v níž se autor mohl opřít o studie Ladislava Dvořáka a Tomáše Vebera.⁸ Velmi cennou částí knihy je Svobodův rozbor Schaffgotschovy činnosti v diecézi na základě jeho diaria (makuláře matriky biskupských prací v Státním oblastním archivu v Třeboni) z let 1789–1799 (s. 221–224).

S neztenčenou pečlivostí se Svoboda věnuje i druhé části Schaffgotschova episkopátu, který spadá do období církevní reakce v době panování Františka I. Sem začlenil i vlastní starší výzkumy k osobě generálního vikáře Arnošta Konstantina Růžičky. Pro dějiny budějovické diecéze i osvěcenství obecně je však nesmírně cenná Svobodova analýza Schaffgotschovy zprávy z generální vizitace roku 1811 (s. 249–259). Ukazuje totiž biskupovu osobní reflexi příčin úpadku mravů a neblahého vlivu osvěcenství. Dokládá, že i tento josefinista se v této době přiklonil k obecnějšímu obratu k apologii náboženství proti osvěcenství, podobně jako Ferdinand Kindermann, hrabě František Josef Kinský a další josefinisté. Ze závěrečného hodnocení Schaffgotschovy úvahy je zajímavý autorův postřeh, že biskup nikdy nechtěl měnit církevní uspořádání (s. 266). U zamyšlení nad jeho povahou (s. 289–296) se vnučuje otázka, zda by tyto pasáže nebyly vhodnější na místech, kde autor rozebíral odpovídající fáze Schaffgotschova života.

Svobodova monografie je pečlivou rekonstrukcí života a činnosti josefinského biskupa. Významně doplňuje naše znalosti institucí a průběhu josefinské církevní reformy na regionální úrovni. Pro zahraničí jsou cenné i komparativní pasáže o činnosti a profilu ostatních josefinských biskupů.

Ivo Cerman

8 Ladislav DVOŘÁK, *Biskupský seminář v Českých Budějovicích 1804–1905*, České Budějovice 1905; Tomáš VEBER, *Českobudějovický biskupský kněžský seminář a diecézní teologický institut v letech 1803–1850*, Historický ústav Filozofické Fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích 2003, dipl. práce; TÝŽ, *Dvě století dějin českobudějovického kněžského semináře (1803–1950)*, České Budějovice 2013.

Kniha O. Konráda a R. Kučery se zabývá kulturním fenoménem fyzického násilí a jeho proměnou v důsledku první světové války. Jde o téma, které není snadné uchopit, neboť v sobě skrývá řadu rovin, které nesouvisí pouze s historickým vnímáním společnosti, ale zahrnují rovněž právní, sociologické či psychologické aspekty dané problematiky. Proto asi nepřekvapí mé úvodní konstatování, že kniha *Cesty z apokalypsy* mnohem spíše nastiňuje nové otázky, než přináší jednoznačné odpovědi.

V kontextu české historické produkce kniha na první pohled upoutá dvěma faktory, totiž volbou geografického a časového prostoru. V naší historiografii není bohužel stále běžné, aby bylo „domácí“ dění zasazeno do širšího kontextu. České dějiny tak bývají většinou vykládány, a ve školách též vyučovány, odděleně od těch „světových“, a to přesto, že naše země bývaly po staletí součástí mnohonárodnostní říše. O. Konrád a R. Kučera se rozhodli jít cestou komparace tří území, která se po skončení Velké války stala součástí různých státních celků. Kromě „obligátních“ českých zemí zvolili centrální německojazyčné země Rakouska-Uherska (tedy tzv. „rakouské země“) a dále oblast německojazyčných jižních Tyrol, jež byla v poválečném období přičleněna k Itálii. Tento výběr zároveň reprezentuje tři rozdílné narativy, které se staly součástí poválečné „cesty z apokalypsy“ směřující k poválečné obnově.

Zatímco Československo se vezlo „na vlně“ vítězství a euforie z vlastního samostatného národního státu, zařadila se nově etablovaná Rakouská republika mezi poražené. Situace v jižních Tyrolech pak byla nejsložitější, neboť zdejší obyvatelé se sice formálně stali součástí vítězné Itálie, nicméně vnitřně prožívali více negativní emoce vyplývající jak z porážky jejich původní rakouské domoviny, tak ze státoprávní změny, kterou však vnímali spíše v roli nedobrovolných objektů než uvědoměle aktivních aktérů.

S výše uvedenou koncepcí pak souvisí i volba časového záběru práce, který je rovněž v českém kontextu nezvyklý, když překonává rok 1918 coby tradičně vnímaný mezník dvou epoch. Jedním ze záměrů práce bylo i srovnání způsobů, jakými se společnost uvedených územních celků v prvních poválečných letech vyrovnávala s důsledky vyplývajícími ze zvýšené míry fyzického násilí, které je možné sledovat již ve válečné době. Své pozorování poválečné situace autoři končí na přelomu let 1922/23, tedy v okamžiku, kdy byly podepsány tzv. Ženevské protokoly o sanaci Rakouska, v Itálii se dostali k moci Mussoliniho fašisté a v Československu byl spáchán atentát na Aloise Rašína. Tyto události jsou pro O. Konráda a R. Kučeru symbolem obratu společností od reflexe války do budoucnosti.

Kniha je rozdělena do dvou základních celků, které autoři nazvali jako „Krev v představách“ a „Krev v ulicích“. První část je zaměřena na vraždu, kterýžto násilný projev O. Konrád a R. Kučera hodnotí v celospolečenském kontextu. Nejde jim tedy ani tak o představení typů vražd či jejich motivů, ale spíše o narativy, které byly kolem vražd rozvíjeny jak v mediálním, tak v expertním světě. Za tímto účelem podali skutečně

zasvěcený a brilantní rozbor rozdílného vědeckého diskurzu uplatňovaného v jednotlivých sledovaných zemích při hodnocení otázky, kdo a proč vraždí. Oba autoři tak podnikli exkurz hluboko před začátek časového období, jemuž se ve své práci primárně věnují, aby ukázali kořeny a podstatu zmíněného odlišného přístupu soudních orgánů i právních či lékařských odborníků. V právní rovině nedošlo od roku 1852 (a fakticky od roku 1803) k žádným podstatným legislativním změnám v oblasti trestního práva (s výjimkou procesní oblasti) a na této situaci se nic nezměnilo ani po skončení první světové války. Rozbor konkrétní praxe, uplatňované v jednotlivých zemích, však přesvědčivě ukázal, že stejné normy ještě automaticky neznamenají jejich shodnou interpretaci.

Rozdílný byl již samotný průběh vyšetřování trestného činu vraždy. Do odlehlejších venkovských prostředí se metody a postupy běžně aplikované v městských centrech vůbec nedostaly a podobná byla situace i v oblasti využívání lékařských expertíz při soudních jednáních. Tyto problémy se projevovaly nejvýrazněji v Tyrolech, kde se situace ještě zkomplikovala po skončení války. Italská správa totiž nebyla schopná zajistit vyšetření německy mluvících pachatelů adekvátně jazykově vybavenými odborníky. Dříve využívané innsbrucké expertní zázemí by znamenalo transport pachatele na území cizího státu, což bylo nemyslitelné.

Konrád a Kučera však odkrývají ještě další, mnohem podstatnější rozměr odlišnosti ve vnímání trestného činu vraždy. Ukazují totiž, že zatímco v centrálních alpských zemích se od druhé poloviny 19. století stále více prosazovala „medikalizace vraždy“, v českých zemích přetrvával důraz na sociokulturní kontext trestného činu. Zvláště ve vídeňském prostředí nacházela ohlas teorie degenerace, která hledala příčinu spáchaného činu v osobnosti zločince, především tedy v jeho duševních poruchách. Dle Konráda a Kučery vedl takový postup ve svém důsledku často k tomu, že pachatelé nebyli shledáni příčetnými, a tudíž nebyli odsouzeni. České soudy naproti tomu měly klást důraz na vnější aspekty zločinu, jehož příčiny tak hledaly spíše v tíživých sociálních podmínkách, kterým byli pachatelé vystavováni.

Autoři zároveň ukazují i postupnou proměnu narativu rozvíjeného kolem spáchaných vražd v souvislosti s tím, jak se měnilo prostředí a společnost, která vraždy hodnotila. Zajímavé je zjištění, že mediální obraz vraždy se pro stát stával vhodnou platformou, jak v průběhu světové války působit na loajalitu občanů a zároveň v této složité době ovlivňovat veřejné mínění. Autoři si všímají i rozdílných akcentů, které se při líčení okolností vražd objevují u různě orientovaného tisku (levicový, pravicový, katolicko-konzervativní). Je škoda, že se v tomto kontextu více nevěnovali i případným rozdílům, jež vyplývají z odlišného národnostního založení jednotlivých novin (české versus německé, ale především italské versus německé, neboť předložený tyrolský narativ je konstruován výhradně na analýze jazykově německého tisku).

Ve druhé části knihy se Konrád a Kučera zaměřují na projevy kolektivního násilí. V pojetí autorů poskytuje analýza těchto projevů pohled na společnost „zdola“. Na rozdíl od vražd, které se z hlediska způsobů provedení ve sledovaném období zásadně neměnily, doznalo kolektivní násilí podstatných změn. Forma válečných protestů v ulicích představovala pro habsburskou monarchii nový fenomén, s nímž se dosud

nemusela potýkat. Autoři ukazují, že podstatou tohoto typu násilí nemusela být nutně agrese a brutalita, neboť jeho účelem byla mnohem spíše demonstrace názoru a vyjádření nespokojenosti s panujícím řádem. I v tomto případě použitý komparativní přístup odhalil významné rozdíly mezi jednotlivými zkoumanými zeměmi, které se ještě více zdůraznily v poválečné situaci, kdy bylo možno pozorovat nacionalizaci a politizaci kolektivního protestu. Násilí bylo vnímáno i jako prostředek politického boje či jako nástroj k posilování vlastní identity, a to v závislosti na narativu, jenž byl v té které zemi zdůrazňován. Zatímco Československo se obracelo ke „světlejším zítřkům“ a v násilí vidělo „pozůstatek temné habsburské minulosti“, vnímala Rakouská republika násilné projevy jako symptom krize, v níž se nacházela poválečná společnost. V jihoštyrské provincii se pak násilí stalo součástí národnostního konfliktu, který odrážel složitost nového státního uspořádání.

Domnívám se, že nejcenějším na knize *Cesty z apokalypsy* je poznání, že jakékoli společenské projevy – násilí nevyjímaje – je třeba analyzovat v kontextu doby a prostředí, do něhož směřovaly. Zdánlivě stejné činy tak mohou být ve svém důsledku interpretovány naprosto rozdílně. Nejpersvědčivěji je to ukázáno na rozboru poválečných projevů kolektivních nepokojů na území nově vzniklého Československa, kde řada lidí získala přesvědčení, že nová republika s sebou přináší i nový řád a staré normy již není třeba respektovat. Objevuje se tu tak nová forma násilí, kdy jeho aktéři nevnímají své projevy jako „zlo“, ale cítí se být naopak k páchání násilí morálně oprávněni jako zástupci nové moci.

Jestliže silnou stránkou knihy O. Konráda a R. Kučery je detailní popsání toho, jakou stopu různě projevované násilí zanechalo v různě orientované společnosti, pak v tomto líčení naopak postrádám i jakousi odvrácenou stranu tohoto příběhu, totiž zachycení přístupu orgánů státní (a soudní) moci. Autoři nás seznamují s celou řadou konkrétních násilných činů – a to jak z oblasti vražd, tak kolektivního násilí. Bohužel se však nedozvídáme, jak tyto případy dopadly, tedy jaký konkrétní trest následoval. Domnívám se, že analýza případné proměny ve způsobech potrestání pachatelů (nebo naopak v jejich osvobození) je velmi důležitou charakteristikou dokreslující celkovou proměnu zde zkoumaného diskurzu. Právě prostřednictvím trestu zaujímala exekutiva postoj ke konkrétním projevům násilí a tento svůj postoj zároveň sdělovala společnosti, jejíž mínění tak ovlivňovala. Zároveň však tato interakce bývala obousměrná – na soudní výroky mohlo působit právě i veřejné mínění, které tak mohlo zpětně ovlivnit i výši trestu.

Lze očekávat, že složitá válečná situace, kdy státní moc sahala k mimořádným opatřením typu stanného práva, mohla velmi podstatně zasáhnout do dosavadní soudní praxe. Za obzvláště důležitou pak považuji analýzu reakce státních orgánů v situacích, kdy čelily kolektivním násilnostem a kdy se jim pod tlakem ulice nedařilo zjednat pořádek přímo na místě. Důležitý byl pak i postoj státu k popsanému „uniformovanému násilí“, k němuž se ve vypjaté poválečné situaci jeho aktéři cítili být oprávněni. Nicméně takový názor by dle mého názoru musel vyplynout z přístupu státních orgánů, které by tyto projevy ponechávaly bez povšimnutí nebo přímo bez potrestání (viz kapitola Divoký východ). Zda tomu však skutečně takto bylo, se bohužel z knihy O. Konráda a R. Kučery nedozvíme.

V tomto kontextu bych považovala za potřebné věnovat pozornost i proměnám, k nimž od druhé poloviny 19. století došlo u odborné právní veřejnosti. I když, jak bylo

uvedeno výše, žádné změny v kodifikaci trestního práva nenastaly (nejvýrazněji se kontinuita s trestním zákoníkem z roku 1803 projevila v samotném Rakousku, kde byl nový kodex trestního práva přijat až v roce 1974!), přeci jen došlo k určitým proměnám v právních názorech, ostatně podobně jako u autory reflektovaného pronikání odborníků do soudního řízení. Bylo by zajímavé sledovat, jak dalece se v oněch třech sledovaných zemích odlišovaly poválečné právní debaty v kontextu autory popsaných tří rozdílných narativů, v nichž se odrazily výsledky a dopady první světové války. Jestliže si Konrád a Kučera stanovili jako mezník pro zkoumání situace v českých zemích atentát na Aloise Rašína, bylo by určitě užitečné přiblížit i debatu kolem přípravy Zákona na ochranu republiky, jenž platil v letech 1923–1948. I když pro hladké prosazení zákona bylo využito právě situace vzniklé kolem atentátu na ministra financí, jeho text vznikl již dříve a byl bezpochyby bezprostřední reakcí na poválečnou situaci.

Účelem výše uvedených poznámek však není zpochybnit kvality monografie O. Konráda a R. Kučery. Jsou spíše dokladem toho, jak obtížné je uchopit mezioborové téma a komplexně zpracovat všechny jeho aspekty. Kniha *Cesty z apokalypsy* ukazuje, že je možné vystoupit ze zajetých kolejí, v nichž se historici velmi rádi pohybují při zpracovávání svých témat. Zároveň však naznačuje, že by bylo možné udělat ještě další, možná radikálnější krok, a pustit se do výzkumů, v nichž by spojili své síly představitelé různých oborů a kompetencí. Bylo by to jistě ku prospěchu věci.

Alice Velková

Ludvík KREJČÍ

Já se generálem nenarodil. Z písemností hlavního velitele čs. armády nejen o roce 1938

Praha, Codyprint 2018, 289 s., ISBN 978-80-903892-5-0.

Laickému i zasvěcenému publiku byla v uplynulém roce představena řada knižních titulů, jež současně revidují, zpřesňují i bilancují první století česko-slovenských novodobých dějin.¹ Zejména pak ony „zlomové okamžiky“ vstupující na scénu veřejného zájmu v časech významných výročí. Kniha uvedená v záhlaví této recenze mezi takové počiny právem náleží, byť se nejedná o vědeckou monografii ani o souhrnnou syntézu. Přináší totiž autentický, zúčastněný pohled muže, kterému byla přisouzena role vpravdě historická.

S postavou armádního generála Ludvíka Krejčího (1890–1972) jsme se na úrovni odborné literární produkce mohli setkávat především v pracích reflektujících vývoj čsl. branné moci, kterou reprezentoval ve funkci náčelníka Hlavního štábu v letech

1 Namátkou uvádím: Jindřich DEJMEK a kol., *Československo: dějiny státu*, Praha 2018; Dagmar HÁJKOVÁ – Pavel HORÁK (eds.), *Republika Československá 1918–1939*, Praha 2018; Jakub RÁKOSNÍK – Matěj SPURNÝ – Jiří ŠTAIF, *Milníky moderních českých dějin: krize konsenzu a legitimacy v letech 1848–1989*, Praha 2018; Jan RYCHLÍK, *1918: rozpad Rakouska-Uherska a vznik Československa*, Praha 2018.

1933–1939: jeho biogram nalezneme ve výběrových encyklopedických slovnících² i ve sdílnějších životopisných sondách.³ Jen v omezené míře se však čtenářská obec mohla doposud obeznámit s materiály z Krejčího rozsáhlé osobní pozůstalosti. Impulz k jejich soubornému zpřístupnění a tím i plnohodnotnému badatelskému využití vzešel dílem od Krejčího dědiců. Jeho starší dcera, Marie Žižková – Krejčí, důsledně „vytěžila“ rodinný archiv, posléze sepsala emotivní předmluvu (s. 7–8) i závěrečný dovětek knihy (s. 194–196). Ediční práci svěřila historiku Pavlu Šrámkovi, jenž se již dříve – samostatně či v autorském kolektivu – podílel na projektech, připomínajících úlohu a význam Ludvíka Krejčího v kontextu naší nedávné minulosti.⁴ Grafická podoba publikace vznikla v nakladatelství Radana Láška, soustavného popularizátora vojenské historie.⁵

Vlastnímu obsahu předchází nezbytná ediční vsuvka (s. 9–10) uvozující metodická zdůvodnění výběru textů, mezi kterými převládají dokumenty závažného dějinného charakteru. Odpovědnost, s níž bylo přistupováno ke Krejčího dochované písemné agendě (vedl ji od roku 1939 až do své smrti) se odráží i v následném edičním zpracování. Veškeré spisy prošly jazykovou a věcnou kontrolou, editoři sjednotili pravopis podle současných pravidel a tam, kde to považovali za patřičné, připojili vysvětlující komentář v poznámkách pod čarou. Strukturu publikace vytváří pět hlavních částí, řazených chronologicky a vycházejících z povahy pramenů: vzpomínkové texty, vyjádření pro historiky a novináře, záznamy o událostech, dopisy a dokumenty z roku 1938. V úvodu každého oddílu je čtenář seznámen s okolnostmi zrodu jednotlivých písemností.

„Vzpomínkové texty“ (s. 11–58) sestávají z fragmentu paměti Ludvíka Krejčího, na kterých začal pracovat v roce 1967; zůstaly však bohužel nedokončené. Krejčí v nich stručně zaznamenal své vojenské začátky, polní službu v c. a k. armádě na jihovýchodních

- 2 Jiří FIDLER a kol., *Československá generalita. Biografie. Armádní generálové 1918–1938*, Praha 1995, s. 33–35; Jiří FIDLER – Václav SLUKA, *Encyklopedie branné moci Republiky československé 1920–1938*, Praha 2006, s. 348; Alex MASKALÍK, *Elita armády: Československá vojenská generalita 1918–1992*, Banská Bystrica 2012, s. 342.
- 3 Jiří FIDLER, *Generálové legionáři*, Brno 1999, s. 153–166; TÝŽ, *Na čele armády. Náčelníci blavního štábu branné moci 1919–1939*, Praha 2005, s. 50–57; Eduard STEHLÍK – Karel ČERNÝ – Antonín SEĎA, *Legionáři s lipovou ratolestí III, Žďár nad Sázavou 2015*, s. 32–45. Z prací, které se zevrubněji dotýkají životních osudů Ludvíka Krejčího po roce 1948, připomínám: Jan KALOUS, *Generál Ludvík Krejčí – analýza akce GENERÁL*, Od svobody k nesvobodě 1945–1956, Praha 2011, s. 129–137.
- 4 Pavel ŠRÁMEK – Martin RÁBOŇ (eds.), *Armádní generál Ludvík Krejčí v dokumentech a fotografiích: vydáno při příležitosti výstavy k 110. výročí narození*, Brno 2000; Pavel ŠRÁMEK, *Výstava opevnění ve vzpomínkách generála Ludvíka Krejčího a plukovníka Josefa Fetky*, Fortsborník, č. 7, Brno 2000, s. 21–24; TÝŽ, *Ve stínu Mnichova. Z historie československé armády 1932–1939*, Praha 2008, s. 135–136; TÝŽ, *Září 1938 ve svědectvích armádních špiček*, in: Josef Tomeš – Richard Vašek, *Mnichov ve vzpomínkách pamětníků*, Praha 2012, s. 73–102.
- 5 Radan LÁŠEK, *Jednotka určení SOS*, 3 svazky, Praha 2006–2008; TÝŽ, *Velitelé praporů SOS*, Praha 2009; TÝŽ, *Československá generalita: generálové Fassati, Fiala, Gajda, Husák, Lášek, Matoušek, Rytíř, Syrový a Šidlik slovem a obrazem*, Praha 2013; TÝŽ, *Krkonoše v roce 1938: armáda a opevnění*, Praha 2015; TÝŽ, *Ztracené varty: strážci šumavské hranice 1938*, Praha 2018.

frontách Velké války, zajištění i kariéru důstojníka čsl. legií v Rusku, kde na sklonku roku 1918 dosáhl postu velitele 2. střelecké divize. Podrobněji stačil vylíčit jen krátkou etapu před a po svém jmenování do úřadu náčelníka Hlavního štábu branné moci v listopadu 1933. Součástí souboru Krejčího vzpomínek jsou jeho životní osudy za nacistické okupace, kdy se neúspěšně pokoušel o odchod do exilu, zvažoval kontakt s domácím odbojem, neunikl zatčení a věznění. Krejčí zachytil rovněž období po roce 1948, ve kterém byl vystaven politické perzekuci, degradován a zbaven vojenského důchodového zaopatření i nemocenské péče.

„Vyjádření pro historiky a novináře“ (s. 59–102) jsou výrazem pozornosti médií, kterou Krejčí pociťoval v šedesátých letech minulého století. Jedná se o jeho původní, nezkrácené odpovědi na dotazy poskytnuté vědeckým pracovníkům Ústavu dějin KSČ a redaktorům odborných periodik, směřované především ke klíčovému roku 1938. Krejčí v těchto svých reakcích zpětně zhodnotil stav a připravenost předmnichovské armády, průběh květnové a zářijové mobilizace, obrannou strategii, nastínil i početní a technické parametry protivníka.

„Záznamy o událostech“ (s. 103–130) představují souhrn Krejčího textů, v nichž na konkrétní dějinné momenty nahlížel zrakem přímého aktéra. Obsahují např. pojednání o bitvě čsl. legionářů u Bachmače, zápis z audience u prezidenta Edvarda Beneše v červnu 1945 nebo svědectví před Národním soudem z procesu se zástupci bývalé protektorátní vlády, o dění z podzimu 1938 a předjaří 1939, kdy byl na nátlak německé diplomacie nucen odejít z aktivní vojenské služby.

„Dopisy“ (s. 131–174) tvoří výběr z Krejčího úřední i soukromé korespondence z let 1945–1970; výjimkou je přepis, vyžádaný SS-Obergruppenführerem K. H. Frankem v srpnu 1943, ve kterém Krejčí zrekapituloval okolnosti přijetí mnichovského diktátu. V listech z prvních poválečných let, adresovaných mj. i oficiálním státním orgánům, Krejčí popsal nesnáze, které prožíval po březnové anexi českých zemí. S žádostí o opětovné zařazení do čsl. armády uspěl pouze formálně a již v únoru 1947 byl penzionován. Později se Krejčí písemně ohrazoval proti příkořím, jež jeho rodinu zasáhla v padesátých letech.

„Dokumenty z roku 1938“ (s. 175–193) jsou určující pro pochopení závažnosti mezinárodní situace a narůstajícího ohrožení Československa v předvečer „konference čtyř“ v Mnichově. Memoranda Nejvyšší radě obrany státu, směrnice velitelům armád, telegramy a dálnopisy politickému vedení demonstrují Krejčího úsilí zajistit vojenskou bezpečnost země. V památném rozkazu z 30. září již „jen“ tlumočil rozhodnutí vlády postoupit pohraniční oblasti sousední „třetí říši“.

Nelze opomenout obsáhlé „Přílohy“ (s. 197–289) zahrnující např. soupis udělených vyznamenání (z nich čestné místo zaujímá Řád Bílého lva, propůjčený Ludvíku Krejčímu in memoriam v roce 2017), Krejčího bibliografii nebo vzpomínku jeho neteře Růženy Bártové. Vše uzavírá celek unikátních fotografických reprodukcí – snímků vojenské i rodinné provenience, jejichž výpovědní hodnotu zdůrazňují detailní legendy z pera Radana Láška.

Jak vyplývá z uvedeného přehledu, kniha je ukázkou příkladně utříděné edice historických dokumentů. Předložené materiály dávají čtenáři hlouběji nahlédnout do

života, myšlenek i morálních schémat výrazné vojenské osobnosti, která dlouhá desetiletí strádala pod nánosem ideologických přívlastků a jednostranného výkladu. Ludvík Krejčí byl pevně přesvědčen, a jeho pozůstalost je tímto úsudkem takřka prodchnuta, že jednal vždy podle svého svědomí ve prospěch československého státu. Je to přesvědčení stěží zpochybnitelné. Především s jeho jménem je dnes spojována komplexní reorganizace čsl. branné moci ve druhé polovině třicátých let: prosazení dvouleté prezenční služby, navýšení vojenského rozpočtu, výstavba stálého opevnění, revize operačních plánů aj. Jako hlavní velitel mobilizované armády patřil k odhodlaným zastáncům a architektům obrany proti uchvatitelské agresi nacistického Německa. V souladu s demokratickými principy byl ale povinen uposlechnout hlasy politických činitelů, zachovat loajalitu vládě a prezidentu republiky. Těto povinnosti dbal a nezřekl se jí ani posledního zářijového dne roku 1938.

Krejčího „literární“ projevy byly motivovány snahou přispět k objasnění historicko-geopolitických souvislostí a okolností vedoucích k „mnichovskému soumraku“. Jakož i k ozřejmění osobních stanovisek a úvah, nakolik se k nim cítil být oprávněný. Cenné jsou jeho postřehy o taktických partiích velmocí, rozehraných na meziválečné šachovnici – postřehy doprovázené trpkostí a zklamáním z nenaplněných pocitů důvěry a pramalé vůle západní mocnosti dostat svým závazkům vůči středoevropskému spojení. Opakovaně vyvracel účelové interpretace a snímal ze sebe nálepku kapitulantství. Činil tak bezprostředně po květnovém osvobození, znovu pak v letech šedesátých, kdy se mu dostalo mediální publicity i nabídek spolupráce od vědeckých institucí. Zanedlouho, pod vahou další mocenské agrese, však opět na řadu let upadl v nemilost. Rehabilitován byl až po roce 1989.

Prameny osobní povahy bývají považovány za „klasické nástroje“ subjektivního vnímání minulosti. Proto se domnívám, že by recenzovaný titul bylo obohatilo kritické posouzení Krejčího textů, které Pavel Šrámek uplatnil v předešlých dílčích studiích.⁶ Jsou to právě ego-dokumenty, jež z vlastní podstaty – ať už vědomé či neúmyslné (sebe)stylizace svých tvůrců – vybízejí k fundovanému rozboru. Editor by tím jistě přispěl k působivější čtenářské recepci publikace. Tato připomínka ovšem nikterak nepochybnuje zdařilý výsledný dojem, úroveň ediční práce ani historickou hodnotu pramenného materiálu, skýtajícího nové badatelské výzvy. Kupř. v podobě ucelené biografie „znovunalezeného“ armádního generála, která stále čeká na odborné zpracování.

Zdeněk Beroun

6 Blíže analyzoval např. výpověď Ludvíka Krejčího před Národním soudem z roku 1947. P. ŠRÁMEK, *Září 1938 ve svědectvích armádních špiček*, s. 76–78.

Miroslav PALÁRIK – Alena MIKULÁŠOVÁ – Martin HETÉNYI – Róbert ARPÁŠ
The City and Region Against the Backdrop of Totalitarianism. Images from the Life in the Slovak Republic (1939–1945)

(= Studies in Politics, Security and Society, Bd. 17)

Berlin, Peter Lang 2018, 280 s., ISBN 978-3-631-74581-6.

Slovenský štát, na čele ktorého stál katolícky kňaz Jozef Tiso, a ktorý zároveň kolaboroval s nacistickým Nemeckom, sa teší bádateľskému záujmu aj na poli zahraničnej historiografie. Štvorica autorov z katedry histórie z Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre si v rámci publikácie „Mesto a región medzi kulisami totality“ vytýčila za cieľ priblížiť českému čitateľovi fungovanie ľudáckeho režimu na lokálnej úrovni, a popísať dopad jeho nariadení na každodenný život obyvateľstva v nitrianskom regióne, ktorý sa v dôsledku Viedenskej arbitráže v novembri 1938, a následnom posune česko-slovensko-maďarskej štátnej hranice smerom na sever, stal pohraničným územím. Kultúrnym a spoločenským centrom uvedeného regiónu bolo mesto Nitra, ktoré zároveň zohrávalo významné miesto aj v rétorike ľudáckeho režimu.

Kniha je členená do štyroch hlavných kapitol. Keďže mieri na zahraničné publikum, ktoré možno dôkladne nepozná obdobie slovenských dejín v rokoch 1939–1945, prvá kapitola zoznamuje čitateľa s politickými dejinami slovenského štátu, okolnosťami jeho vzniku, s charakterom a vývojom ľudáckeho režimu, so spôsobom nehumánneho riešenia tzv. židovskej otázky, protifašistickom odboji, okolnostiach zániku štátu a pod. Zvyšné kapitoly popisujú každodennosť v nitrianskom regióne počas slovenského štátu. Kým prvá kapitola má prevažne kompilačný charakter, zvyšné tri časti knihy sú postavené na dôkladnom a rozsiahlom výskume archívnych materiálov a dobovej tlače, prevažne lokálneho pôvodu.

Druhá kapitola monografie sa zamerala na nitriansky región ako na pohraničné územie, priameho suseda horthyovského Maďarska, a zároveň ako na oblasť so zmiešanými slovensko-maďarskými obcami, kde dochádzalo k národnostným konfliktom. Autori v tejto časti monografie približujú „každodenné fungovanie“ slovensko-maďarských vzťahov, represívne akcie voči slovenskej menšine na maďarskej strane štátnej hranice, a voči maďarskej menšine na území slovenského štátu, resp. v tomto prípade nitrianskeho regiónu. Ďalej popisujú dopad utečeneckej situácie na skúmaný región, ktorý musel riešiť nápor prisťahovalcov, reorganizáciu samosprávy na regionálnej úrovni, prepájanie župného a stranického aparátu, či oslobodzovanie regiónu na sklonku vojny. Autori došli k záveru, že „*I keď diskriminačné opatrenia na lokálnej úrovni do značnej miery kopírovali celoštátne normy, iniciatíva miestnych predstaviteľov nitrianskeho regiónu bola mnohokrát výraznejšia ako v Bratislave, a to aj vzhľadom na to, že aktivity voči minoritám v nemilosti v určitých obdobiach vyplňali podstatnú časť ich práce, keďže v Nitrianskej župe žilo značné množstvo židovského i rómskeho obyvateľstva a pred vynúteným odchodom aj českí spoluobčania*“ (s. 130).

V tretej kapitole sa autori venovali premenám názvov nitrianskych ulíc, štátnej a sakrálnej symboliky, sviatkov a osláv, a ukazujú, ako sa ľudácky režim rozchádzal s československou tradíciou a nahrádzal ju novou (k čomu dochádzalo už po vyhlásení

slovenskej autonómie, a teda ešte počas existencie Česko-Slovenska). Na príklade mesta Nitry autori približujú, ako nahradili názvy ulíc a námestí po osobnostiach spojených s Československom, prominentných židovských mecenášoch, či medzivojnových starostoch, pomenovania podľa osôb politicky, a národne „spolahlivých“, a spojených s „bojom za samostatnosť slovenského národa“ (s. 141).

Zaujímavý je prípad sakrálnej symboliky (kap. 3.3.). Autori uvádzajú snahu režimu o rozchod aj s uhorskou tradíciou, z ktorej pritom vyrástol aj slovenský katolicizmus, čo ukazujú na niekoľkých príkladoch. Došlo k neutralizovaniu korún sôch uhorských svätých Štefana, Ladislava a Imricha na podstavci morového stĺpu, či k premaľovaniu obrazu sv. Štefana umiestneného na hlavnom oltári v kostolíku v Párovciach tak, aby neobsahoval symboly uhorského kráľovstva. Pokus o odstránenie fresky znázorňujúcej sv. Štefana držiaceho v rukách červený vankúš so symbolmi uhorského kráľovstva, svätoštefanskú korunu a žezlo, nachádzajúcej sa v nitrianskej katedrále, však už úspešný nebol, pretože sa proti tomu postavil biskupský úrad. Veľkomoravská a cyrilo-metodská tradícia, ktorá mala túto uhorsko-kresťanskú tradíciu nahradiť, bola v prípade Nitry obzvlášť zvýrazňovaná, nakoľko dejiny Veľkej Moravy sú s touto oblasťou priamo spojené. Na ruinách milénárneho stĺpu na vrchu Zobor mal byť postavený nový pomník, pričom autori monografie spomínajú niekoľko návrhov na novú dominantu Nitry, avšak ani jeden z nich (slovenský dvojkríž, Pribinov pomník, či socha Svätopluka) napokon realizovaný nebol. Ďalej autori popisujú rôzne reakcie obyvateľstva na odstraňovanie sôch svätých, ktoré boli podporné len zriedka.

Štvrtá kapitola mapuje kultúrnu oblasť, možnosti trávenie voľného času Nitranov, a osudy nitrianskych knižníc, kín, divadiel a múzejníctva. Autori popisujú arizáciu nitrianskych kníhtlačiarň, či snahu režimu o revíziu knižničného fondu, z ktorého boli odstránené knihy s pozitívnym postojom k Československu, nerešpektujúce kresťanský svetonázor, či diela českých a ľavicových autorov. Autori ukazujú, že prehodnocovanie kníh v praxi vôbec nebolo jednoduché, a snaha preveriť všetky knihy sa ukázala ako náročná. Spreádzalo ho množstvo nejasných nariadení, presúvanie kompetencií na viaceré orgány, ktoré mali na kontroly rozličné pohľady, a revízia napokon nebola dotiahnutá do konca (s. 233).

Zaujímavá je problematika nitrianskych kín, ktorých počiatky sú spojené so židovskou rodinou Starkovcov. Tá síce v dôsledku protizidovských opatrení o svoju licenciu v kine Palace aj Tatra prišla, no Starkovci sa stali následne námestníkmi oboch kín, a v podstate obe kiná naďalej riadili. „Štátny policajný úrad v Nitre sa napriek konštatovaniu, že v prípade Júliusa Starka ide o prekrsteného Žida, ktorý *„neprejavuje nijakú zvláštnu náklonnosť k Slovenskému štátu a udržiava styky so spoločnosťou prevažne maďarsky zmýšľajúcou,*“ vyjadril, že nemá námietky proti tomu, aby vykonával funkciu námestníka v kine (s. 184–186).

Autori sa venujú aj pôsobeniu nitrianskeho divadelného súboru pod vedením Fraňa Devinského. Súbor sa rozrastal (v roku 1943 mal 70 členov) a dokonca zamestnával aj obyvateľov neslovenskej národnosti. Ďalej autori popisujú repertoár premietaných filmov, v ktorom dominoval nemecký propagandistický film, oslavujúci úspechy nemeckej armády a antisemitská tematika, ale aj repertoár divadelných hier, kde prevládali hry s historickou tematikou, oslavujúce ľudácky režim, či propagandisticky namierené proti Čechom a Židom.

Ďalej autori mapujú aj realizáciu protizhídovských nariadení obmedzujúcich Židom prístup do krčiem a kaviarní. V Nitre ponechali úradníci toto rozhodnutie na samotných majiteľoch prevádzok, hoci niektorí majitelia požadovali striktné oddelenie podnikov na árijské a zmiešané (s. 224). Autori takisto zachytávajú snahu orgánov obmedziť šuškanú propagandu a kritické hlasy na adresu režimu úplným zatvorením krčiem a hostincov v nedeľu a vo sviatok pod zámienkou ochrany mravnosti mládeže, ktoré sa napokon nerealizovalo. „Predstavitelia miestneho žandárstva však neodporúčali HG zaviesť toto opatrenie, nakoľko popoludňajšie posedenia spojené s popíjaním v krčmách boli vžitú najmä u starších obyvateľov, čo by vyvolalo ich zvýšený odpor“ (s. 224–225).

Kniha má zopár nedostatkov, ktoré by bolo potrebné viac rozviesť a vysvetliť. Za najvážnejší problém považujem terminologické neukotvenie pojmu totality, ktorý autori monografie aplikujú na ľudácky režim. Hoci v úvode knihy konštatujú, že „otázka totality vyvoláva záujem nielen u historikov, ale i filozofov, sociológov, politológov, etnológov a vedcov z ďalších disciplín“ a že „spôsoby jej formovania, uchopenia moci, fungovania i stratégie prežívania sú predmetom skúmania mnohých autorov“ (s. 9), a sú si teda vedomí mnohoznačnosti tohto termínu, nevysvetľujú, ako uchopujú tento pojem v monografii oni sami. Prikláňajú sa k uchopeniu totalitarizmu ako ho chápe Hannah Arendt, Raymond Aron alebo Karl Popper, ktorých autori monografie iba menujú v poznámke pod čiarou ako troch z mnohých teoretikov totalitarizmu (pričom všetci traja pristupujú k totalitarizmu inak)? Z tohto dôvodu nie je jasné, čo si má čitateľ predstaviť pod pojmmi ako „totalitné metódy“, „totalitná moc“, „totalitné prvky ľudáckeho režimu“, (vzťahujú autori pojem „totalitný“ na celý režim alebo len na niektoré jeho atribúty?), „totalitarizujúce postavenie strany“, „totalitarizácia verejného života“, či „prejavy totality“. Takisto autori nevysvetlili, prečo vo svojom výskume zvolili práve teóriu totalitarizmu, predstavujúcu iba jednu z možných teoretických nástrojov na skúmanie nedemokratických režimov, a klasifikovania ľudáckeho režimu ako „totalitného“, od čoho sa v súčasnej európskej aj domácej historiografii skôr upúšťa, a bádatelia hľadajú funkčnejší teoretický nástroj, a zároveň presnejšie označenie pre pomenovanie režimu slovenského štátu.¹

Rozsiahly prehľad publikácií v úvode knihy by bol pre zahraničného čitateľa prínosnejší, ak by autori monografie aspoň stručne načrtli základné tézy doterajšieho výskumu k dejinám slovenského štátu, a neobmedzili sa iba na vymenovanie jednotlivých autorov a ich publikácií.

Na niektorých miestach monografie sa nachádza zopár nie úplne šťastne zvolených formulácií, ktoré vyznievajú zavádzajúco. Napr. v úvodnom úseku prvej kapitoly, kde sa autori snažia poukázať na to, že slovenský nacionalizmus sa formoval a vymedzoval voči

1 Pozri napr. Miloslav SZABÓ, *Klérofašizmus? Katolicizmus a radikálna pravica v stredoeurópskom kontexte*, Historický časopis 65, 2017, č. 4, s. 675–687. Anton Hruboň konštatuje, že súčasná historiografia skôr používa na označenie ľudáckeho režimu pojem „nedemokratický“ alebo „autoritársky“. Anton HRUBOŇ, *Slovenský národný socializmus v koncepciách Štefana Polakoviča a Stanislava Mečiara (Dva návrhy posalzburského smerovania prvej Slovenskej republiky)*; Anton HRUBOŇ – Juraj LEPIŠ – Zuzana TOKÁROVÁ, *Slovensko v rokoch neslobody 1938–1989, II. Osobnosti známe – neznáme*, Bratislava 2014, s. 20–34.

maďarskému a českému nacionalizmu uvádzajú: „*Slováci sa vymanili z mnohonárodnostného Uhorska*“ (s. 21), „*napriek tomu, že v medzivojnovnej Československej republike bola zákonne popieraná národnostná osobitosť Slovákov (paradoxne rovnako ako v bývalom Uhorsku), ako čiastke štátneho národa im československý štát umožnil nebývalý kultúrny, spoločenský, hospodársky a politický vzostup*“ (s. 21). V závere kapitoly zasa autori tvrdia, že na sklonku vojny sa „*Slovensko zbavilo ľudáckeho totalitného režimu a stalo sa opäť súčasťou obnoveného demokratického československého štátu*“ (s. 77). Na začiatku záveru celej monografie nájdeme tvrdenie: „*Totalitná moc implantovaná v niektorých európskych krajinách prekročila hranice týchto štátov, našla si svojich priaznivcov a pomaly rozbíjala posledné zvyšky politickej plurality naprieč Európou*“ (s. 229). Uvedené formulácie vyznievajú, akoby autori monografie štylizovali „slovenský národ“ do pozície dejinného trpiteľa, ktorý bol najskôr utláčaný maďarským nacionalizmom, následne českým nacionalizmom, a potom obeťou nemeckého nacizmu. Akoby autori monografie chápali „ľudácky totalitný režim“ na Slovensku ako nechcený, ktorý „spadol“ do slovenského prostredia zhora (z nacistického Nemecka), a ktorého sa „slovenský národ“ (ako nechceného) koncom vojny konečne zbavil. Takáto formulácia zaväta nielen prehliadaním faktu, že režim slovenského štátu vychádzal a staval aj na vlastných ideových zdrojoch, ale aj podporou „mýtu obeť slovenského národa,“ čo určite nebolo cieľným zámerom autorov monografie.

Viac vysvetliť by bolo treba aj niektoré zo základných súvislostí o slovenskom štáte v prvej kapitole monografie. Zahraničný čitateľ sa napr. nedozvie, prečo historiografia používa kategorizáciu „konzervatívci“ a „radikáli“, čo bol slovenský národný socializmus, že jeho princípy boli súčasťou oficiálnej propagandy iba tri roky, a ani to, ako sa princípy slovenského národného socializmu líšili od toho nemeckého.

Kniha je mimoriadne čitateľsky pútavo napísaná, čo však občas narúša opakovanie niektorých informácií. Napr. premeny názvy ulíc a reorganizácia regionálnej samosprávy je súčasťou druhej aj tretej kapitoly.

Napriek uvedeným výhradám je kniha prínosom k dejinám slovenského štátu, pretože na precíznom výskume archívnych materiálov a dobovej tlače popisuje konkrétne situácie, kedy nariadenia na regionálnej úrovni kopírujú nariadenia na centrálnej úrovni, ďalej prípady, kedy sú tieto nariadenia ešte viac umocnené agilnými predstaviteľmi regionálnej samosprávy, a zároveň ukazuje situácie, kedy sa centrálna nariadenia na regionálnej úrovni dostali do praxe iba sčasti alebo vôbec. Kniha tak ukazuje zahraničnému čitateľovi na lokálnej úrovni fungovanie (a niekedy aj nefungovanie) ľudáckeho režimu, a každodennosť v slovenskom štáte, ktorý dobová propaganda označovala za vzorový satelit nacistického Nemecka.

Michaela Lenčesová

Jiří PADEVĚT

Průvodce stalinistickou Prahou 1948–1956. Místa – události – lidé

(= Průvodce)

Praha, Academia 2018, 966 s., ISBN 978-80-200-2877-8.

V loňském roce vyšel v ediční řadě historických průvodců v nakladatelství Academia další svazek, který začíná únorovými událostmi 1948 a končí rokem 1956. Nakladatel a historik Jiří Padevět se tomuto druhu odborné literatury začal věnovat počátkem 21. století, kdy v roce 2010 vydal *Cesty s Karlem Hynkem Máchou: průvodce*. Zabýval se v něm lokalitami, které navštívil nejvýznamnější český romantický básník. U každého hesla zaznamenal historický název daného místa, jeho charakteristiku, historii a souvislost s Máchou. Tím se zapojil do širšího procesu zkoumání míst paměti, které se na okolo roku 2000 dostalo do popředí i u české historiografie.¹

Po publikaci, věnující se jednomu z nejznámějších českých básníků, se Padevět přeorientoval na dějiny 20. století, především na protektorátní a poválečnou etapu národních dějin. V roce 2013 vydal *Průvodce protektorátní Prahou: místa – události – lidé* (druhé vydání 2018), který koncipoval formou topografie ulic seřazených podle současných městských čtvrtí. Vedle klíčových mezníků, jako byly heydrichiáda či Pražské povstání, tu popsal i méně známé události a osobnosti (konspirační byty, krycí firmy německých bezpečnostních služeb, tajná porodnice).

V roce 2015 vyšel J. Padevětovi svazek *Krvavé finále: jaro 1945 v českých zemích*, kde ve formě místopisných hesel informoval o násilnostech nacistické branné moci, páchaných na civilním obyvatelstvu mimo bojové situace a mimo „oficiální“ prostory. Klíčovými sledovanými událostmi byly protipartyzánské operace, potlačena povstání, represe, násilnosti spáchané na věznicích během pochodů a transportů smrti nebo střelba do obyvatel, sledujících vojenské ústupové kolony.

O rok později následoval průvodce *Krvavé léto 1945: poválečné násilí v českých zemích*, kde se zaměřil na tzv. divoký odsun českých a moravských Němců z pohraničí. V témže roce 2016 vydal Jiří Padevět spolu s publicistou Pavlem Šmejkalem průvodce *Anthropoid*. Ten se soustředil na místa, spojená s aktivitami československého exilového výsadku, jehož příslušníci spáchali atentát na zastupujícího říšského protektora Heydricha. V roce 2017 se na trhu objevila Padevětova publikace *Tři králové: odbojová činnost*

1 V tomto rámci například vznikla mobilní aplikace Místa Paměti národa, která je interaktivním průvodcem po místech spjatých s příběhy 20. století. Z knižních výstupů jmenujme kvalitní *Tragická místa paměti: průvodce po historii jednoho regionu / Tragische Erinnerungsorte: ein Führer durch die Geschichte einer Region: 1938–1945*, které editoval Ondřej Matějka. Místům paměti na druhou světovou válku se kupříkladu věnovali Pavel MÜCKE, *Místa paměti druhé světové války, a Petr NOSÁLEK, Místa Paměti národa. Průvodce po místech spojených s událostmi 2. světové války*. Také v česko-rakouském časopise *Prague Papers on the History of International Relations* vyšlo několik příspěvků k „Erinnerungsorte“ v rámci spolupráce českých a německých historiků vedených profesorem Thomasem Wünschem z Universität Passau.

legendární skupiny a vysílací místa radiostanic Sparta I a Sparta II, která mapuje příslušná místa paměti zejména v Praze, Plzni, Dobřichovicích, Cerhovicích a Kladně.

Žánr průvodce opustil Jiří Padevět v roce 2017 u knihy *Dotek Anthropoidu*, ve které vylíčil přípravu, provedení atentátu na Heydricha a následné represe. Většinu textu této knihy tvoří komentované dokumenty z dobového tisku a z provenience německých bezpečnostních složek. V roce 2018 vyšel Padevětovi další průvodce *Za dráty: tábory v období 1938–1945 na území dnešní České republiky*, v němž předložil místa paměti podle současných krajů. Krátce na to publikoval knihu *Odbojová skupina bratři Mašinů*, kde se jeho zájem posunul do totalitní éry. Všechny zmíněné Padevětovy publikace jsou doplněny bohatým a velmi kvalitním obrazovým materiálem.

Průvodce stalinistickou Prahou se řadí do ediční řady, která si klade za cíl představit „tisíce lidských příběhů“. Se svými téměř tisíci strany se jedná o dosud nejobjemnější knihu této řady. Autor zvolil osvědčenou strukturu: po krátkém úvodním slovu následují kapitoly, rozdělené podle městských částí. V nich se věnuje mj. domům, palácům, ministerstvům, úřadům, školám, divadlům, kinům, výstavištím, bytům, parkům. Hlavní pozornost patří významným či zajímavým osobnostem stalinistické éry, příslušníkům třetího odboje, obětem perzekucí (mj. v rámci souzení tzv. zločinů proti republice), politickým činitelům komunistické strany, poslancům Národního shromáždění, představitelům bezpečnostních a vojenských složek, umělcům, vědcům, učitelům, sportovcům, církevním předákům, nakladatelům atd. Na přehledné úvodní mapce dané městské části jsou vyznačena čísla příslušných hesel. Jejich rozsah je různý: zahrnuje několikastránková hesla i několikařádkové krátké informace. Velmi kvalitní obrazová příloha obsahuje ukázky dokumentů, fotografie osobností, událostí, budov, knih atd.

Autor čerpal z pramenů v Národním archivu, Národním filmovém archivu, Vojenském ústředním archivu, Archivu hlavního města Prahy a Archivu bezpečnostních složek. Využil i desítky dalších zdrojů, dobových pramenů a tisku i vědeckých publikací. Jejich seznam, rozdělený na archivní prameny, literaturu a internetové zdroje, najdeme na konci publikace. Velmi precizně jsou vypracovány zdroje fotografií. Zde převažují ČTK, Národní archiv, Sbírka Národního muzea, Archiv hlavního města Prahy, Archiv Robina Brichty a Archiv autora. O autorově seriózním přístupu svědčí i to, že text doplňují kvalitní jmenný rejstřík, místní rejstřík a věcný rejstřík. Elektronická verze průvodce se bohužel nepřipravuje.

Autorovi se podařilo zachytit tíživou atmosféru doby „zmaru“, kdy se komunistická zvůle projevovala též pronásledováním lidí s odlišným politickým názorem, společnost se musela vyrovnávat s důsledky znárodnění, zavádění centrálně plánované ekonomiky, kolektivizace, emigrace, denunce, politickými procesy. Z významných představitelů třetího odboje Padevět zdůraznil roli skautské vedoucí Dagmary Skálové, která se s několika skauty připojila k připravovanému protikomunistickému povstání. U hesla věnujícího se dnešní Filozofické fakultě Univerzity Karlovy je důraz položen na perzekvované pedagogy a studenty (Miloslav Hýsek, Růžena Grebeníčková, Alexandr Kliment, Jan Patočka a sedm dalších), známé literáty (Josef Škvorecký, Milan Kundera), ale zmíněny jsou i opory nové éry (Ludvík Svoboda, Václav Husa, Oldřich Říha ad.). Velmi zajímavé jsou například

i vybrané akce, které se konaly v Obecním domě v letech 1948–1954: vedle konference Svazu československých spisovatelů je zmíněn i Pražský vzorkový veletrh, setkání vlasteneckých katolických kněží či instruktaž pro členy výměnných poboček v rámci měnové reformy. U hesla Národní divadlo je zajímavé sledovat vzrůstající počet zařazených děl ruských a sovětských autorů i výběr domácích dramatiků a hudebních skladatelů podle třídního hlediska. Za hlavní architektonické projevy stalinistické éry jsou označeny hotel International a Stalinův pomník na Letné.

Průvodce je výbornou pomůckou pro analýzu padesátých let, navíc by mohl napomoci k dalšímu vyrovnání se s tíživým dědictvím komunistické éry, neboť zmapoval mnoho nespravedlivostí, zločinů a politických „zvěrstev“. Autor v rozhovorech, věnujících se vydání průvodce upozornil i na nepřilíh intenzivní připomínání si stalinistické epochy v dnešním hlavním městě. Přimlouvá se za intenzivnější zaznamenávání vzpomínek pamětníků, dále vybudování velkého památníku druhého a třetího odboje v Ďáblickém hřbitově, jakož i zřizování informačních tabulek, které by vysvětlovaly historii konkrétních budov. Padevět též navrhl z věznice na Pankráci, nechvalně známé z doby nacistické okupace i komunistického totalitarismu, vybudovat velké muzeum totality.

František Stellner

Petr BLAŽEK (ed.)

„Kéž je to všechno ku prospěchu obce!“ Jan Patočka v dokumentech Státní bezpečnosti

Praha, Academia – OIKOYMENH 2017, 495 + xcvi s. obrazových příloh,

ISBN 978-80-200-2663-7, ISBN 978-80-7298-203-5.

Českého filosofa Jana Patočku (1. června 1907 – 13. března 1977) si širší veřejnost obvykle připomíná v souvislosti s jeho působením v pozici mluvčího Charty 77. Je proto překvapivé, že právě poslední dny a měsíce Patočkova života doposud nebyly důkladněji zmapovány. Ba co víc, mnohé události, zejména pak ty související s Patočkovou smrtí, bývají popisovány nepřesně či zavádějícím způsobem.¹ Tuto situaci by mohla napravit edice Petra Blažka, zpřístupňující soubor dokumentů, které v souvislosti s osobou Jana Patočky během šedesátých a zejména pak sedmdesátých let shromažďovala československá Státní bezpečnost, ať už v Patočkově vlastním svazku „Spoj“ či v rámci svazků jiných. Do rukou se tak čtenáři dostávají materiály, s jejichž pomocí si lze vytvořit přesnější představu jak o represích, kterým byl tehdy Patočka dlouhodobě vystaven, tak o klíčových událostech posledních měsíců a dní jeho života.

Blažkem editované prameny – celkem 155 dokumentů – pocházejí z různých útvarů StB: Jsou tu svazky operativních útvarů StB (60., 70. a 80. léta, D 1–108), svazky Správy sledování StB (70. léta, D 109–135), protokoly z výslechů, včetně rozhovoru a prohlášení J. Patočky (70. léta, D 136–144) i mimořádné zprávy StB o ohlasech na

1 Jako příklad lze zmínit nedávný výklad Jamese Menseche, z jehož popisu posledních událostí Patočkova života by člověk mohl dojít k závěru, že Patočka zemřel přímo během policejního výslechu či bezprostředně po něm, nikoliv až zhruba deset dní poté v nemocnici (srov. James MENSCH, *Patočka's Assubjective Phenomenology: Toward a New Concept of Human Rights*, Würzburg 2016, s. 11).

Patočkovu smrt a následný pohřeb (70. léta, D 145–150).² Zařazeny jsou i dokumenty z pozdějšího vyšetřování způsobu, jakým příslušníci StB vůči Patočkovi postupovali (90. léta, D 151–155). Knihu otevírá úvodní, patnáctistránková studie z pera Petra Blažka, která stručně shrnuje okolnosti, za kterých shromážděné dokumenty vznikly. Kromě archeografické poznámky, poznámkového aparátu, rejstříku a dalších náležitostí je kniha vybavena také bohatou obrazovou přílohou, jež zahrnuje například náhledy některých dokumentů, fotografie ze sledovacích akcí StB či snímky z Patočkova pohřbu.

Nejpřesnější cestou, jak k publikaci přistoupit, je poukázat na skutečnost, že kniha vyšla u příležitosti čtyřicátého výročí vzniku Charty 77. Právě událostmi, které jsou s touto československou občanskou iniciativou spojené, totiž dění zachycené v Blažkem shromážděných dokumentech vrcholí. Odkazuje k nim ostatně i titul publikace, jenž cituje Patočkovu poznámku připojenou pod podpis Charty 77 (D 46, s. 182). Není proto náhodou, že publikace byla veřejnosti představena 1. března 2017 během tiskové konference, která přesně po čtyřiceti letech připomínala Patočkovu setkání s holandským ministrem zahraniční Maxem van der Stoelem. Stejně jako tehdy se i v roce 2017 tiskové konference v témž hotelu Intercontinental zúčastnil Dick Verkijk, holandský novinář, který v roce 1977 zorganizoval setkání mezi Patočkou a Maxem van der Stoelem.³

StB však Patočku a jeho blízké sledovala již dříve. První záznam, který nám Blažek předkládá, se překvapivě netýká primárně Patočky, nýbrž jeho syna Jana, který byl roku 1960 přistižen v oboře Hvězda, jak na zeď píše nápis „I like Ike“ představující volební heslo tehdejšího amerického prezidenta Dwighta Eisenhowera.⁴ Syn Jan byl za to v posledku vyloučen ze střední školy, přičemž příslušné dokumenty se hemží poznámkami, že otec Patočka je „orientován na Západ“ a ovlivněn „idealismem“ apod. (D 1–8, s. 55–71).

První rozsáhlejší soubory dokumentů, představené v publikaci, pocházejí ze šedesátých let (srov. Úvod, s. 10n.). Patočkův osobní svazek, spis „Spoj“, pak začal být veden až od roku 1977, tedy po Patočkově podpisu Charty 77 (D 39, s. 170). Navzdory některým jeho nepřehlédnutelným aktivitám – ať už šlo o cestu na filosofickou konferenci ve Varně roku 1973 (D 12, s. 81n.) či právě angažmá v Chartě 77 – však StB Patočku až do setkání s Maxem van der Stoelem nejspíš nepovažovala za skutečně akceschopného. Po podpisu Charty 77 sice během 5. až 17. ledna následovala řada výsledků (D 136–142, s. 437–464),

2 Tyto dokumenty (D 145–150) Blažek již dříve publikoval také samostatně: Petr BLAŽEK, *Mimořádné zprávy Státní bezpečnosti o blasech na smrt a pohřeb prof. Jana Patočky*, Securitas Imperii, 2016, č. 29/2, s. 244–281.

3 K tomu viz jednak vzpomínky samotného Verkijka (Dick VERKIJK, *Od pancéřové pěsti k pancéřové vestě*, Brno 2002, s. 181n.) a jednak Verkijkem pořízený záznam rozhovoru mezi Patočkou a van der Stoelem, který byl prvně zveřejněn právě na pražské vzpomínkové tiskové konferenci 1. března 2017 (*Jan Patočka a Max van der Stoel – audio záznam setkání z 1. 3. 1977*, Hotel Intercontinental, Youtube, <https://www.youtube.com/watch?v=GNCP4fKFuk> & feature=youtu.be /10. 2. 2019/).

4 Upozorňujeme na drobnou chybu v Blažkově úvodní studii, kde se na s. 10 na čtvrtém řádku posledního odstavce píše, že k dané události došlo 19. listopadu 1961, správně však má být 1960 (srov. D 1, s. 55).

několik fotografií (včetně té s Jiřím Hájkem použité na přebalu knihy) rovněž dokládá existenci sledování (Obrazová příloha, s. XXIX–XXXIII), Patočkovi, tehdy již několik let emeritovanému profesorovi, však poté zřejmě nebyla věnována taková pozornost jako jiným chartistům.

Patrně i díky tomu nakonec 1. března došlo ke zmíněné tiskové konferenci s holandským ministrem zahraničí. Zatímco Václav Havel seděl ve vyšetřovací vazbě a Jiří Hájek byl střežen ve svém bydlišti, Patočku, třetího z mluvčích Charty 77, StB pod takovým dohledem zřejmě neměla. Holandský novinář Dick Verkijk ho vyzvedl přímo u něj doma a odvezl ho do hotelu Intercontinental. Právě tam došlo k dodnes připomínanému setkání s Maxem van der Stoelem, které československou občanskou iniciativu proslavilo po celém světě.⁵ StB se pak na Patočku pochopitelně zaměřila a ve dnech 1.–3. března ho začala znovu vyslýchat (D 50–56, s. 197–213). Kromě jiného mu tak chtěla zabránit v dalších aktivitách.

Aby se Patočka 3. března nemohl zúčastnit recepcce, pořádané Zastupitelským úřadem Spolkové republiky Německo, byl pod záminkou možnosti setkat se s vyšším funkcionářem Federálního ministerstva vnitra pozván na výslech do Ruzyně, který spolu s různými přestávkami trval celkem deset hodin a skončil až v devět hodin večer (D 57, s. 214). Právě tento výslech byl podle všeho impulsem ke zhoršení Patočkova zdravotního stavu. Po návratu z výslechu v noci z 3. na 4. března byl Patočka stíhán zdravotními potížemi a dne 4. března dopoledne byl proto v posledku hospitalizován ve Fakultní nemocnici Strahov (přiját „pro bolesti v srdeční krajině a dušnost“). Tam nakonec, jak uvádí lékařská zpráva, po zlepšení stavu ve dnech 8. a 9. března („nemocný zcela bez obtíží“) došlo v noci z 10. na 11. března k „náhlému bezvědomí a ochrnutí pravé poloviny těla“, přičemž „po krátkém přechodném zlepšení stavu“ došlo „opět k bezvědomí“ – dne 13. března v 11:30 hodin pak Patočka podle lékařské zprávy zemřel (srov. D 67–68, s. 235–238, viz též D 59–62, s. 220–226).

Nelze při tom přehlédnout, že již ve zprávě zabývající se Patočkovým zdravotním stavem z 10. února 1977 je uvedeno, že „Patočka je potenciálně ohrožen na základě svých chorob např. vznikem srdečního infarktu, mozkové mrtvice apod., což může nastat kdykoliv“ (D 48, s. 188). StB poté věnovala intenzivní pozornost Patočkovu pohřbu, který se konal 16. března 1977 na pražském Břevnově. Kromě znemožnění účasti některých hostů (například Patočkova přítele, německého filosofa Waltera Biemela – D 74, s. 251n.), sledování návštěvníků (Obrazová příloha, s. LV–LXXIII) a rušení průběhu pohřbu např. řevem motocyklů z nedalekého závodiště (D 83, s. 273n.) se StB postarala také o to, aby duchovní vykonávající obřad byl jejím spolupracovníkem a zaručil, že průběh obřadu bude mít pod kontrolou (D 75, s. 253n., D 78, s. 261).

Asi nejpůsobivější část celého souboru dokumentů představují záznamy z výše zmíněných výslechů z ledna 1977 (D 136–142, s. 437–464). Patočka v nich příslušníkům StB otevřeně odmítá odpovědět na kladené otázky týkající se okolností vzniku prohlášení Charty 77 a podílu různých osob na jeho sepsání. Důvod Patočkova postoje je výstižně

5 D. VERKIJK, *Od pancéřové pěsti k pancéřové vestě*, s. 177–183. K tomu srov. Patočkovi písemné odpovědi pro německý týdeník *Die Zeit* z 9. března 1977: *Poslední interview*, in: Jan Patočka, *První skica k podobizně*, Praha 2017, s. 29–32.

zachycen v jedné z odpovědí ze 13. ledna: „Znovu opakuji, že odmítám o těchto skutečnostech vypovídat, a to proto, že se necítím být dotazován na tyto skutečnosti na patřičném místě, neboť celou tuto záležitost nepovažuji za trestnou“ (D 140, s. 455).

Vedle hlavní linie, sledující poslední měsíce Patočkova života, jejíž klíčové momenty jsme se zde pokusili načrtnout, lze ovšem v Blažkem předložených dokumentech zachytit celou řadu „vedlejších“ příběhů, týkajících se nejen Patočky, nýbrž i jeho příbuzných, přátel a spolupracovníků či lidí, které StB ze spolupráce s Patočkou prostě jen podezřívala. Čtenářům tak publikace poskytuje bohatý materiál, který přímo vybízí k hlubšímu studiu jednotlivých událostí, problémů a motivů.

V tomto světle tedy editorovi Petru Blažkovi nelze než poděkovat, že předložil přehledně zpracovanou edici, zpřístupňující jinak jen archivně dostupné materiály. Čtení jednotlivých dokumentů a orientaci v nich výrazně usnadňuje jejich očíslování a rozčlenění do několika oddílů, především však důkladný poznámkový aparát, který čtenáře upozorňuje na souvislosti mezi jednotlivými dokumenty, na významy různých krycích jmen a základní údaje jejich nositelů či na různé věcné chyby, jež dokumenty nezdědka obsahují. Nelze nezmínit ani dobře vypadající a kvalitně provedené zpracování publikace nakladatelstvími Academia a OIKOYMENH. Materiál je díky tomu náležitě připraven pro četbu, studium i kritickou analýzu, jež už je úkolem pro samotné čtenáře.

Vůči publikaci je však možné vznést také některé výhrady. Především považuji za nedostatečné, jakým způsobem Blažek vymezil – či spíše nevymezil – obsah edice. Jak v „Úvodu“, tak v „Archeografické poznámce“ sice důkladněji popsal jednotlivé zpracované soubory dokumentů a okolnosti, za kterých vznikly, úvodní poznámky však postrádají objasnění toho, proč se při ilustraci represí, kterým Patočka musel čelit během svého života, edice omezila „jen“ na dokumenty StB. Není sice sporu o tom, že je logické vymezit edici dokumentů právě na základě jejich původce, tedy StB. Čtenář se však může ptát, proč se editor nepokusil o ambicióznější projekt a při snaze ilustrovat represe vůči Patočkově se nesnažil vzít v úvahu i dokumenty z jiných zdrojů.

Z předložených dokumentů StB se totiž, překvapivě, mnoho nedozvíme například o dalších významných zásazích do Patočkova života – totiž o jeho vynucených odchodech z univerzitní půdy, které ostatně Blažek okrajově zmiňuje (Úvod, s. 10, 13). Vzhledem k tomu, že první rozsáhlejší soubor dokumentů StB pochází až z 60. let, nedozvíme se v knize takřka nic o obtížích, kterým musel Patočka čelit v poúnorové době, kdy byl donucen opustit jak Masarykovu univerzitu, kde tehdy krátce působil, tak svou alma mater, Univerzitu Karlovu. Stejně tak se – s výjimkou výslechu Dorotheý Neumärkerové z roku 1971 (D 11, s. 78n.; srov. též Úvod, s. 13) – mnoho nedozvíme ani o okolnostech Patočkova nuceného penzionování roku 1972. Je proto překvapivé, že se Blažek podrobněji nevyjadřuje k otázce, zda mimo archiv StB neexistují další úřední či jiné dokumenty, které by ilustrovaly okolnosti Patočkova odchodu z univerzitní půdy (srov. tamt., s. 10, 13).

Blažkovi tedy není vytýkána skutečnost, že se při sestavování publikace omezil pouze na dokumenty StB – což je legitimní přístup –, nýbrž fakt, že toto své rozhodnutí dostatečně nevysvětlil (proč má smysl dělat edici zaměřenou „jen“ na dokumenty StB?). S výjimkou nerozvedené poznámky o „dalších písemných pramenech z předchozího období“

a odkazu na protokol z výsledku Václava Černého z roku 1952 (tamtéž) se nijak nevyjádřil k možnosti existencí jiných zdrojů ilustrujících další uskutečněné represe (např. zda žádné další takové dokumenty neexistují, nezachovaly se či se je nepodařilo nalézt, popř. z nějakého důvodu nebylo vhodné či možné je do edice zařadit?). Stejně tak nepopsal omezení, která ze zvoleného pojetí edice vyplývají (např. proč se čtenář z předložených dokumentů StB mnoho nedozví o Patočkových nedobrovolných odchodech z univerzitní půdy?).

Výhrady týkající se celkové koncepce edice konečně podporuje také skutečnost, že sám Blažek omezení pouze na dokumenty StB důsledně nedodržel. Soubor materiálů StB totiž doplnil o dokumenty z 90. let, jež ilustrují vyšetřování, které bylo v souvislosti s represemi vůči Patočkovi vedeno s příslušníky StB (D 151–155, s. 493–508). Byť si otázka (ne)potrestání někdejších příslušníků StB zaslouží naši pozornost, zařazení těchto dokumentů do publikace považuji za nekonceptní.

Význam Blažkovy edice tedy spočívá zejména v tom, že čtenáři přehledným a pečlivým způsobem předložil obtížně dostupné archivní materiály, které v rámci sledování Jana Patočky shromažďovala někdejší StB. Jak už bylo řečeno, z tohoto hlediska není publikaci co vytknout a je třeba ocenit velký kus práce, který editor při zpracování dokumentů odvedl. Na straně druhé nás však může mrzet, že nevznikla publikace, která by ilustrovala veškeré represe, jež byly vedeny vůči Patočkovi. Stejně tak je škoda, že Blažek nedoplnil edici širším vlastním výkladem, který by zašel dál než skromná úvodní studie. Na rozsáhlejší a detailnější historické probádání totiž Patočkův život stále čeká.⁶ Cílem těchto připomínek je ovšem především poukázat na možné cíle další badatelské a vydavatelské činnosti, nikoliv snižovat nesmírný význam práce, kterou odvedl Petr Blažek.

Jakub Homolka

6 K tomu viz Jakub HOMOLKA, *Vydávání a interpretace Patočkovy pozůstalosti: Pokus o znovuvěření diskuse*, Filosofický časopis, 6/2017, s. 952n.

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Jitka BALCAROVÁ – Eduard KUBŮ –
Jiří ŠOUŠA (eds.)

***Venkov, rolník a válka v českých zemích
a na Slovensku v moderní době***

Praha, Národní zemědělské muzeum 2017,
437 s., ISBN 978-80-86874-87-6.

V poslední dekádě jsme svědky posunu dějin válek v tuzemském prostředí od klasických operačních dějin k výraznější interdisciplinaritě, jež kromě faktografického popisu událostí reflektuje také každodennost, dějiny mentalit, kolektivní paměť a další fenomény, jež umožňují plastičtější a komplexnější podchycení dopadů ozbrojených konfliktů na společnost. Do této kategorie patří i recenzovaná publikace.

Autorský kolektiv sleduje období od počátku 17. století do druhé poloviny století 20., tedy éru formování a upevňování (proto)moderních centrálně řízených států. Zároveň jde o období rozšiřování gramotnosti, jež spolu s rozrůstáním a profesionalizací státního i zeměpanského byrokratického aparátu zajišťuje relativní dostatek písemných pramenů, a to i z venkovského prostředí.

Publikaci editoři rozčlenili do čtyř tematických celků. První z nich se věnuje postavení rolníka jako aktéra válečných operací. Následuje kapitola zaměřená na válečné aprovizace. Třetí sekce se zabývá rolníkem coby obětí válečného konfliktu. Čtvrtá část sleduje válečné a poválečné systémové změny

a jejich dopady na venkov. Na první pohled zaujme jistá rozsahová nevyváženost kapitol: především první dvě působí oproti těm následujícím výrazně skromněji. Dojem jistě nahodilosti a nevyváženosti některých témat posiluje i absence úvodů a závěrů jednotlivých částí knihy.

V publikaci se podařilo shromáždit řadu cenných a podnětných příspěvků. Hned první kapitolu vhodně uvozuje stať Václava Černého o vývoji branné povinnosti v českých zemích. Následující studie Richarda Stojara nahlíží na venkov jako na dějiště partyzánské války v celoevropském kontextu 19. a 20. století. S hlavními tezemi autora lze souhlasit, je však škoda, že tuzemské prostředí je v textu poněkud odbyto. Pozornosti autora unikly poměrně unikátní, byť epizodní aktivity partyzánského oddílu Alfreda Vivenota v roce 1866. Popis situace obyvatelstva za nacistické okupace zůstal redukován na území protektorátu a životní podmínky autochtonní populace bez přihlédnutí k početným českým a polským enklávám v zabraném pohraničí i k relativně velkým počtům válečných zajatců a pracovních sil, z jejichž řad se partyzáni nezdědky rekrutovali.

Druhá kapitola, věnovaná aprovizacím, se formou případových studií soustředila na období dvou světových válek. O komplexnější pohled usiluje příspěvek Ivana Jakubce a Jana Štemberka o cestování mezi městy a venkovem v letech nacistické okupace. Největší počet příspěvků, jedenáct, obsahuje třetí část, nazvaná „Rolník – oběť válek“.

Jde především o regionálně-historické či materiálové studie, jež celkem rovnoměrně pokrývají většinu sledovaného období. Pozornost zasluhují především podrobně a pečlivě zpracované stati Josefa Šrámka a Miroslava Svobody o venkově ve válečném roce 1866. Dlouhodobým a nadregionálním přesahem se vyznačuje studie Jana Drlíka „Rolník, kůň a voják (17. až 20. století)“. Zůstává však převážně v obecné rovině a zasloužila by hlubší rozvedení nesporně atraktivního a v českém prostředí doposud nepříliš zmapovaného tématu.

Ve čtvrté části převažují příspěvky k dějinám 20. století. Tento fakt se jeví jako přirozený, ostatně právě následky dvou světových válek přinesly nejrozsáhlejší systémové změny, jež silně zasáhly i venkov. Statě Jitky Balcarové a Milana Hořejše přibližují genezi německé kolonizace na venkově, další texty se věnují kolektivizaci zemědělství po roce 1948.

Editorům se podařilo shromáždit rozsáhlé množství poznatků k rozličným dílčím tématům v rámci poměrně dlouhého historického období. Závěrečné shrnutí z Pera Eduarda Kubů a Jiřího Šouši nabízí několik důležitých podnětů k zamyšlení, byť z rozsáhlého materiálu by se nabízelo vytěžit zevrubnější a rozsáhlejší komparaci, než jakou skýtá pouhých šest stran závěru. Knihu doplňuje množství fotografií a ilustrací. Ocenění zasluhuje v neposlední řadě i fakt, že publikace je dostupná online na stránkách vydavatele.

Ondřej Kolář

Pavel ŠTĚPÁNEK

Kapitoly z dějin česko-španělských kulturních styků a vztahů

Praha, Karolinum 2018, 282 s.,
ISBN 978-80-246-3671-9.

Roku 1880 vydal spisovatel a známý pražský restaurátor Ota Pinkas publikaci *Cesta po Španělich*. Již v prvních řádcích předmluvy se pozastavuje nad skutečností, že španělská kultura (literatura a dějiny umění) je, na rozdíl od kultury francouzské či anglické, v českém prostředí „skorem úplně neznáma“, ačkoli „zasluhuje právě Španělsko mnohem větší pozornosti vzdělavců, než se to až dosud děje“ (s. V). Po Pinkasovi přibývali další, kteří si uvědomovali pozoruhodnost a specifčnost španělské kultury, oceňovali ji a podrobovali zkoumání. Jednou z oblastí, která postupně začala přitahovat větší pozornost českých hispanistů a historiků, se stala problematika vztahů mezi „srdcem“ a „hlavou“ Evropy, jež odhalovala dříve neartikulovanou blízkost španělského a českého kulturního prostředí. Významnou roli v rekonstruování barvitě mozaiky „česko-španělských kulturních styků a vztahů“ zaujímá bezesporu český kunsthistorik a hispanista, jehož není třeba čtenáři představovat: Pavel Štěpánek.

Jeho nová publikace shrnuje, jak sám zmiňuje v úvodu, „nejvýznamnější autorovy vědecké a odborné příspěvky z posledních dvou desetiletí (1996-2015) pohybující se na rozhraní dějin umění, obecných a náboženských dějin, ikonografie a obecné historie“ (s. 9). Záměrem knihy je představit v uceleném souboru dříve separátně publikované či prezentované příspěvky, které se zabývají především španělskými vlivy v českém prostředí a poukazují na vztahy mezi českou a španělskou (výtvarnou) kulturou

renesance, manýrismu a baroka. Prostřednictvím živých exkurzů na šlechtické dvory, do prostor sakrálních i profánních, na plátna malířů, mezi náhrobky či do světa módy i lidových zvyků a tradic se čtenář seznamuje s konkrétními a specifickými projevy španělské kultury v českém prostředí a díky komentářům Pavla Štěpánka, který se zdaleka neomezuje pouze na kunsthistorický diskurs, proniká též do obecnějších témat historických a náboženských.

Vedle problematiky, která byla v českém prostředí z odlišné perspektivy tematizována i jinými autory („španělská strana“ a její politický i kulturní vliv, rudolfínské sbírky, španělská humanistická vzdělanost a její recepce v českém prostředí aj.) se setkává i s tématy a příběhy méně známými či zcela neznámými. Sleduje stopy „Euklida Západu“, českého jezuitu Jakuba Kresy, který „naučil malovat“ Antonia Palomina (s. 179–186), odhaluje na plátnech Karla Škréty španělskou inspiraci i četné motivy vztahující se k hispánskému intelektuálnímu prostředí, je poučen o existenci španělských základů Lomce i o španělské etapě Emauzského kláštera v Praze a pobaví se při zmínkách o satirické inkorporaci španělské tematiky do hanácké lidové kultury.

Publikace je tvořena celkem sedmnácti kapitolami; z pojednávaných témat, která ještě výše nezazněla, zmiňme následující: sv. Terezie v českém barokním umění, iberské prvky v ikonografii barokního umění v severozápadních Čechách, ikonografie sochy španělského Krista Medinaceliského v kostele trinitářů na Novém Městě v Praze, kult sv. Isidora Madridského či sv. Josefa Kalanského (objasnění okolností a podmínek jeho přednostního uvedení a recepce na Moravě) či představení a analýza dokumentu o stavbě staroboleslavského kostela.

U všech těchto témat nalezneme přirozeně opět společného jmenovatele, jímž je hispánská kultura a její přesahy do českých zemí. Ocenit lze přitom, že jazyk výtvarného umění vede ve zkoumání Pavla Štěpánka účinný dialog s dalšími oblastmi lidského vědění; autor se nespokojuje s pouhou deskripcí, nasycenou fakty a konstatováními, nýbrž jeho cílem je analýza a problematizace zkoumaných jevů. Při charakteristice zvolené problematiky poukazuje na analogie, paralely, ale i odchylky, například opakovaně zdůrazňuje potřebu neopomíjet „národnostní složku“ církevních řádů, přestože jejich povaha byla „nadanárodní“ (s. 222).

Rozsah i charakter kapitol je různý (což je přirozený důsledek skutečnosti, že se jedná o soubor dříve a na sobě nezávisle vzniklých prací), někdy se čtenář setká s obsáhlým prozkoumáním konkrétního problému, jindy s přístupem obecnějším. Autor sám v úvodu poukazuje na to, že některé formule a informace se v jednotlivých částech knihy opakují, což lze vnímat jako pozitivní možnost pro čtenáře, kteří nechtějí studovat celou publikaci a rozhodnou se vybrat si pouze dílčí kapitoly na základě individuálních preferencí. Poznámky k jednotlivým kapitolám ponechal autor záměrně v podobě, v níž se objevily v předchozích publikacích; ačkoli jde o řešení spíše nestandardní, problematické pro samotného čtenáře jistě není. Jak Pavel Štěpánek rovněž poznamenává, publikaci nebylo bohužel možné z finančních důvodů doprovodit bohatým (a barevným) obrazovým materiálem. Ani tak ovšem není čtenář ve vizuální rovině ochuzen: každá kapitola obsahuje fotografie zkoumaných výtvarných objektů, dokumentů či portrétů historických protagonistů. Některé kapitoly jsou oživeny též

etymologickými exkurzy, přepisy dokumentů a úryvky literárních děl.

Publikace Pavla Štěpánka jistě zaujme, poučí i potěší nejen ty čtenáře, kteří se odborně i příležitostně zabývají dějinami umění a španělského kulturního prostředí, ale též všechny, kteří se rádi dozvídají více o světě, v němž žijí, chtějí mu porozumět v jeho vícevrstevnatosti a rozmanitých historických perspektivách. Knihu je v určitém smyslu možné chápat i jako výjimečnou a specifickou „příručku“ pro cestovatele a návštěvníky památek a galerií, kteří se nespokojí s pouhými deskripcemi, nechávají se rádi překvapovat novými souvislostmi a budou potom odměněni tím, že v Praze, Plasích či v Hradisku u Olomouce budou moci objevovat El Escorial.

Jana Černá

Stanislav PETR

***Soupis rukopisných bohemik
ve vatikánské knihovně Palatina***

(= Studia o rukopisech –
Monographia XX)

Praha – Řím, Masarykův ústav
a Archiv Akademie věd České
republiky 2016, 2 svazky (1. sv. katalog,
CXCXV+601 s.; 2. sv. rejstříky, s. 611–945),
ISBN 978-80-87782-60-6.

Téměř tisícistránkový katalog je zároveň prvním svazkem plánované řady Codices manuscripti Bohemici bibliothecarum Vaticanarum et Italicarum, v níž by měly být postupně publikovány soupisy bohemikálních rukopisů dalších knihoven; perspektivně by mělo jít jak o další knihovní celky, uložené ve vatikánské apoštolské knihovně, tak o bohemika z jiných římských knihoven a výhledově také z dalších lokalit na italském území.

Zpřístupňování diplomatického materiálu k českým středověkým dějinám začalo systematicky probíhat po otevření vatikánského archivu badatelům roku 1881, po vzniku Československa bylo podpořeno zřízením Československého historického ústavu v Římě, a přes obtížné udržování kontinuity před rokem 1989 mohlo opět pokračovat od počátku 90. let 20. století. O výzkumu rukopisů však něco podobného říci nelze. Nebyl totiž systematicky plánován ani organizován; jednalo se spíše o zájem o jednotlivé rukopisy v souvislosti s konkrétním tématem nebo o „vedlejší produkt“ činnosti badatele, který pobýval v Římě s jiným primárním pracovním úkolem. Přesto se během téměř dvou století nashromáždila povědomost o řadě bohemik tohoto typu a o důležitých knihovnách a fondech, kde jsou uložena.

Logickým dalším krokem bylo pak zahájení prací na systematictější výzkumu a přípravě katalogů. Práce se ujal zkušený badatel, Stanislav Petr z Komise pro studium a soupis rukopisů při Masarykově ústavu a Archivu AV ČR. Od roku 1999, kdy začal pracovat na tomto úkolu, publikoval dva katalogy rukopisů uložených v Římě: Roku 2014 šlo o soupis bohemik v knihovnách Angelica, Corsiniana a Valli-celliana, druhým výstupem je tento svazek. Zatímco tři prve katalogizované celky nepatří mezi římskými knihovnami k nejdůležitějším, u Palatiny je situace jiná. Před přesunem do Říma byla jednou z největších knihoven na území Říše, a také v rámci vatikánské apoštolské knihovny patří k významným celkům.

Bohemika jsou v tomto katalogu podchycena vyčerpávajícím způsobem. Jde tedy o rukopisy, které jsou v nějaké prokazatelné souvislosti s českými zeměmi – ať vznikem,

ať obsahem, vlastníkem či uživatelem. Výzkum byl proveden velmi důkladně. Autor se nespokojil s vytipováním možných rukopisů na základě katalogů a zjištění starších badatelů, ale vzhledem k tomu, že nejdůležitější soupis latinských rukopisů Palatiny byl vydán již v 80. letech 19. století a je zjevně zastaralý, rozhodl se jeho údaje revidovat; podařilo se mu tak identifikovat několik dalších bohemik.

Celkem nakonec zařadil do předloženého katalogu sedmdesát osm rukopisů. Jejich popisy jsou zpracovány na základě zásad popisu rukopisů z roku 1985 s přihlédnutím k současným rukopisným katalogům. O jejich důkladnosti svědčí již to, že popis sedmdesáti osmi kodexů zabírá téměř šest set stran. Velká pozornost je věnována jak obsahu, tak vnějším znakům – identifikaci filigránů, rozlišení písarských rukou a základní charakteristice písma, stejně jako struktuře svazků; mnoho z nich jsou konvoluty, složené z částí různého původu. Zmíněn je i fyzický stav rukopisů, jejich případné poškození. Naprostá většina katalogizovaných rukopisů pochází z období pozdního středověku – sklonku 14. a hlavně 15. století. Obsahově je nutno zmínit, že zdaleka nejde jen o texty „literárního charakteru“ v nejširším slova smyslu. V kodexech je řada opisů listin a listů, stejně jako záznamy ze zasedání basilejského koncilu. České reformní hnutí a vůbec situace v Čechách v husitském a pohusitském období jsou ve sledovaném souboru rukopisů vůbec výrazně zastoupeny, a to právě v rukopisech vzniklých mimo Čechy, především na německém území, kde však byla tato tematika aktuální a zajímavá.

Katalog je opatřen informativním úvodem, přinášejícím údaje i o vývoji a širším kontextu bohemikálního bádání v Římě se

zaměřením na rukopisy, základní informaci o Palatině, o bohemikách v ní – zde lze zvláště upozornit na užitečný přehled bohemikálních rukopisů v jednotlivých odděleních (s. XXVI–XLIV).

Druhý, zhruba třisetstránkový svazek katalogu obsahuje pečlivě zpracované rejstříky – jednak jmenný a místní a věcný, jednak obvyklé rejstříky moderních rukopisných soupisů: chronologický, rejstřík datovaných rukopisů, lokalizovaných rukopisů, rejstřík vlastníků, písářů, latinských incipitů. Listiny a listy zapsané v jednotlivých rukopisech jsou integrovány do věcného rejstříku. Obrazová příloha přináší kvalitní barevné snímky. Úvod je kromě češtiny zveřejněn také v překladu do italštiny a němčiny. Samotné popisy rukopisů jsou české, stejně tak i rejstříky. Je otázka, zda u jmenného a místního rejstříku by latina s ohledem na využití zahraničními badateli nebyla stále ještě praktická; formulace stručných rejstříkových hesel v tomto jazyce je dobře proveditelná. Vytvoření a zveřejnění tohoto moderního a pečlivého soupisu je jednoznačným přínosem.

Hana Pátková

Jakub MAMULA

Městská privilegia. Kapitoly z dějin města Krnova

Krnov, Město Krnov 2018, 277 s.,
ISBN 978-80-87826-19-5.

Regionální historiografie hraje v českém dějepisectví tradičně důležitou roli. Je pozitivním rysem, že toto bádání (povětšinou materiálově zaměřené) v České republice neskomírá pod tíhou intelektuálně atraktivnějších, interpretativních přístupů, jak tomu bývá v krajinách s dialekticky nasta-

veným vzdělávacím systémem. Monografie krnovského archiváře Jakuba Mamuly je toho dobrým odrazem. Z hlediska obsahového lze knihu klasifikovat jako převážně faktografickou a popisnou (zcela v intencích pozitivisticko-vlastivědného „zpytování“). Koncepce díla oproti tomu vykazuje poměrně nestandardní charakter.

Mamula knihu strukturoval v duchu jakési chronologicky řazené antologie všech důležitých privilegií pro město Krnov (od středověku až do poloviny 17. stol.). Každá z dvaceti pěti kapitol začíná edicí určitého privilegia v originálním znění zdrojového pramene (většinou německy), následuje autorův překlad do moderní češtiny a na konec středně dlouhý kontextualizační text. Kapitoly mohou být vnímány jako samostatné materiálové studie, což podtrhuje i přítomnost polského resumé za každou z nich. Zároveň se však na dílo můžeme dívat jako na souhrnný listinář všech výsad a konfirmací, jež městu Krnovu v průběhu času udělili jeho přímí či lenní držitelé: Kunhuta Haličská (1279), Mikuláš I. Opavský (1281, 1306), Jan I. a Jan II. Opavsko-Ratibořští (1379, 1422), Vladislav Opolský (1385), Jošt Lucemburský (1390, 1402, 1408), Václav IV. Lucemburský (1411), Zikmund Lucemburský (1420), Ludvík Lehnicko-Břežský (1421), Helena Ratibořská a Mikuláš V. Opavsko-Ratibořský (1425), Matyáš Korvín (1485), Jan Osvětimský a Barbora Opavsko-Ratibořská (1491), Vladislav II. Jagellonský (1497), Jiří ze Šelmberka (1520), Ludvík Jagellonský (1524), Jiří Friedrich Hohenzollernský (1574, 1599), Jan Jiří Krnovský (1609), Karel z Lichtenštejna (1622) a Karel Eusebius z Lichtenštejna (1662).

Mamula tímto způsobem jakoby parafrázuje předmoderní systém opakovaných

konfirmací a inzerovaných listin, na jejichž častý výskyt v městských archivních fondech naráží každý, kdo se systematicky zabývá studiem pramenů diplomatické povahy, málokdo však z tohoto jevu činí nosnou konstrukci svého díla.¹ Autor sám na netradiční koncepci své knihy upozorňuje hned v předmluvě. Otevřeně odkazuje k insertovým konfirmacím císaře Karla VI. z roku 1729 a Marie Terezie z roku 1747 (první z těchto konfirmací se dochovala pouze jako insert druhé jmenované) pro město Krnov, jež mu nejednou sloužily jako ediční základ k otištění zde dochovaných deperdit.

Překlad všech editovaných listin do češtiny je třeba vnímat jako snahu o přiblížení autentického pramenného materiálu laickým čtenářům, kteří představují cílovou skupinu předkládaného díla. Ve stínu této skutečnosti proto můžeme ponechat debatu o problematičnosti překladu textů stylisticky stereotypní povahy, která by v jiném případě musela zaznít. Popularizačnímu imperativu podléhají i doprovodné Mamulovy texty. Vyjma exkurzů do dějin městské správy, hospodářství či každodenního života, pojednává valná většina kapitol o mocensko-politickém kontextu probíraných privilegií. Prameny jsou představeny na pozadí historických událostí, což obrazně řečeno začleňuje regionální dějiny do dějin národních i nadnárodních. Hlavní čtenářskou impresí tudíž zůstává, že Krnovsko mělo jako samostatný patrimoniální celek vždy své jasné a důležité místo v dějinách. Autor nezapře lásku k rodnému městu, což se pozitivně odráží na čtivosti textu a na po-

1 Podobný důraz na jakýsi „druhý život“ městských privilegií klade Tomáš VELIČKA, *Sepsání – užívání – uchování. Panovnícké listiny v životě českých královských měst ve středověku*, Litoměřice – Praha 2018.

ctivosti pramenné heuristiky. V některých situacích však Mamulova zaujatost vede k přeceňování historického významu Krnova a k nesmyslným kauzálním konstrukcím. Kupříkladu v pasážích, kdy text pojednává o přechodu Krnovska do rukou Václava IV. (kapitola IX, s. 94) a poté Zikmunda Lucemburského (kapitola X, s. 102), vykresluje Mamula smutek a tíživé pocity Jana II. Opavsko-Ratibořského (krnovského dědice z opavské levobočné větve Přemyslovců), jenž se musel roku 1384 tohoto území vzdát z finančních důvodů. Není zřejmé, v jakém prameni osobní povahy by autor mohl získat oprávnění k tak silně emotivním formulacím typu, že „Janovo zbožné přání spočívající v možnosti navrácení Krnova zpět do jeho rukou zůstalo prozatím nevyslyšeno“ (s. 102). Když je poté v kapitole XII řeč o tom, že Jan Opavsko-Ratibořský vykoupil Krnovsko zpět, neváhá Mamula tuto majetkovou transakci triumfalisticky nazvat „kýženým vítězstvím“ (s. 118). Jako tendenční lze klasifikovat i popis nezájmu Zikmunda Lucemburského o město Krnov, což autor dokazuje tím, že Zikmund Krnovu neudělil žádná nová práva či výsady a po dvou letech město zastavil. Vzhledem k dobové praxi zástav a prodejů za účelem získávání hotovosti působí Mamulova argumentace značně anachronicky.

V omezené schopnosti čerpat tematicky vzdálenější literaturu zůstává Jakub Mamula modelovým představitelem regionální badatelské úrovně, na níž se i dnes, v digitálním věku, stále podepisuje vzdálenost od univerzitních a jiných vědeckých knihoven.² Publikace nemá potenciál postavit se

po bok kanonizovaným opusům české regionální historiografie, jako jsou např. *Dějiny města Litomyšle* od Zdeňka Nejedlého či *Dějiny města Jindřichova Hradce* z pera Františka Teplého.³ To však ani nebylo jejím cílem. Starší, Mamulou hojně využívané syntézy o dějinách Krnovska ostatně toto pole faktograficky vyčerpávající literatury pokrývají dostatečně.⁴ Přínos předkládané knihy spočívá spíše v neotřelé prezentaci archivního materiálu. V tomto ohledu se jedná o poctivou a badatelsky cennou práci.

Vojtěch Večeře

Středověk

Lisa PYCHLAU-EZLI

Essen und Trinken im Mittelalter.

Der alimentäre Code in der mittelhochdeutschen Epik

Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag

2018, 322 s., ISBN 978-3-412-51109-8.

Podtitulek by možná mohl historika odradit, ale není třeba se obávat specializované literárně teoretické prezentace, i když i s ní

litní práce badatelů, kteří nežijí v univerzitních městech.

3 Zdeněk NEJEDLÝ, *Dějiny města Litomyšle*, Díl I, Litomyšl 1903; František TEPLÝ, *Dějiny města Jindřichova Hradce*, Jindřichův Hradec 1927.

4 Jmenujme alespoň tato díla: Gottlieb BIERMANN, *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerndorf*, Teschen 1874; Vladimír BLUCHA, *Historie města Krnova*, Krnov 1960; Jiří KEJŘ, *Počátky města Krnova*, Krnov 1968; Ernst KOBER, *Heimatbuch für den Kreis Jägerndorf, Ostsudetenland*, Grettstadt ²1994; Heinrich SCHULIG, *Ein Heimatbuch für die Bezirke Jägerndorf und Olbersdorf*, Troppau 1923.

2 Tento handicap regionálního bádání tematizuje Jaroslav MEZNÍK, *Etika historikovy práce*, ČČH 97, 1999, s. 803–806, zde s. 804, a zdůrazňuje, že je třeba tím spíše ocenit kva-

se v knize pochopitelně taky setkáme. Ale v zásadě jde o téma z každodennosti elit vrcholně středověké společnosti, tak jak se odráží ve dvou klíčových dílech Wolframa z Eschenbachu (ca 1170 – ca 1220), totiž v *Parcifalovi* a *Willehalmovi*, vrcholných dílech středohornoněmecké dvorské epiky. Je ovšem známo, že Wolfram hledal a našel inspiraci v prostředí literatury francouzské, nicméně není pochyb o tom, že konkrétní reflexe této základní lidské potřeby byla výrazně ovlivněna prostředím, v němž Wolfram žil a které tudíž důvěrně poznal. Ostatně rovněž platí, že eventuální rozdíly těchto prostředí nebyly tak odlišné, aby s jistotou tvůrčí licenci nebyly akceptovatelné i v jiných sociálně blízkých, byť geograficky vzdálených prostředích. A z toho pak pramení i další dedukce, která se týká už bezprostředně teritoria českého, i když tu je potřebí jisté opatrnosti, pokud jde o přímou aplikaci. Ostatně víme o přítomnosti německých básníků na dvoře přemyslovských králů 13. století, takže je nepochybné, že i tamní zvyklosti měly do značné míry společný základ. Je třeba si uvědomit, že s příchodem německých nevěst do českého dvorského prostředí (a pravděpodobně tomu do jisté míry bylo i u nejpřednějších rodů šlechtických) docházelo jistě i k přebírání těchto zvyklostí. Je ovšem třeba mít na paměti, že tyto popisy jídla a pití jsou svým způsobem konstrukcí, mající množství variant.

Je pochopitelné, že Wolfram reflektoval pouze tu nejvyšší složku světské společnosti, i když není třeba pochybovat o tom, že příslušné závěry lze s jistotou zdrženlivostí aplikovat na dvory nejvýznamnějších představitelů církevní hierarchie. Rozumí se samo sebou, že Pychlau-Ezli nutně rekonstruuje do značné míry imaginární svět. Nicméně z toho vyplývající dedukce mohou pomoci při dešif-

rování kódů příslušného jednání. Mám tu na mysli nejen, ba ani ne především, nezávazné každodenní, ba i slavnostní stolování, ale zejména pak takové alimentární případy, jako byla nejrůznější společenská setkání organizována v souvislosti s uzavíráním resp. předjednáváním nejrůznějších smluv či obecněji setkání na vysoké úrovni.

Je ovšem třeba stručně nastínit základní obsah referované knihy. V rozsáhlé úvodní pasáži autorka věnuje pozornost obecným kulturně antropologickým a sociologickým aspektům, aby samostatně pojednala např. i o askezi jako fenoménu zejména života duchovního. Podstatnou část knihy naplňují tři kapitoly, členěné podle jednoduchého schématu, totiž v jakém prostředí se odehrával „obřad“ jídla – a ovšem i pití. Šlo o konzumaci v osamění, o prostředí, kdy spolu komunikovaly dvě osoby, či se jednalo o prostředí, v němž se setkávala a spolu komunikovala celá skupina osob. Pochopitelně tu jsou vyčleňovány různé varianty osobních kontaktů, kdy jednou, tedy vlastně druhou stranou, byla osoba/osoby z jiné sociální vrstvy.

Ke čtivé a svým způsobem inspirující knize je třeba dodat ještě několik poznámek: Už z rejstříku je patrné, že na jejím programu není pouze dílo Wolframovo, ale že se tu v různé míře objevují i jiní autoři středohornoněmecké dvorské epiky, kteří svým pohledem různě doplňují dílo Wolframovo. Výklady jsou velmi vítaně doprovázeny poměrně rozsáhlými citacemi příslušných pramenů. Pokud pak jde o citace latinské, autorka k nim vhodně přidala německé překlady/výklady. Pokud jsem něco nepřehlédl, neobjevují se v knize nikde informace o v oné době hojných iluminacích, které by mohly autorčiny výklady nejen oživit, ale ovšem taky různě potvrdit. Lze však dodat,

že toto konstatování není výtkou jako spíš otázkou, do jaké míry a zda vůbec by tu iluminace mohly být k užtku. Že ovšem výsledky autorčina výzkumu nejsou platné pouze pro dobu středověku vrcholného, ale že mohou do značné míry platit také pro doby návazné, je nepochybné.

Závěrem musím konstatovat, že bibliografie knihy je místy nevyvážená. Tak jsem nejnověji narazil na habilitační práci Anny-Kathrin Bleuler o poetice stravování ve Wolframově Parsifalovi,¹ kde mohu odkázat jen na vstřícný referát Jennifer Gerber v časopisu *Das Mittelalter* 23, 2018, č. 2, s. 448–450. V recenzované knize postrádám nejen tento titul, ale i některé další: práci Irmgard Bitsch vydaný sborník o jídle a pití ve středověku a raném novověku,² který je ale orientován „materialisticky“, či některé další práce Ernsta Schuberta.

Ivan Hlaváček

Gerhard LUBICH – Dirk JÄCKEL (eds.)
Heinrich III. (1016/17–1056). Kaiser am Beginn eines neuen Jahrtausends
(= *Regesta Imperii – Beihefte: Forschung zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters*, Bd. 43)

Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag
2018, 257 s. + 3 vyobrazení a 1 mapka
v textu, ISBN 978-3-412-51148-7.

1 Anna-Kathrin BLEULER, *Essen – Trinken – Liebe. Kulturgeschichtliche Untersuchung zur Poetik des Alimentären in Wolframs 'Parzifal'* (= *Bibliotheca Germanica* 62), Tübingen 2016, 351 s.

2 Irmgard BITSCH (ed.), *Essen und Trinken in Mittelalter und Neuzeit*, Sigmaringen 1987.

Sborník studií je výstupem ze skromné konference v Bochumi, uspořádané k tisíciletému výročí Jindřichova narození. Při jejím konání se už ale vědělo, že došlo k opravě dosavadního bádání v tom smyslu, že datum Jindřichova narození bylo po kritice jednotlivých údajů o rok zpět posunuto k roku 1016 (podrobné zdůvodnění podali oba redaktoři předkládaného sborníku v *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 72, 2016, s. 581–592). K této opravě došlo v bezprostřední souvislosti s přípravou nového vydávání *Regest Imperii* sálské dynastie uvedenými autory, kteří už v rámci uvedené edice vydali několik jejích sešitů. Jejich „narozeninové“ konstatování nemá sice žádné výraznější konsekvence, nicméně „pro pořádek“ bylo důležité na to upozornit.

Soubor deseti v Bochumi přednesených rozprav si nemůže a ani nechce činit nárok na nějaký soustavný nový pohled na epochu Jindřichovy samostatné vlády, byť nebyla dlouhá; šlo o pouhých 17 let (1039–1056). Nicméně lze konstatovat, že formou detailních pohledů na řadu jednotlivých problémů, jejichž aktuálnost se zdá být nepochybná, se postoupilo a postupuje dál.

Úvodní stať Caspara Ehlerse se zabývá Jindřichovým spoluregentstvím v době vlády jeho otce (tedy do r. 1039), kdy se od svých deseti let na jeho ambulantní vládě (Umritt) aspoň formálně podílel. Osud jej na otcovu císařskou korunovaci zavál až do Říma, kde ve svých jedenácti letech (!) figuruje v otcově listině jako intervenient (s. 9–38). I jinak Ehlers sleduje jednotlivé dosvědčené zastávky v jeho itineráři a na závěr přináší i tabulku jednotlivých doložených i předpokládaných Jindřichových pobytů v uvedených letech. Simon Groth pak sleduje cestu Jindřicha III. v klíčových

bodech jeho příliš záhy přerušené dráhy. Tillmann Lohse se vrací k tématu dvorské kaple a říšského episkopátu (s. 87–104) a ve stopách Josefa Fleckensteina zdůrazňuje pro Jindřichovu dobu význam goslarské kapituly sv. Šimona a Judy jako svým způsobem semenišť pro obsazování biskupských stolců v říši. A ještě jeden příspěvek má obecnější dosah: Matthias Weber se zaměřil na investiturní praxi Jindřichovu při ustanovování biskupů v říši včetně Itálie a Burgundska (s. 109–139). S výjimkou posledního, shrnujícího příspěvku Gerharda Lubicha (s. 219–241), vážícího klady a zápory Jindřichovy vlády, jsou ostatní studie zaměřeny na Jindřichův vztah k jednotlivým teritoriím: Florian Hartmann se obrací k Sasku, Rolf Grosse k Burgundsku a Francii, Daniel Ziemann k Uhrám a Dirk Jäckel k Byzanci, leč v širším kontextu s tamní stabilní nabídkou případných nevěst pro římské panovníky. A posléze Hanna Vollrath se zaměřila na Jindřichovu svatbu s Agnes z Poitou a Aquitánie, která v některých církevních kruzích vzbudila vlnu nevole pro poměrně blízký příbuzenský poměr obou svatebčanů.

České konotace Jindřichovy vlády nepřicházejí v knize s nepatrnými výjimkami na pořad (zmínka o Břetislavovi při výše zmíněném Jindřichově tažení do Uher, resp. ještě bezvýznamnějších zmínkách o pražském biskupu Šebířovi). A že těch bohemikálních momentů za Jindřichova panování bylo! Zmiňme alespoň jeho tažení do Čech v roce 1033, zejména ale neslýchanou porážku v r. 1040 a následně Jindřichovo nepříteli velkorysý zadostiučinění v roce následujícím. A pak ovšem různorodou koordinaci Břetislavovy podpory v jiných Jindřichových vojenských eskapádách, zejména proti Uhrám.

Ivan Hlaváček

Olivier MARIN

Geneze pražského reformního života 1360–1419

Praha, Karolinum 2017, 522 s.,
ISBN 978-80-246-3136-3.

Dvanáct let po francouzském vydání Marinovy knihy³ vydalo nakladatelství Karolinum její český překlad. Marin rozhodně patří k nejtalentovanějším zahraničním bohemistům, kteří se dnes věnují mediévistickým tématům. V původní podobě byla kniha obhájena jako autorova dizertace. Francouzské i české vydání v sobě nezaprou onen v mnoha ohledech dizertační charakter, jenž se projevuje faktograficky hutným pojednáním dílčích témat, k nimž již existuje rozsáhlý výzkum. Autor psal knihu primárně pro francouzské publikum, jež je dnes, popravdě řečeno, o genezi české reformace, nemluvě o českých dějinách pozdního středověku, velmi nepoučené. Proto detailně popisoval rozvoj žebravých řádů v Českém království, šíření povědomí o Viklefových myšlenkách v prostředí pražské univerzity či iniciativu o prosazení se častého přijímání. Pokud by Marin svoji práci koncipoval výlučně pro české publikum, jistě by kladl důraz především na aspekty, jimž dosavadní bádání nevěnovalo dostatečný zájem, popřípadě by se soustředil na vlastní interpretace, jež by se od stávajícího diskurzu lišily.

Marin ani pro české vydání nepřistoupil k zásadnímu přepracování své práce. Jistě tak učinil spíše z úsporných důvodů, protože si je podle mne dobře vědom skutečnosti, že by musel napsat knihu do jisté míry jinou. Oproti francouzské verzi pouze dopl-

3 Olivier MARIN, *L'archevêque, le maître et le dévot. Genèses du mouvement réformateur pragois. Années 1360–1419*, Paris 2005.

nil poznámkový aparát a jen v ojedinělých případech poopravil své starší interpretace, například co se týče datace vyhlášení klatby na Husa a jeho stoupence.

V Marinově přístupu se prolíná analytický a syntetický přístup, přičemž ono směřování k syntetickému pojetí je velmi výrazné. Velkou předností autorovy práce je důkladná znalost dosavadního bádání, jež dnes u zahraničních medievistů rozhodně není zvykem. Mám zde na mysli především znalost česky psaných analytických studií, které nemohou nahradit ojedinělé překlady. Pouze s hlubokým ponorem do české literatury může zahraniční medievista pochopit genezi českého bádání a interpretačních přístupů k dílčím tématům i k celku. To se Marinovi daří velmi dobře. Myslím, že po Howardu Kaminském a Ferdinandu Seibtovi je dnes jediným, vskutku znalým západoevropským badatelem, který se obírá českými dějinami 14. a počátku 15. století. Jistě, i u Marina občas najdeme jistou zkratkovitost interpretací. Její příčinou však nebývá nepochopení, nýbrž nutnost redukovat výklad při snaze postihnout dlouhé časové období.

Osobně s autorem nesouhlasím v jeho pojmání krize předhusitské společnosti a stejně tak se s ním neshodnu v nahlížení na situaci na pražské univerzitě do konce 14. století. Ta po mém soudu nevykazuje ony krizové prvky, o nichž Marin mluví. Do jisté míry se lišíme i v tom, že autor po vzoru staršího bádání svádí do jednoho řečiště jednotlivé duchovně reformní proudy (ženské vizionářství, postoje světského kléru k žebravým řádům, důraz na časté přijímání, viklefskou ekleziologii či Štítného důraz na vernakulární jazyk v teologii), jež ale ve své době mohly působit zcela mimoběžně a jejichž součinnosti si doboví aktéři na počátku 15.

století vůbec nemuseli být vědomi. Marin se oním syntetizujícím způsobem snaží ukázat, proč právě v Praze získaly na univerzitě a postupně i mimo univerzitní svět reformní myšlenky svůj ohlas. Jeho interpretace je přesvědčivá pouze do chvíle, kdy si položíme otázku, čeho si byli vědomi a na co přímo navazovali univerzitní i laičtí revolucionáři v roce 1419. Ptejme se, co z toho, o čemž můžeme soudit, že má reformní nádechy, bylo v roce 1419 ještě živé, resp. co bylo naopak již úplnou samozřejmostí, že se na genetický původ vůbec nehledělo, a konečně co naopak již bylo zcela zapomenuto. S Marinem se naopak, a nejen já, jasně shoduji v tom, že oním hlavním mezníkem, jenž dynamizoval reformní proud, až ho nakonec dovedl k revoluci, byl viklefsmus. Nebýt oné mohutné, filozofické a později zároveň teologické recepce Viklefových názorů v pražském univerzitním světě, mnohé by se patrně v českém prostředí vyvíjelo jinak. Touto optikou je ale třeba vidět i všechny duchovní reformní směry, o nichž Marinova kniha pojednává. U mnoha z nich totiž styčné plochy s viklefsmem nenajdeme. Budiž však jasně řečeno, že autor si je úskalí svého syntetizujícího přístupu velmi dobře vědom a že jeho kniha vynikajícím způsobem demonstruje složitost hledání odpovědí na kardinální otázky, v daném případě, proč revoluce takové intenzity propukla právě v Čechách na sklonku druhého desetiletí 15. století.

Martin Nodl

Veronika PROSKE

***Der Romzug Kaiser Sigismunds
(1431–1433). Politische Kommunikation,
Herrschaftsrepräsentation
und -rezeption***

(= Beihefte zu J. F. Böhmer,

Regesta Imperii 44)

Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag

2018, V+457 s., z toho od s. 417 barevná
vyobr., ISBN 978-3-412-50032-0.

Kdo by si poté, co vzal tuto knihu do ruky, nevzpomněl na starší již práci Pirchanovu a zejména na důležitou novější studii Ellen Widdderové (1993) o cestách Karla IV., Zikmundova otce, ke kurii do Itálie v padesátých, resp. šedesátých letech 14. století! A ovšem uvědomme si obecný politický, ale i kulturní význam těchto cest na Apeninský poloostrov pro střední Evropu obecně a ovšem i pro české země, i když ten byl za Zikmundova tažení nutně limitován tehdejšími poměry v českých zemích. Ovšem možná právě proto paradoxně získával na váze. Tehdy šlo také o boj císaře a papeže, zejména o postavení a vůbec existenci baskilejského koncilu a v důsledcích o českou otázku na něm, která měla patřit a ovšem i patřila k nejpřednějším kauzám.

Rejstřík knihy, ani z bohemikálního hlediska velmi limitovaná hesla, spojená s vazbami k našim zemím, k tomu zdánlivě nasvědčuje. Rejstřík přináší pro heslo „Čechy“ pouhých osm odkazů na jednotlivé stránky. K tomu přistupuje ještě pár odkazů na Prahu a na několik českých šlechticů v bezprostředním Zikmundově okolí. To ovšem není limitující, protože vše podstatné se dalo v rámci různých jednání, která Zikmund a jeho dvůr vedli s nejrůznějšími místními mocenskými strukturami doslova na pochodu, často s obecnějšími důsledky.

Mnichovskou disertaci V. Proske, napsanou u profesorky Claudie Mártl tak lze jen uvítat, protože italské ohlasy pochopitelně různě ovlivňovaly ty středoevropské: v tom též – a možná zejména – české poměry. A podíleli se na nich v různém postavení i čeští katolíci, i když jejich osobní prezentace byla až překvapivě omezená.

Vlastní Zikmundův itinerář bychom v knize marně hledali. K dispozici je jenom velice schematická mapka. Ale není ho v podstatě zapotřebí, protože pro tento účel dostačuje registář Wilhelma Altmanna v 11. svazku *Regest Imperii*. Nicméně Zikmundův průtah Itálií je v knize detailně dokumentován při příležitosti rozboru jeho jednotlivých jednání s lokálními silami. Zejména jde o jednotlivé komuny, i když to vždy nebyly bezprostřední místní kontakty, protože i tu (a možno říci, že snad zejména tehdy), byly využívány v maximální míře též kontakty písemné či prostředkované formou různých poselstev.

Těm věnuje autorka pozornost z dvojího úhlu. Jednak z aspektu personálního a místního, jednak ve snaze provést jejich příslušnou rámcovou formalistní rekonstrukci. Pokud jde o bezprostřední kontakty, šlo pochopitelně v první řadě o papeže Evžena IV., ale za ním nezaostávají ani nejvýznamnější italské mocnosti Milán, Janov, Florencie, Benátky či Siena. Poněkud překvapivě se tu objevuje též aragonský král Alfons V. Každý ze jmenovaných subjektů tu ovšem vystupuje svým vlastním způsobem. K tomu bylo ale vedle jednání samotného Zikmunda nutno sledovat i aktivity jeho nejpřednějších rádců. I těm věnuje Proskeová patřičnou pozornost. Vedle Itala Brunoro della Scala a Uhra Marco Tallóciho tu nikoliv překvapivě dominuje věrný Kašpar Šlik, jemuž je autorkou věnována

oprávněně hlavní pozornost. A pak je to i ta druhá strana mince, totiž zdařilý pokus o rekonstrukci rámce, v jehož kulísách se odehrávala politika Zikmunda jako římského krále resp. záhy nato císaře.

V rámci těchto mantinelů ovšem dochází i na další důležité otázky, jako byly všude přítomné problémy finanční či problémy logistické povahy. Ty při velkých počtech zejména koní představovaly opravdu klíčové otázky. Zikmundovy kapsy byly – jako obvykle – prázdné, takže hlavní tíha ležela na místních mocnostech, které přispívaly velkými částkami. Taxy za Zikmundovou kanceláří vydávaná hojná privilegia pro italské příjemce (jejich seznam je připojen v samostatné příloze na s. 300–315) zdaleka nemohly pokrýt velké výlohy Zikmundova dvora. Nepomůže ani, když přihlédneme ke skutečnosti, že se mu dostávalo podpory z městské říšské berně, jak o tom svědčí řada jeho kvitancí v archivech říšských měst. Zikmundovy listiny pro italské příjemce pak dávají plastický obraz jeho úředních aktivit.

Císař nicméně ve své agendě nezapomínal ani na jiné říšské příjemce ve střední Evropě, o čemž se v knize nedovídáme, a už vůbec ne o tom, zda a jak tomu bylo s českými příjemci. Pokud jde o ně, nemůžeme ovšem počítat s jejich větším počtem. Už pouhé prolístování Altmannových *Regesta imperii* a zatím tří svazků Čech se dotýkajících Zikmundových regist v jejich novém zpracování v českých archivech, by nicméně mohlo přinést něco zajímavého. Ze zhruba 750–800 kusů je těch jasně bohemikálních necelá dvacítká, možná něco málo víc. Ovšem právě proto by jejich interpretace nebyla nezajímavá. Zejména pak zaujme informace čerpaná z mantovského archivu (pravá studna informací pro Karla IV. a jeho syny)

o tom, že Zikmundovi bylo do Parmy doručeno osm praporců, které byly odňaty husitům; bohužel se od Proskeové nedovídáme nic o tom, kdy a kde se tak stalo. Ale už ten fakt sám o sobě je zajímavý, tím spíše, že se jej dovídáme v partii, která je věnována veřejným vystoupením Zikmundovým resp. informacím, jež o něm zanechali jeho italscí současníci.

Není třeba pochybovat, že svým způsobem vyvrcholení knihy představuje Zikmundovo setkání s papežem a vlastní korunovace. Dokresluje to i rozsáhlá obrazová příloha, která provází závěrečnou kapitolu, věnovanou obrazové dokumentaci Zikmundovy římské jízdy. Zde by bylo k prospěchu užití jedné z prvotin Karla Stejskala. Poněkud překvapí, že se v seznamu použité literatury neobjevuje německá verze Šmahelovy *Husitské revoluce*, i když v ní pochopitelně Zikmundova cesta zůstává jen epizodickou záležitostí. O knize jako celku platí, že jde o zajímavé a dobře vystavené bohemikum v širším slova smyslu.

Ivan Hlaváček

Raný novověk

Martin LUTHER

Dopisy blízkým

S předmluvou Martina Wernische, edd.

Alexandr Flek – Pavel Moskala – Mikuláš

Vymětal – Tomáš Živný.

Praha, Biblion 2017, 173 s.,

ISBN 978-80-87282-33-5.

Nedávné pětisté výročí od počátku luterské reformace přineslo řadu zajímavých publikací s přesahy do oborů teologie, církevních dějin i obecné historie. Pokud ještě před několika lety nebyla wittenberská reformace

v produkci českého knižního trhu zastoupena nijak zvlášť výrazně, podařilo se tuto mezeru poměrně významně zaplnit.

Jedním z titulů, jež sice nejsou rozsáhlé a jsou primárně popularizačně zaměřené, nicméně přesto stojí za pozornost i ze strany odborné čtenářské obce, je i výbor 38 Lutherových dopisů z rozsáhlého odkazu dochované korespondence tohoto významného reformátora. Publikace edičně navazuje na podobnou knihu *Listy z Kostnice*¹ věnovanou Janu Husovi. Tento výbor nabízí možnost nahlédnout na osobu významného reformátora a některé jeho povahové rysy intimnějším, mnohdy velmi osobním pohledem. Na nevelkém prostoru se totiž podařilo alespoň v malých sondách představit rozměr Lutherovy osobnosti ve vztahu jak k jeho farníkům a dalším věřícím, na něž se obracel z pastoračních důvodů, tak i k rodině a blízkým přátelům.

Charakter dopisů výtečně popisuje teolog Martin Wernisch v předmluvě *Martin Luther a jeho listy*, kde se na s. 13–19 věnuje dvěma nejčastějším rovinám, v nichž se o Lutherovi píše – statické soše až odlidštěného velíkána oproti bouřlivému hrubiánovi na straně druhé. Vybrané dopisy čtenáři představují mnohohrstevnatou osobnost v různých polohách komunikace, literárního uchopení i zachycení vlastních lidských emocí od listů formálnější povahy až po starostlivého manžela a otce rodiny či vtipkujícího až sarkastického přítele. Skutečnou zajímavostí je otištění celého dopisu se slavnou citací „Žeru jako Čech a piju jako Němec, díky Bohu, amen“ (s. 127). Ten je s oblibou používán militantními odpůrci wittenberské reformace jako důkaz Lutherova rouhačství,

ovšem jak uvádí i Wernisch, samotný dopis i reformátorův život dostatečně osvětluje, že šlo především o ujištění o dobrém zdraví často nemocného Luthera směrem k manželce Kateřině von Bora v dopise, který psal z cesty za vážně nemocným Philippem Melanchthonem.

Důkazem, že výběr probíhal skutečně pečlivě, je možnost sledovat i na takto malém výběru proměnu Lutherova přístupu ke konkrétní otázce praktické pastorace. Nachází se zde totiž několik dopisů, v nichž se pisatel věnuje úmrtí v rodině. V listu Bartoloměji ze Starhembergu z 1. září 1524 (s. 60–63) Luther vystupuje po úvodních kondolencích především jako teolog, hájící pravost výkladu Písma a tedy i z něj vycházející bohoslužebné praxe. O několik let později, 20. května 1531 (s. 92–98), vyzdvihuje v dopise své matce především útěchu v Kristově oběti a naději na shledání v lepším životě, aby později k této útěse výrazněji připojil i rozměr osobní tragédie nejbližších osob. Ten prostupuje nejvýrazněji listem Justu Jonasovi z 26. prosince 1542 (s. 130–132), kde Luther píše o smrti adresátovy manželky a vzpomíná i na časnou smrt své vlastní dcery Magdaleny.

Za zmínku stojí rovněž skutečnost, že výbor obsahuje i texty tematicky svázané s českým prostředím. Jeden z nich jsme ostatně již zmínili ve druhém odstavci. Přímo do Čech byl adresován dopis Jednotě bratrské ze 7. prosince 1537 ohledně vydání bratrských spisů v zahraničí (s. 124). Najdeme zde však i slavný list Spalatinovi z 14. února 1520, kde Luther poprvé reflektuje učení Jana Husa (druhý odstavec na s. 48).

Dopisy jsou řazeny chronologicky. Přeložili je Alexandr Flek, Pavel Moskala, Mikuláš Vymětal a Tomáš Živný, a to nejen věcně, ale i čtenářsky přívětivě. Jejich překlady jsou

1 Jan HUS, *Listy z Kostnice*, Alexandr Flek (ed.), Biblion, Praha 2015.

vybaveny též poznámkami, které odkazují buď na biblický text, na nějž pisatel naráží, nebo na historické osoby či události. Čtenář má tedy možnost lépe si představit kontext, v jakém dopisy mohli číst i samotní adresáti. Praktickými pomůckami této edice jsou též slovníček osobností (s. 157–166) a časová osa Lutherova života (s. 169–173). V závěru však musím zmínit rovněž velmi pěknou grafickou úpravu publikace jak z pohledu typografie, tak i díky zvoleným obrazovým přílohám. Z plynulosti čtení občas vytrhne tu a tam chybějící slovo, jinak je ovšem na knize patrná péče a zájem, s jakým tento zajímavý výbor z korespondence Martina Luthera vznikl.

Lukáš M. Vytlačil

Ferdinand OPLL – Heike KRAUSE –
Christoph SONNLECHNER
*Wien als Festungsstadt. Zum kartogra-
phischen Werk der Mailänder Familie
Angielini*

Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag
2017, 578 s., ISBN 978-3-205-20210-3.

Vídeň byla v 16. a 17. století dvakrát vystavena obléhání osmanskými vojsky, čímž vznikla situace krajně nebezpečná pro významné obchodní centrum na Dunaji a tím spíše pak pro rezidenční město habsburské monarchie. Atypické vysunutí hlavního císařského sídla daleko na východ učinilo z Vídně bezmála pohraniční město, jež bylo možné chránit pouze mimořádně silným opevněním. Při jeho budování, probíhajícím od třicátých do šedesátých let 16. století, se uskutečnil největší stavební projekt ve starších dějinách Vídně, který byl překonán teprve ve druhé polovině 19. století, kdy naopak bylo toto opevnění odstraněno

v zájmu vybudování moderní metropole. Těto raně novověké proměně je věnována monografie Ferdinanda Opla, ředitele Městského a zemského archivu ve Vídni, medievisty a odborníka v oboru pomocných věd historických, který si přibral do trojčlenného týmu archeoložku Heike Krause a archiváře Christopa Sonnlechnera. Společně se zaměřili na téměř nevyužitou kartografickou dokumentaci a podrobili ji všestrannému rozboru a systematickému popisu. Základním pramenem se jim staly tři nedatované kreslené plány Vídně, zařazené do tří atlasů, uložených kromě Vídně v Drážďanech a Karlsruhe. O jejich významu již v době vzniku svědčí skutečnost, že vídeňský exemplář patřil Maxmiliánovi II. a drážďanský saskému kurfiřtu Augustovi.

Plány jsou dílem trojice architektů a kartografů z milánské rodiny Angielini (bratři Natale a Nicolò a Nataleho syn Paolo), kteří v šedesátých a sedmdesátých letech 16. století pracovali ve službách dvorské válečné rady ve Vídni jako praktičtí znalci pevnostní architektury i jako kreslíři kartografického zaměření. I když se autoři monografie zaměřili především na rekonstrukci samotné podoby Vídně, téma pojali širě – zpracovali biografie Angieliniů, detailní rozbor jejich díla a pro širší evropskou komparaci zhodnotili dalších 49 lokalit, jejichž plány se vyskytují ve zmíněných atlasech. Jsou to pevnosti na území Bosny a Hercegoviny, Chorvatska, Maďarska, Rakouska, Slovenska (mj. Komárno, Košice, Nové Zámky) a Slovinska. Jde o větší nebo menší pevnostní stavby, v některých případech i o zemská hlavní města (Lublaň, Štýrský Hradec, Záhřeb).

Ve své analýze autoři využili velké množství komplementárního kartografického a spisového materiálu z archivů a knihoven

v Rakousku, Německu a Itálii, stejně jako rozsáhlý soubor literatury, a to nejen v západních jazycích, ale také v jazycích zemí, jež byly zvláště silně zasaženy osmanskou expanzí, zejména v maďarštině, chorvatštině a slovinštině; jejich citace nejsou sice vždy bezchybné, ale jde o dobré znamení, že se alespoň někteří vídeňští badatelé neuzavírají novým poznatkům z neněmeckých zemí někdejší habsburské monarchie. Nad těmito prameny autorská trojice řešila otázky vzniku zkoumaných plánů a následně jednotlivých zachycených staveb, jejich iniciátorů a tvůrců atd. Zvláštní pozornost věnovala krajinnému prostředí, v němž se stavba opevnění odehrávala a jež se radikálně měnilo, stejně jako zdrojům stavebního materiálu (kamene, cihel a dřeva).

Monografie z topografického, urbanistického, stavebního a ikonografického hlediska osvětluje proměnu středověkého města, k níž došlo po prvním obležení Vídně Turky roku 1529, kdy bylo staré opevnění (se základy kolem roku 1200) přebudováno tak, že se Vídeň zhruba do konce vlády Ferdinanda I. změnila v novověké pevnostní město. Při tom bylo využito projekčních a stavebních metod a technik italské renesanční architektury, jež v 15. století dospěla k tehdy nejúčinnějšímu způsobu ochrany měst. Podle italských vzorů byl ve Vídni vybudován fortifikační systém, schopný mj. vzdorovat tehdejšímu dělostřelectvu.

Plány Angieliniů zachytily stav města a jeho právě dokončeného opevnění z ptačí perspektivy, tak jak vypadalo kolem roku 1570. Díky preciznosti provedení umožnily nyní rekonstruovat podobu nejen opevnění, tvořeného věncem bastionů, ale i bloky domů uvnitř pevnosti a přilehlá předměstí.

Proměna středověkého města do podoby raně novověké pevnosti, kterou autoři po-

jali jako největší transformační proces ve vývoji habsburského rezidenčního města v průběhu středověku a raného novověku, dostala uchopitelnou historiografickou podobu. Monografie F. Oppla, H. Krause a Ch. Sonnlechnera je ukázkou precizní práce s kartografickými prameny a jejich komplexního využití. Díky svému rozšíření na další pevnostní města střední a jihovýchodní Evropy je podnětem k následování i v jiných zemích zasažených osmanskou expanzí.

Jaroslav Pánek

Marie-Élizabeth DUCREUX (ed.)

Dévotion et légitimation. Patronages sacrés dans l'Europe des Habsbourg

(= Religions. Comparatisme – Histoire – Anthropologie, 8)

Liège, Presses Universitaires de Liège 2016, 268 s., ISBN 978-2-87562-106-1.

Soubor studií se zabývá vztahem mezi důležitým projevem novověkého církevního života, který představuje úcta ke svatým, a státní politikou při utváření identity evropských novověkých států. Pro českého čtenáře je kniha zajímavá tím, že její těžiště zájmu spočívá ve střední a středovýchodní Evropě. Na první pohled se jedná o specializovanou otázku církevních dějin katolické části Evropy, ale ve skutečnosti jde o mimořádně bohatý a diferencovaný fenomén, zdroj poznání k sociálním, politickým a kulturním dějinám, důležitý nástroj pro pochopení novověkých společností, přinejmenším pro katolické prostředí. Kult světců představuje jeden z vymezujících klíčových prvků tvorby katolické identity oproti všem reformačním proudům, které ho ze stejných důvodů důsledně odstranily

a potíraly, přesněji řečeno ho reálně často nahradily podobně laděným kultem zakladatelů a mučedníků reformace, ale teoreticky a formálně ho zcela zrušily a popřely. Trientský koncil sice zavedl mnoho zpřesnění a regulací, ale samotný kult jednoznačně potvrdil jako autentický prvek pravověrné a apoštolské křesťanské věrouky.

Publikace se soustřeďuje na specifické téma novověkého kultu světců a to svaté panovníky příslušných zemí: Kazimír v Polsku († 1484), Hermegild († 585) a Ferdinand III. († 1252) ve Španělsku a Amadea († 1472) v Savojsku. Tito světci byli – podobně jako starší kulty sv. Václava a sv. Štěpána – spojeni s dynastickou politikou svých zemí. Široce komparativnímu a mezinárodnímu pojetí problematiky odpovídá složení autorského týmu, který tvoří nejen badatelé z Francie a zemí střední Evropy, ale rovněž španělští a italští historici.

Osobně pokládám za nejcennější část úvodní kapitoly z pera editorky svazku, Marie-Élizabeth Ducreux, která zdůrazňuje ambivalenci, spočívající v tom, že římská kurie potridentské doby v reakci na reformaci natolik zpřísnila a zkomplikovala pravidla svatořečení a beatifikace, což ovšem zároveň brzdilo, ne-li bránilo, snaze potvrdit a posílit katolický kult světců a jeho rozvoj svatořečením nových osobností. Rovněž další regulace, jako zavedení nového breviáře roku 1568, vyvolaly potřebu získat pomocí složitých procesů stvrzení starších kultů a zdůraznit jejich význam zavedením vlastního formuláře v breviáři či misále. Centralizace všech záležitostí, souvisejících se svatořečením, liturgií a rituály do příslušných římských dikastérií, nově zakládaných kongregací, znamenala rozehrání mnoha složitých, náročných, nákladných a dlouhodobých „her“, v nichž se státní a církevní

představitelé pomocí různých strategií pokoušeli prosadit „své svétce“ a dosáhnout povýšení jejich kultu oproti světcům jiných dynastií a zemí. Někdy musel Řím složitě vyvažovat dynastické zájmy a nepovolit polepšení kultu, aby nenarušil své vztahy s jinou zemí, nebo využíval svolení k žádostem o svatořečení jako kartu v mocenské hře mezinárodní politiky. Dnes je stěží pocho-pitelné, kolik času a energie věnovaly nejen církevní, ale i světské elity k polepšení stupně úcty k zemským svatým. A jak pompézní, monumentální slavnosti pak svatořečení vyvolalo v příslušných zemích.

Z různých důvodů se vyjma uniatského biskupa sv. Josafata nedařilo prosadit svatořečení nedávných mučedníků a bojovníků rekatolizace. Do této kategorie patří z českého prostředí Jan Sarkander (svatořečen roku 1995) a bělohorský karmelitán Dominik od Ježíše a Marie. Místo českých jezuitských misionářů či čtrnácti povražděných pražských františkánů se tak podařilo blahořečení a svatořečení umučeného kanovníka Jana z Nepomuku, zato však s překvapivě rozsáhlým, prakticky celosvětovým úspěchem. Jak bylo řečeno, svatořečením či potvrzením kultu nic nekončilo, naopak začal zápas o polepšování úcty, dosažení univerzálního dosahu. Nepomucenský kult zde patří k těm vůbec nejúspěšnějším. I v novověku byla úcta světců odvozena od jejich divotvornosti, byly jim připisovány zázračné obraty v dějinách, zázračná uzdravení či dar deště. Nejednalo se jen o kult lokálních, národních světců, Habsburkové se snažili vytvořit společné prvky identity pro své země v podobě zasvěcení svých zemí Neposkvrněnému Početí či rozvoje úcty k sv. Josefovi.

Sborník je rozdělen do tří částí, které se věnují nejprve vazbě kultu svatých na dynas-

tickou politiku, v druhé části snahám o beatifikaci či potvrzení starších kultů v jednotlivých zemích a ve třetí části různým aspektům rozvíjení kultu konkrétních světců. Českých dějin se v první části týká příspěvek Štěpána Váchy o českých světcích ve službě rekatolizace včetně období před rokem 1620. Autor tu zdůraznil roli pražské metropolitní kapituly. V druhé části najdeme z pera Marie-Élisabeth Ducreux zevrubnou rekonstrukci úsilí pražských arcibiskupů o dodatečné potvrzení kultu knížete Václava, dále studii italské badatelky Sary Cabibbo o státem podporovaném šíření nepomucenské úcty v habsburských částech Itálie, kde sv. Jan hrál důležitou integrační roli těchto zemí do celku jejich držav. Bohemikem je i studie Petra Kubína o neúspěšném pokusu o potvrzení kultu Anežky České z roku 1679. Suplika se dle autora pravděpodobně záhadně ztratila cestou a zřejmě do Říma nikdy nedorazila!

Mezi multidisciplinární bohemikální příspěvky patří studie Pavly Semerádové o hudbě, doprovázející přenesení ostatků sv. Norberta do Prahy v roce 1627. Jan Linka zkoumá stopy a projevy kultu svatých v české psané literární tvorbě a dokládá, že ačkoliv někteří – jako jezuitský misionář Albert Chanovský či řeholnice Marie Electa – nedosáhli blahorečení, přece jejich životopisy působily jako model svatého, vzorného soudobého náboženského života na další generace. Poslední studie od Magdalény Jackové je spíše popisného charakteru a týká se přítomnosti nepomucenské látky v barokním jezuitském divadle, kde překvapí absence relativně recentní monografie Petra Polehly na dané téma.

Swazek, který vyšel v respektované francouzské historické řadě s podtitulem „Comparatisme – Histoire – Anthropologie“, naplňuje ambici po progresivním komparativním

a multidisciplinárním výzkumu a představuje zralý plod dlouhodobého badatelského úsilí celého týmu. Jednotlivé kapitoly přináší mnoho nového materiálu, obzvláště cenná je pak právě snaha o začlenění jednotlivých témat do širšího geografického, kulturněhistorického a historicko-antropologického kontextu. Lze jen doufat, že francouzština nebude překážkou, aby se čeští historici novověku seznámili s touto přínosnou a důležitou publikací.

Tomáš Petráček

19. a 20. století

Bohuslav HÁLA

Dvě ofensivy. Paměti z bojů v jižním Tyrolsku a na Soči (1916–1917)

Barbora Nováková – Pavel Heřmánek (eds.)

Praha, Nakladatelství EPOCH 2018, 340 s., ISBN 978-80-7557-126-7.

Pět výročních let první světové války se v České republice svým komemoračním potenciálem zásadně promítlo do knižní produkce k tématu. Zatímco odborných monografických výstupů se tu – na rozdíl od většiny Evropy – objevilo pomálu, více či méně odborných edic ego-dokumentů vznikla doslova záplava. Široká čtenářská obec byla spokojená. Paradoxně však hrozí, že pozoruhodné ediční práce, jež v rámci konjunktury publikování prvoválečných pramenů vyšly, mohou v onom množství zapadnout. Jedním z takových příkladů je i publikace Barbory Novákové a Pavla Heřmánka, obsahující vzpomínky Bohuslava Hály. Záměrně jsem užil tuto neobvyklou větnou konstrukci, neboť kniha vedle Hálových vzpomínek obsahuje i netradičně rozsáhlou interpretační studii z pera obou

editorů. Tím se edice zásadně odlišuje od desítek obdobných prací a zaslouhuje, aby jí byla věnována stejná pozornost, jako by se jednalo o samostatné a svěbytné vojensko-historické dílo. Nejde ani tak o řemeslnou ediční práci, byť ta je také na velmi slušné úrovni, jako spíše o množství diskuzi vzbuzujících otázek, které interpretační pasáže nabízejí, a které dalece přesahují sterilní debaty o „problematice českého vojáka za Velké války“.

Hálův text pokrývá roky 1916 a 1917 a skládá se ze tří samostatných částí. První popisuje jeho příjezd na jihotyrolskou frontu, horský výcvik a bojové operace od března do začátku srpna roku 1916 na tomto specifickém a obecně přehlíženém úseku. Druhá část pojednává o přesunu Hálovy jednotky na bojiště u Gorice. Ve třetí části je Hála nasazen na sočské frontě, kde zažívá konec desáté a zejména jedenáctou italskou ofenzívu. Každá z částí obsahuje vědomé narativní vrcholy, čímž se Hálovy literární schopnosti odlišují od většiny obdobných autorů. Hála nepíše klasický diachronní deník, je si vědom, že vytváří svěbytné literární dílo, na něž bude chtít čtenář klást podobné nároky jako na klasickou beletrii. V první části je oním vrcholem strhující popis útoku z 23. července 1916 na hoře Monte Zebio. Ve druhé části působí stejně pobyt v zákopech u San Gabriele a u San Grado di Merina. Závěrečné části pak dominuje líčení italských útoků z 18. až 20. srpna 1917 v okolí tunelů u San Giovanni a na Hermadě. Hála při psaní vzpomínek využíval své podrobné zápisky deníkového charakteru. První pasáž byla sepsána na základě těchto deníků v roce 1923, přičemž přepsána a částečně upravena (nejen stylisticky) pak byla v roce 1953. Druhá a třetí část vznikla již v roce 1917, tj. bezprostředně po prožití popisovaných událostí. Bohužel obě části sám Hála v roce

1953 notně zredukoval. Hálův text je velmi čtivý, vyprávění je dynamické s hojným a zejména patřičným užitím širokého spektra jazykových prostředků (tropů, figur, apod.). Mnozí čtenáři možná knihu opustí v okamžiku, kdy, obrazně řečeno, odkládá pero Hála a přebírají jej po něm editoři. A to i přesto, že je editorský vklad patrný i v samotném Hálově textu. Ediční poznámka je věcná, a ač si editoři zvolili pro svoji práci transliteraci, nezatěžují tok textu zbytečným komentářem. Poznámkový aparát je vyvážený, navíc v otázce specifické dobové terminologie je podpořen samostatným slovníčkem pojmů. Čtenářům, kteří by se mohli ztráct v názvech lokalit a jejich umístění v prostoru bojiště, jsou nabídnuty dobové mapy, chytře umístěné na obou předsádkách – čili velmi snadno dostupné.

Gros publikace se však nachází až v interpretačních pasážích Pavla Heřmánka a Barbory Novákové. Tato část knihy je přehledně strukturována do sedmi tematických okruhů. Nejdříve editoři nastiňují problematiku českého vojáka za Velké války. Následuje rekapitulační pasáž o Hálově místě v rámci „velkých“ událostí světového konfliktu. Třetí částí je popisem vojenské služby v c. k. armádě, nejen se zřetelem k těm jevům a fenoménům, které se dotýkají Hálova vyprávění. Dále je zařazen krátký text o hodnotním postupu Hály v kontextu rakouské vojenské hierarchie a systému subordination. Pak už se editoři věnují více Hálovu dílu než jeho osobě. Pokračují částí „Dvě ofensivy jako text“, dále nejinspirativnější částí knihy, jež pojednává o válečném prožitku. Na úplný závěr je umístěno shrnutí kontur válečného prožitku Bohuslava Hály.

Je třeba říci, že ač se autor těchto řádků ne vždy ztotožňuje se závěry, které editoři vyvozují ze svého čtení pramene a z jeho interpre-

tace, již samotná tematizace mnohých problémů a otevření otázek jsou velmi přínosné. Hned v první interpretační pasáži editoři správně a celkem věcně popisují klasické paradigma českých vojenských dějin, tj. již zmiňovaný spor o českého vojáka za Velké války. Například v oblíbených textech Josefa Fučíka trefně odhalují rehabilitační podtext. Následně se pokoušejí spor nivelizovat načrtnutím jisté typologie českých vojáků, která nabourává tradiční schéma sporu. Jejich věta: „...získáme také obraz vojáka, jenž ničím nevyniká a jehož jedinou touhou je pouze přežít,“ je vede ke zjištění, že jakákoli typizace a tím méně její extrémní případy (v nichž se spor o českého vojáka výhradně pohybuje) neodpovídají dobovým pramenům. Lapidárně řečeno: Je třeba vytvářet systém a kritizovat jeho „hard-linery“, když je zřejmé, že prameny se systému vzpouzí?

Vždyť i samotný Hála je příkladem jedince, který nepatří do žádné z nabízených škatulek. Na tomto místě by možná pomohlo zjištění, že vlastní pojem „český voják“ je nesmyslný a neodpovídající pramenům. Českým historikům a badatelům v tématu¹ by možná prospělo, pokud by se jej zbavili a zaměřili se na jiné perspektivy. Ty editoři nabízejí v sice stručném, ale o to pregnantnějším přehledu možných metodologických a konceptuálních inovací. Je také nutné editory pochválit za zjištění, které je zdánlivě zřejmé, nicméně u ego-dokumentů z první světové války jen ojediněle přiznávávané. Totiž, že deníky, pamě-

ti či poznámky jsou v první řadě texty, které představují již samy o sobě interpretaci skutečnosti, jak se autorům jevila, jak ji prožívali a co uznali za vhodné zachytit. V žádném případě na ně nelze hledět prizmatem faktické relevance předkládaných údajů.

Editoři vědomě uvažovali o těchto (v jiných oblastech zcela zjevných) přístupech a pohledech – o teoretických a metodologických konceptuálních rámcích práce s prameny, o metainterpretační práci editora a o rezignaci na ideologické pozadí. Tím povýšili svoji studii vysoko nad ostatní obdobné publikace pramenů osobní povahy z první světové války. Snad tato zpráva alespoň částečně přispěje k tomu, že jejich počín nezapadne v konjunkturu prvoválečných vzpomínek. Byla by to škoda. Nejen pro historiky daného období.

Vojtěch Kessler

Ivana KOLÁŘOVÁ – Ondřej KOLÁŘ

Generál četnictva Karel Vyčítal

(= Pamět, sv. 105)

Praha, Academia 2018, 168 s.,

ISBN 978-80-200-2880-8.

S podporou Akademie věd ČR jako 105. svazek ediční řady Pamět byla vydána práce nesoucí v názvu jméno generála četnictva Karla Vyčítala. Autoři se v úvodu vymezují proti zařazení mezi čisté biografie s tím, že je třeba dál bádát, ale struktura práce i její celkové pojetí biografické metody a postupy využívá. V podstatě pomocí lineární časové posloupnosti je popsán život hlavního hrdiny, ovšem tento přístup zároveň umožnil vytvořit uzavřené a dobře vnímatelné tematické celky, ve kterých se vše odehrávalo. Služební život (protože soukromému z tohoto období téměř není věnována pozornost) od nastartované kariéry v armádě až

1 Srov. Josef FUČÍK, *Osmadvacátníci. Spor o českého vojáka Velké války*, Praha 2006; Richard LEIN, *Plnění povinností, nebo velezrada? Čeští vojáci Rakousko-Uherska v první světové válce*, Praha 2018; Jindřich MAREK, *Beřánci, lvi a malé děti. Nekonečný spor o českého vojáka v letech 1. světové války*, *Historie a vojenství* 63, 2014, č. 1, s. 94–113.

po službu u polního četnictva během první světové války je shrnut na úvod v podobě nutného informačního minima tvořícího základ pro srozumitelné sledování životních osudů Karla Vyčítala mezi léty 1918 až zhruba 1930. Byla to pro společnost a republiku léta hledání, rozvíjení a nadšného směřování, ovšem ne bez problémů a kolísání, takže autorská dvojice měla rozhodně o čem psát. Nejprve o složité situaci ve Slezsku ovlivňované jak iredentistickými snahami části politické reprezentace i obyvatelstva, tak vlekle a složitě řešenými vztahy s Polskem. Situace četnictva jako složky primárně odpovídající za vnitřní pořádek v traskavé době mezi ukončením bojů světové války a podepsáním mezinárodních mírových smluv nebyla v tomto regionu jednoduchá ani na venek ani dovnitř sboru. Karel Vyčítal byl po necelém roce a půl z postu slezského zemského velitele četnictva na začátku roku 1920 přeložen do Prahy nejprve na ministerstvo vnitra a následně od roku 1921 jmenován generálním velitelem četnictva. Toto období nebylo ani pro situaci ve státě obecně, ani pro generála Vyčítala z titulu jeho funkce většinou tak dramatické, jako předcházející, ale převažující řešení administrativních a vnitřně organizačních úkolů mělo vliv na celkovou práci četnictva té doby. Karel Vyčítal vydržel ve vysoké funkci do roku 1930 (což bylo hodně dlouho v porovnání s jeho předchůdci), kdy požádal o penzionování a bylo mu vyhověno. Zřejmě jako přísně soukromá osoba prožil Karel Vyčítal dalších 22 let. Zdá se, že se mu vyhnuly přímé střety s nacistickou i následně komunistickou mocí. Zemřel v roce 1952 v Praze.

Autorská dvojice v textu nezastírá, jak je jí blízká slezská problematika. Text této části práce má silnou oporu v odborné li-

teratuře, přesto tu jsou zajímavá primární zjištění a bystré postřehy širšího kontextu. Následné období, kdy Karel Vyčítal velel z pražského ústředí veškerému československému četnictvu, je zpracováno se znalostí nejenom širších souvislostí, ale i charakteru informační základny. Autoři postupovali metodou důkladné, mnohdy až mikroanalýzy, pečlivého prozkoumání archiválií především z fondu Generální velitel četnictva Praha 1918–1942, uloženého v Národním archivu ČR. Přihlédli ale i k dalším materiálům, především ministerstva vnitra a pražského a opavského zemského četnického velitelství.

Vznikl zajímavý náhled na situaci četnictva, z něhož je třeba ocenit především rovinu vnitřní optiky, vidění poučeného pozorovatele s dlouholetou zkušeností nejenom z českých zemí, který se na jedné straně jednoznačně ztotožňuje se službou československému státu, ovšem stejně tak ostře vnímá sbor jako svébytný subjekt, mající nejenom povinnosti, ale i potřeby a dokonce i určitá práva. Při absenci pramenů osobní povahy udělala autorská dvojice maximum pro to, aby přiblížila nejenom služební postoje, ale i osobní názory Karla Vyčítala. Nebylo to jednoduché a výsledek je s ohledem na využití prameny zřejmě maximum možného.

Přesto na zájemce o téma čeká jedna past. V titulu knihy, ačkoliv to na první pohled tak nevypadá, je totiž zásadní podstatné jméno „generál“. Navzdory tomu, že bývá obvyklé v souhrnných pojmenováních označovat muže z uniformovaných sborů jejich nejvyšší dosaženou hodností. Ještě víc by obsahu zřejmě odpovídalo „československý generál“. Kapitola nazvaná „Ve službách monarchie“, která se zabývá Vyčítalem v nižších hodnostech (armádních i četnických), má

totiž pouhé čtyři stránky. Přesto se do ní autorské dvojici vešla reflexe nejenom devíti let v armádě habsburské monarchie, ale především téměř devatenácti let četnické kariéry v toméž státním útvaru, to vše sestavené prakticky pouze na základě kvalifikační tabulky z konce aktivní služby.

Karlu Vyčítalovi bylo 46 let, když se rozpadla monarchie a on, tak jako velmi mnoho jeho kolegů z četnického sboru, přešel do služeb nově vzniklé Republiky československé. Předcházející léta služby strávil různě po monarchii: jako voják především v Haliči, tam začínal i jako četník následně sloužící v Salcbursku, v Přímoří a během první světové války v Dalmácii. Do rodných Čech se vrátil až v roce 1917 v hodnosti majora četnictva. Soustavná pozornost autorské dvojice však začíná opravdu až vznikem republiky (a vzhledem k tomu, že K. Vyčítal byl penzionován už v 58 letech, jde vlastně pouze o nedlouhý úsek z jeho služebního života). Dokonce i na obecnější kontext četnictva z období monarchie je tu rezignováno.

Poměrně nevěrohodně tak například nutně musí působit tvrzení, že Vyčítal, sloužící za monarchie pouze na nízkých postech (je otázkou, nakolik byla hodnost majora v tomto kontextu nízkou), neměl příležitost se zkompromitovat přílišnou loajalitou vůči dohasínající monarchii a mohl se s čistým štítem postavit na čelné posty republikánského sboru. Takových mužů byla v řadách četnictva nepochybně dlouhá řada a mnozí z nich byli zřejmě i srovnatelně schopnými četníky. Přesto nepostupovali vzhůru tak razantně, jako Vyčítal. Musel mít vybudovanou kolegiální síť mezi těmi správnými muži (možná dokonce nejenom uvnitř četnictva), protože ani republikánsky nenapadnutelný a přitom profesionální postoj během podzimu 1918 na Mladobole-

slavsku by mu k takové kariéře pravděpodobně nepomohl. Autorská dvojice se pokusila sledovat širší profesní kontakty, které Vyčítalovi umožnily následný prudký vzestup nejenom ve služební struktuře, ale i v hodnostním žebříčku československého četnictva až k nejvyšším postům. Vždy však končí závěrem, že jde jen o hypotézu, kterou není možné dokázat. Již zmiňované konstatování z úvodu knihy, že o tomto muži je třeba dále bádát, a to patrně nejenom v českých archívech, je tedy více než oprávněné.

Je to možná jenom nevhodně zvolený název práce (snad musel formátem odpovídat ediční řadě?), který může vést k lehkému zklamání zájemců o dějiny (nejen) četnictva habsburské monarchie. Rezignace (doufejme jen dočasná) na výzkum předchozích období života hlavního hrdiny však autorské dvojici nezabránila v jednom podstatném: podařilo se jí velmi příhodně ukázat, jak podstatní a vlivní byli při budování dodnes respektovaných (a občas i obdivovaných) správních mechanismů Republiky československé zkušené praktici, vzeší z administrativy habsburské monarchie. Byli to odborníci, kteří na vlastní kůži a zodpovědnost zažili vrcholící a následně upadající „zlatý věk“ monarchistického úřednictva, s respektem veřejnosti na jedné i s celou jeho náročností na odbornost a „správním rutinérství“ v tom nejlepším smyslu slova na straně druhé. To vše tito muži dali do služeb mladé republiky, přenesli do jejího správního systému vzdělanost, zběhlost ve službě, samostatnost v rozhodování, ale také notnou dávku nadhledu a zkušené diplomacie v rozhodování z minulých dob. Když k tomu přidali nadšení mladé republiky, vznikl zajímavý a v mnohém jedinečný systém, jehož jednoznačnou součástí byl i generál československého četnictva Karel Vyčítal.

Marie Macko